

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

2det HÆFT BIND

1905

UDGIVNE AF

H.P. HANSEN-NORREMØLLE, P. SKAU

OG N. ANDERSEN.

AABENRAA

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel**, Kjøbenhavn
for Danmark, Norge og Sverige.

Sønderjydske Aarbøger

1905.

Udgivne

af

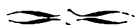
H. P. Hanssen-Nørremølle, P. Skau
og **Nikolaj Andersen.**

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel**, Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

Indhold.

J. B. Høyer: En Rejse gennem Overgangs- egnene fra Dansk til Tysk	Side	1— 42
Henning Matzen: Om Betydningen af en Løsning fra Undersaatsforholdet efter dansk Statsret	„	43— 90
Louis Bobé: Et Bidrag til Modersmaalets Historie i Sundeved	„	91— 98
Louis Bobé: Bidrag til Tønder Bys og Ho- strup Sogns Historie 1540—1692	„	99— 109
Henning Matzen: Gensvar til Hr. Rege- ringsassessor P. v. Hedemann	„	110—158
Thade Petersen: Rømø. Et Bidrag til Øens Beskrivelse og Historie	„	159—219
H. P. Hanssen-Nørremølle: Køller- politikken	„	220—281
Nikolaj Andersen: Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig	„	282—293
Dr. M. Mackeprang: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig- Holstein. Hrsg. mit 52 Abbildungen von Dr. Ernst Sauer mann	„	294—302
Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1905 Dagshistorie 1904: Tildragelser ved- rørende Nordslesvig, optegnet efter Tidsfølgen af N. A.	„	303—308 309—318

Rømø.

Et Bidrag til Øens Historie og Beskrivelse.

Af Thade Petersen.

IX. Boligerne.

Som før nævnt er de fleste Huse paa Rømø opførte i den sidste Halvdel af det 18. Hundrebaar. Det er nærmest dem, der i det følgende vil blive Tale om. Af en tidligere Byggemaade er det vanskeligt at paavise sikre Spor, og de Huse, der er byggede i den sidste Menneskealder, har, forsaavidt som de ikke er Gengivelser af de ældre, i deres Stilløshed og Mangel paa Ejendommelighed, kun ringe Interesse for os.

De Huse, der nu har afgivet Boliger for de skiftende Slægter i de sidste 100—150 Aar, er gennemgaaende byggede efter en fast Plan. Grundtrækkene i denne Plan er let kendelige Overleveringer fra en tidligere Byggemaade, der i langt højere Grad end den her omtalte maatte rette sig efter de af Naturen — navnlig af Klimaet — givne Forhold, for paa den billigste og nemmeste Maade at opnaa det nødvendige Værn mod Vejr og Kulde. Da de ældre Huse

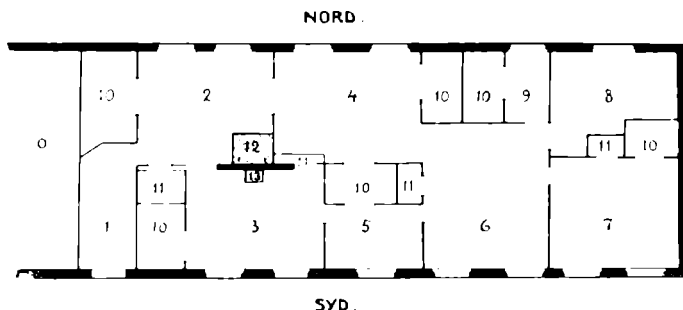
for 100—150 Aar siden afløstes af de nuværende (gamle), havde man baade bedre og rigeligere Byggeæmner til Raadighed end før. Man kunde derfor sætte sig noget ud over Hensynet til de klimatiske Forhold og var ikke tvungen til at lade dem alene foreskrive én Husets Form og Indretning. Men den Form, der var udviklet under deres Indflydelse, havde alligevel vist sig saa formaalstjenlig, at man ingen Grund havde til helt at fravige den. Den blev derfor i det væsentlige bibeholdt, kun at den nu maatte forenes med de større Krav til en hyggelig og rummelig Bolig, som den stigende Velstand havde ført med sig. Saa godt som alle Husene fra det omtalte Tidsrum bærer tydelige Spor af denne Stræben efter at føje det ny ind i den gamle Form. Senere er der ganske vist i Tidens Lob foretaget betydelige Ændringer i de fleste af dem, men den oprindelige Plan er dog endnu mange Steder let kendelig, enkelte Steder endog saa godt som uforandret.

Grundtrækkene i denne Plan er: 1. Der maa bydes Vestenvinden den mindst mulige Angrebsflade; 2. der maa skaffes Stuehuset — eller rettere Stuelængen — det bedst mulige Læ bag Stald og Lade og 3. de vigtigste Opholdsrum lægges saa lunt og trækfrit som muligt. Disse Krav maatte alt andet indordne sig under. Dette gav sig Udslag saa vel i Husets Form som i dets Indretning.

Med Hensyn til Formen har de ældste Huse og Gaarde antagelig været enlængede og ligget i Retning fra Øst til Vest med Beboelsesrummene i den østre og Stald og Lade i den vestre Ende. Denne Form har

ogsaa Gaardene fra 1750—1800, kun at de ikke mere er enlængede. Man kunde nu bygge stærkt nok til at slaa noget af paa Kravet om den mindst mulige Angrebsflade og lagde derfor Stald- og Ladelængen til Dels tværs for den vestre Ende af Hovedlængen, saa at det hele kom til at danne et T eller en 7. Derved opnaaedes der ikke alene, at Stald og Lade kom til at ligge bekvemmere for hinanden, men ogsaa at Stuelængen kom til at ligge endnu bedre i Læ, og at de to Længer støttede hinanden. I Reglen findes Stalden endnu i Hovedlængen, mens Sidelængerne omfatter Lo, Lade, Faaresti og Vognskjul. Enkelte Steder har noget af Kvægstalden ogsaa maattet henlægges til dem, sandsynligvis fordi den oprindelige Stald er bleven for lille. Den Fordeling, hvorved Stuehuset blev i den østlige Ende af Hovedlængen, er bibeholdt i alle Gaarde paa 4—5 nær, hvor sandsynligvis andre Forhold har gjort sig gældende.

Ved Indretningen af Stuehuset gjaldt det som sagt om at skaffe de vigtigste Opholdsrum den luneste og mest trækfri Plads. Derfor er Dagligstuen, „e Daarns“, der tillige er Familiens Soveværelse, altid mod Syd, i Nærheden af Skorstenen og forsynet med det mindst mulige Antal Døre. Af den sidstnævnte Grund fører der ingen Dør fra Forstuen, „e Framgull“, ind til „e Daarns“, men man maa igennem Køkkenet, „e Kammer“, for at komme derind. Iøvrigt ses Indretningen bedst af omstaaende Skitse. I Mejborg: „Slesvigske Bøndergaarde“ gengivet i Uddrag i Sonderj. Aarb. 1894 vises S. 163 Grundridset af en Gaard i Tvismark, mens Planen her viser Indretningen af Stue-

Bondegård paa Rømø. 0 Stald. 1 Framgulv. 2 Køkken. 3 Sønderdaarns. 4 Nørdaarns. 5 Lille Daarns. 6 Pisel. 7 Listu. 8 Kløv. 9 et Kammer. 10 Alkovesenge. 11 Skabe.

huset paa en Gaard i Juvre. De er begge opførte i Slutningen af det 18. Hundrebaar og tilsyneladende endnu næsten uforandrede. Paa Figuren er Staldlængen ikke taget med, fordi den er bleven abnorm indrettet paa Grund af, at Byggepladsen var for lille. Bryggerset, der paa Gaarden i Tvismark er skudt ind mellem Stalden og Opholdsrummene og overalt har denne Plads, har her maattet flyttes ud i den ene Tværlænge. Naar jeg alligøvel har valgt at gengive Planen af dette Stuehus, er det ikke alene, fordi den er vel bevaret, men den har ogsaa fra første Færd været ualmindelig vel udviklet, sikkert bygget af en, der havde Raad til at ofre noget paa Bekvemmelighed. Stuerne er ikke bleven trykkede saa stærkt sammen, som det ellers flere Steder er Tilfældet, og Planen viser sig derfor i større Renhed. I den af Mejborg gengivne Gaard er der vistnok sket en Ændring. „E Sønderdaarns“ er alt for lille. Væggen mellem det og det tilstødende Værelse er

aabenbart flyttet et Fag længere i Vest for at faa Kakkelloven til at varme begge Stuer. En lignende Ændring har jeg fundet andre Steder.

Husene er i Reglen grundmurede, ret rummelige og kun sjælden saa lave, at man maa bukke sig af Frygt for at støde Panden mod Bjælkerne inde i Stuerne. Bindingsværk er, saa vidt jeg kan skønne, sjælden bleven anvendt i denne Periode. Hvor det findes, er det sandsynligvis tidt en Levning af ældre Bygninger. Mærkeligt er det for Resten, at det næsten aldrig findes andre Steder end i Stuehusets nordre Mur. I Stald og Lade ved jeg kun at have set det i et Par Tilfælde, i den søndre Side af Stuehuset aldrig. Dette synes at tyde paa, at man ikke har regnet stort paa Kulden (fra Nordøst), naar man bare kunde blive fri for Fugtigheden, der mest kom fra Sydvest. Bindingsværket har jo sikkert ikke kunnet modstaa Gennemslaget i regnfulde Tider. Dog har det vel ogsaa sin Grund i, at Opholdsrummene laa mod Syd, og at man ganske naturligt sørgede for større Lunhed der end i Køkken og Spisestue osv.

Indvendig er Ydermurene i Opholdsrummene, sommetider ogsaa i „e Pissel“, beklædt med hvide glacerede Fajancefliser med bibelske Billeder eller meget afvekslende Fantasimønstre i blaa — sjælden i brunlige — Farver. Motiverne til de sidstnævnte Mønstre er aabenbart hentede fra hollandske Landskaber, hvad der er ret naturligt, da Fliserne er indførte fra Holland. Mellem de forskellige Rum findes der næsten gennemgaaende kun Bræddevægge, som der dog for det meste er anvendt ikke liden Umage paa at gøre

kønne saavel fra Snedkerens som Malerens Haand. De er i Reglen holdt i bløde, mørkladne Farver og ikke sjældent prydede med godt udførte Blomster, Ranker fantastiske Figurer og Slyngninger.

Sengestederne var overalt lukkede Alkover. Den i „e Sønderdaarns“ var Mandens og Konens. I „e Sønderdaarns“ var der Hylder ved Bjælkerne, hvor Mælken havde sin Plads om Vinteren. „E Sønderdaarns“ var nemlig det eneste Rum i Huset, der kunde opvarmes. Undertiden kunde man dog ogsaa finde Kakkelovn i „e Nørdaarns“. Opvarmningen skete ved en Bilæggerovn, som der fyredes i ude fra Køkkenet. Den blev om Morgenens fyret op med Lyng. Naar den ved Hjælp deraf havde faaet lidt Varme, og der var samlet en Del Gløder i den, sattes en Fladtørv paa Kant ind mod hver af Ovnens Sider og en mod Baggrunden i den. Tidt blev Munden ind mod Skorstenen ligeledes lukket med en Fladtørv. De kunde staa og gløde i flere Timer, og naar de var nogenlunde gode, meddele Stuen en god, jævn og behagelig Varme gennem Ovnens tykke Jærnplader. Mange Steder sker Opvarmningen endnu paa denne Maade gennem Ovne, der har gjort Tjeneste i 200—230 Aar. De er i Reglen prydede med Fremstillinger af bibelske Optrin paa Siderne og bærer ikke sjælden et Par store massive Messingknapper paa Overpladens Hjørner.

Endnu i Halvfjerserne fandtes der næppe en halv Snes Komfurer paa hele Øen. Madlavningen foregik paa aaben Arne, og Brændselet bestod af Lyng til Optænding og til at „blusse“ med, naar Kedlen skulde „svirpes“ i en Hast, tørret Ko- og Hestegødning, saa-

kaldte „Kassen“, til jævner Ild og Fladtørv til at sætte om Kedel og Gryde for at samle Flammen om dem og for selv at varme, naar de kom i Glød. Den Smule Træ, der kunde faas ved Strandavktioner og som Af-fald ved Bygningsreparationer, gentes gerne til større Lejligheder som Svineslagtning, Vask og lignende. I Bagerovnen fyredes der med Lyng. Nu har man vel de fleste Steder Komfurer, hvorpaa der til Dels brændes Kul, til Dels dog baade Lyng, „Kassen“ og Fladtørv. Mange Steder er dog endnu den aabne Arne i Brug og Brændselet det samme, som har været brugt i umindelige Tider.

Til Belysning anvendtes Tranlampen sikkert meget længe her. I Hval- og Sælhundefangstens Tid havde man jo haft nem Adgang til at skaffe sig Tran, og selv senere kunde de Sælhunde, der fangedes paa Sandbankerne derhjemme, levere Tran nok til et betydeligt Antal Lamper. Af den Smule Talg, Slagtefaarene kunde give, kunde der saa blive des mere til overs til Husholdningsbrug og til Lys ved festlige Lejligheder. Endnu saa sent som i Halvfjerserne brugtes Tranlampen i mit Hjem og sikkert flere Steder, dog kun i Stald og Køkken. Fra „e Daarns“ var den ved den Tid ikke alene fortrængt af Tælleslyset, men dette igen af Petroleumslampen, gennemgaaende en yderst simpel Hængelampe med Fladbrænder og en Blik-skærm, der ikke i mindste Maade værnede Øjet mod den forholdsvis skarpe Flamme.

Af de øvrige Rum er „e lille Daarns“ en Slags pæn Stue, „e Nørdaarns“ den daglige Spisestue og om Sommeren det væsentligste Opholdsrum. „E Pissel“ er

Gildesalen og forenes i det Øjemed ikke sjælden med „e Listu“, idet Skillevæggen rives ned. „E Listu“ er ellers, som Navnet siger, Husets Ligstue. Her og til Dels i „e Pissel“ stod store Egetræskister med Linned og lignende langs med Væggene. „E Listu“ brugtes vel ogsaa tidt til Vævestue.

Oprindelig har vel hvert Hus, i det mindste hver Gaard, haft sit Bomærke. De har nu været saa længe ude af Brug, at det vist vil være umuligt at skaffe Oplysning om dem alle. Dog husker gamle Folk, at de endnu i deres Ungdom var almindeligt brugte.

Der er meddelt mig følgende Bomærker fra Juvre og Toftum:

I denne Række mangler der for Juvres Vedkommende kun to af de oprindelig 4 eller 5 Kaadnersteder, for Toftums Vedkommende begge Kaadnersteder. Det fortjener efter min Mening at bemærkes, at de to noget kunstlede og lidet originale Mærker der staar først i anden Række tilhører to $\frac{1}{16}$ Gaarde, der øjensynlig saa sent som efter 1766 er opstaaede ved Deling af en $\frac{1}{8}$ Gaard.

I de sydligere Byer synes Bomærkerne at være gaaet meget før i Glemme. Kun et eneste har jeg

faaet opspurgt. I Ballum Birks Tingprotokol har jeg desuden under Aaret 1660 fundet, at Karen Rasmusses i Sønderhoved, det nuværende Sønderby, i Stedet for sit Navn sætter sit Bomærke under et Gældsbevis. For Resten husker ældre Folk ogsaa her godt at have set Mærkerne, men ved ikke, hvorledes de enkelte var formede.

X. Klædedragten.

Mændene paa Romø har i Mands Minde ikke baaret nogen Nationaldragt. De har færdedes for meget ude i Verden til at kunne fastholde nogen Ejendommelighed paa dette Omraade. Derimod har Kvinderne bevaret deres særegne Dragt lige ind til vore Dage. Dog er det nu langt over en Menneskealder siden, at selv de mest konservative af de unge Piger paa Øen fandt, at den ikke mere klædte dem og derfor ombyttede den med en Dragt efter nyeste Mode.

Romødragten adskiller sig fra den mere kendte Fanødragt ved sine lyse og livlige Farver og ved en Aabenhed, der trods det svære hjemmevævede Tøj, den er syet af, giver den et vist Præg af Lethed. Dette gælder navnlig den daglige Dragt, mens Festdragten var noget mere tilknapet.

Den daglige Dragt bestaar af en skarlagensrød ulden Kjole, kaldet „e Pi“. Skørtet og Livet er syet sammen, saa at de danner et eneste Klædningsstykke. Livet er uden Ærmer, egentlig en Slags Vest. Skørtet, der er uden nogen som helst Besætning, er folde-

rigt og ved Bæltstedet bag til forsynet med to Bunker „Rynker“. Saavel Skørtet som Livet lukkes foran. Livet er i dette Øjemed forsynet med et Dusin halvkugleformede, mønstrede Sølvknapper, der er over $\frac{1}{4}$ Tomme i Tværmaal og sidder tæt sammen. Kun de fire nederste af dem er dog knappede. Kjolelivet er derfor aabent som en vidt udskaaret Vest. Iøvrigt slutter det tæt til Kroppen og fremhæver dennes Form. De 8 Knapper sidder som Prydelse langs op ved den ene Side af den brede Udskæring, der lige som Armhullerne er kantet med stærkt lysegrønne Silkebaand. Knaphullerne er syede med Silke af samme Farve.

Under „e Pi“ bæres en Trøje af blomstret Katun. Foruden Ærmerne ses et Stykke af denne foran gennem Udskæringen af „e Pi“. Ærmerne i den er snævre og knappede ved Haanden med 2 Knapper af samme Form som dem foran i „e Pi“, men mindre og glatte. Hele Stykket kaldes nu „e Ærmer“. Det er jo egentlig kun Ærmerne, der er bestemt til at ses. Alt det øvrige er syet af simplere Tøj. Sandsynligvis har hele Trøjen dog oprindeligt været syet af én Slags Tøj, indtil Sparsommelighedshensyn forte til den nuværende Ordning.

Et stort bredt Forklæde, der kan være af hvilket som helst Stof og Farve, men dog i Reglen er tærnet eller sribet, bæres til denne Dragt saavel til daglig som om Sondagen og ved Gilder. Det sluttes bagtil ved Hjælp af et Par store graverede Sølvhager.

Om Halsen bæres et Torklæde, lagt sammen i en Trekant og viklet et Par Gange løst om Halsen, saa-

ledes at Snippen af det hænger ned ad Ryggen. Til Søndags er det et Silketørklæde, hvis Farve kan være meget forskellig.

Hovedbeklædningen var oprindelig et saakaldt Pandestykke saavel til Dagligdags som til Gilder og

Søndags, til Kirkegang dog undtagen. Pandestykket var et stort let Tørklæde, der lagdes sammen i en Trekant og derefter foldedes saa mange Gange, at det dannede et 6—7 Tommer bredt Baand med spidse Ender. Dette lagdes nøjagtigt med Midten over Forhovedet saaledes, at det skjulte en Del af Panden, førtes til begge Sider bag om i Nakken og atter for-

over, hvor det ved Hjælp af en dobbelt Knude fæstede saaledes, som det ses hos den gamle Kone paa Billedet. At slynge Knuden oven paa Hovedet saaledes, at begge Klædets Ender kom til at ligge frit og naturligt i de rigtige Folder, var en Kunst, der krævede ikke liden Øvelse. Dette Hovedtøj har dog ikke holdt ud med Dragten, men er gaaet saa meget før af Mode, at det nu kun bæres af et Par af de allerældste Koner. I dets Sted bærer de midaldrende Kvinder, hvad enten de bruger Nationaldragt eller ej, en „Storr’hat“, en ganske simpel Hue af, i Reglen lyst, Kattun med en Slags Ruche, kaldet „Storrer“, foran og paa Siderne. Gaar de ud, kaster de et Tørklæde over Hovedet og fastgør det i en Knude under Hagen. Ved Gilder og festlige Lejligheder bærer Konerne en „Kappe“, saaledes som den yngre Kone tilhøjre paa Billedet. Den er lavet af Tyll og rigt prydet foran med hvide Blonder, kunstige Blomster og Baand og forsynet med et Par brede, blegrode, blaa eller grønne Silkebaand i Nakken. Disse hænger tidt ned ad Ryggen, men mange bærer dem — og det ser bedst ud — slyngede frem over Skuldrene, saa at de hænger ned paa Brystet. Ugifte Kvinder bærer ved lignende Lejlighed en „Hovedpynt“ af Form omtrent som „Kappen“, men af simplere Stof, og — mærkeligt nok — i mindre livlige Farver, med Glasperler og anden billig Pynt i Stedet for Blonder, Blomster og Baand. Disse Skikke overholdes dog ikke mere af de yngre.

Til Kirkegang og særlig festlige Lejligheder brugtes en Dragt, der var i høj Grad afvigende fra den

oven omtalte. Det er den, den gamle Kone paa Billedet er iført. Den kunde være af hvilket som helst Stof og havde heller ingen bestemt Farve. Den bares som Overtøj over „e Pi“. Skørtet var vidt og folderigt, men havde ellers ingen nævneværdige Ejendommeligheder. Trøjen, „e Formak“, havde korte Skøder, som bagtil var forsynet med tre stive Læg, der, staaende ret bag ud, dannede tre Piber, paa hvis Inder-side „e Formaks“ fine hvide Foder kom til Syne. Den lukkedes foran med tre store graverede Sølvspænder eller „Hager“ for neden, mens tre af samme Slags højere oppe kun gjorde Tjeneste som Pynt. Fra den øverste af de hægtede Hager opefter stod „e Formak“ saa vidt aaben, at saavel den blomstrede Indsats under „e Pi“, som den sidstnævntes Knapper og grønne Kant langs Udsnittet kom til Syne. Ærmerne i „e Formak“ var knappede ved Haanden, hvert med to smaa Guld- eller Sølvknapper. Om Halsen bares et broget Silketørklæde, hvis Grundfarve passede til „e Formak“. Det laa folderigt om Halsen. Dets korte Snip hang ned ad Ryggen, mens de to længere foran lagdes løst over hinanden og stoppedes ind ved „e Formak“. Et hvidt Klæde bares under det for at beskytte det mod Smuds. Halsklædet og en Sløjfe, der tjente til at holde „e Formak“ sammen for oven, dækkede den største Del af Brystet.

Til Kirkedragten hørte oprindelig et ejendommeligt Hovedtøj, Kirkehatten. Den bestod af en svagtbuet Nakkepuld og en 2¹/₂—3 Tommer bred Rand, der var syet vinkelret til denne, saa at der dannedes en Slags kort Cylinder, hvis ene Side var aaben. Den bares

saaledes, at Puldens dækkede Baghovedet, mens Randen hvilede paa Issen og naaede ned over Ørerne. For helt at dække disse var den her forsynet med et Par trapezformede „Ørenklapper“. Ved Hjælp af Baand, der var fastgjort i disse Klapper, fæstedes den under Hagen.

Kirkehattens Puld var af blomstret, sølvindvirket Silke og i Nakken forsynet med en Silkesløjfe eller „Kvaast“. Randen bestod af et Silkebaand med guldindvirket Kant foran. Ørenklapperne var besat med Storrer, og Puldens nederste Rand med et Brus af fint hvidt Kniplingelin. Inden Hatten sattes paa, lagdes et hvidt Lin over Hovedet, saaledes at det dækkede Forhovedet ned til Haargrænsen og fastgjordes i Nakken. Det skulde beskytte Hattens fine Rand og navnlig de kostbare Kniplinger mod Smuds fra Haaret.

Sorgedragten bares ligesom Kirkedragten over „e Pi“. Den var af samme Snit og med samme Besætning som Kirkedragten, kun mørk af Farve, vistnok oftere mørkeblaa end sort. Dertil hørte et stort mørkeblaat Forklæde, et sort-hvidt Halsklæde samt et mørkt Pandestykke. Ved Begravelser bares for Resten ogsaa en saakaldt Kyse paa Hovedet. Den var tilnærmelsesvis af samme Form som de endnu brugelige Helgolænderhatte: en lang Cylinder med aaben Underside, der liggende paa Issen ragede et godt Stykke ud over Forhovedet. Den var lavet af tyk Pap og overklædt med sort Silke eller Flojl. En blød Nakkøpuld, pyntet med sorte Baand og Kniplinger, dækkede Baghovedet.

Nogen særlig Brudedragt havde man ikke, i alle Tilfælde huskes den ikke mere. Bruden bar en almindelig Kirkedragt, og dertil kom et særligt Hovedtøj som Brudesmykke. Det synes imidlertid heller ikke at have beholdt sin oprindelige Form saa nær op mod vore Dage, at det endnu vilde kunne findes. Det Brudestykke, „Brudik“, jeg har set, var overfyldt med brogede Glasperler, Tøjblomster og Filigranarbejde. Det er brugt endnu i Halvtredserne ved et Bryllup, hvor sikkert alle gamle Skikke er iagttagne, for saa vidt man har kendt dem, men det staar for uharmonisk til hele den øvrige Dragt til, at man kan antage det for oprindeligt.

De her omtalte Dragter var i Grunden ret klædelige. „E Pi“ gjorde trods sine stærke Farver, de mange Sølvknapper og den store Kontrast mellem Dragten og Besætningen hverken noget spraglet, grelt eller overlæstet Indtryk. De forskellige Farveafskyninger var valgte med saa stor Skønsomhed og Besætningen saa nænsomt anbragt, at Helhedsvirkningen blev ret harmonisk. Kirkedragten gjorde det højtidelige Indtryk, som sikkert har været tilsigtet med den. Hvem der har set de gamle Matroner i denne mørkladne Dragt, hvis bløde dæmpede Farvetoner kun oplivedes af den Del af „e Pi's“ Smykker og Besætning, som den ikke fik Lov til at dække, rokke op ad Kirkegulvet med den sølvspændede Salmebog, indsvøbt i Lommetørklædet i de foldede Hænder foran sig, kunde kun beundre den Smag, der havde bestemt denne Dragt til dette Brug, og beklage ikke at have lært den at kende i en Tid, da alle endnu brugte den.

Og Sørgedragten — aldrig har jeg set nogen Sørgedragt svare saa godt til sit Formaal som denne. De Afskygninger af blaat, der var anvendt til Pandestykket og Halsklædet, syntes laant af selve den ligblaa Hel og fra Tordenskyen i det Øjeblik, den truende vælter op af Havet. Disse Farver i Forbindelse med Snittet i den tunge, folderige Dragt, og den sorte Kyse, der borttog den sidste Rest af den daglige Dragts friske og kække Aabenhed, gjorde et saa uendelig sorgfuldt Indtryk, at man næppe kan tænke sig et bedre og fyldigere Udtryk for den dumpe Sorg end det, der gaves af en Flok saaledes klædte Kvinder ved den aabne Grav paa den nøgne Kirkegaard mellem Klitterne.

I den sidste halvanden Menneskealder har ingen af de unge Piger paa Rømø valgt at klæde sig som deres Mødre og Bedstemødre. Den gamle Dragt bæres nu kun af omtrent en Snes Kvinder, af hvilke ingen er under 60 Aar. Om to eller tre Tiaar vil den være fuldstændig forsvunden fra det virkelige Liv til de Gemmer, hvor en enkelt ærbødig Efterkommer maaske endnu hygger om den, og hvorfra den en Gang imellem hentes frem for at vises som en morsom Levning fra gamle Dage. De fleste er desværre allerede kommen i fremmede Opkøbers Hænder.

XI. Det daglige Liv.

Det, der dybest har præget Livet paa Rømø, er selvfølgelig Søfarten, og hvad der staar i Forbindelse med den. Den drog næsten fra Barnsben Beboerne ind i sin Tryllekreds for aldrig mere at slippe dem.

Der var i dens Blomstringstid aldrig Tale om, hvad en rask Dreng skulde være, naar han blev voksen. Af sig selv og andre ansaas han for forudbestemt til Sømand. I Vinteraftenens Mørkningstime, der for at spare paa Lyset gjordes saa lang som mulig, og ved festlige Sammenkomster lyttede han til de Ældres Fortællinger om deres Eventyr paa Søen og i fjerne Lande. Det gav hans Tankeverden Fylde og Vidde. Grønlands lange Vinternat og uafbrudte Sommerdag, dets uhyre Isbjærge, vældige Hvalfisk og farlige Isbjørne, Sydens glødende Sol, Kinas Særheder og Indiens Vidundere, alt blev hans Fantasi fortrolig med der hjemme i de snævre Stuer. Han længtes ud imod det. Og naar den Dag omsider kom, da han, tidt endnu kun en halv voksen Dreng, forlod sin lille Fødeø for at drage ud i den vide Verden, faldt det næsten lige saa selvfølgelig for ham som for en Bondedreng paa andre Egne, at han skal tage Del i Markarbejdet, naar han vokser til.

For Kvinderne der hjemme havde Sømændenes Fortællinger fra Livet derude i Verden næsten endnu mere at betyde. Kun de færreste af dem fik andet at se af den store Verden end netop disse halvanden Kvadratmil med deres smaa Forhold og fattige Dyre- og Planteliv. Alle deres egne Oplevelser laa mellem Listerdyb og Juvredyb. Men Mændenes Fortællinger aabnede en stor og vid Verden for dem, hvor de i Tanken kunde følge deres Kære, naar de laa ude i Kampen for Brødet.

Foraar og Efteraar satte dybere Skel i Livet her end paa de fleste andre Egne, thi med dem fulgte Sø-

mændenes Udrejse og Hjemkomst. Det var Højtider hver paa sin Vis. Udrejsen fulgtes med Interesse af alle, og Hjemkomsten var en Glæde selv for fjerntstaaende. Ved de Skikke, der var knyttet til disse Begivenheder, blev de ikke mindre højtidelige.

Ingen Sømand rejste om Foraaret ud uden først at have været rundt ikke alene i Nabolaget og hos selv fjerne Slægtinge men hos alle Venner og Bekendte hele Øen over for at sige Farvel. Der gik i Reglen henimod en Uge med saadanne Afskedsbesøg. Hvor man kom frem, skulde man „snakke lidt“ og drikke en Punch og en Kop Kaffe. Og der brugtes god Tid til det altsammen. Det skulde jo gaa sømmeligt til, uden Jag. Dog maatte man vogte sig for at dvæle alt for længe ved selve Afskeden, sige Farvel og saa snakke lidt for derefter at sige Farvel igen. Naar det gentog sig flere Gange, ansaas det for et daarligt Varsel. Brød man op, maatte det være resolut.

Selv om der aldrig taltes om det, vidste dog enhver, at der ved en saadan Afsked var ikke ringe Mulighed for, at det blev sidste Gang, man saas. Om det end ikke derfor skortede paa Skæmt og jævn Munterhed, faldt Samtalen dog ved saadanne Lejligheder i Reglen lidt alvorligere end ellers, og naar der omsider med Haandtryk til hver sagdes „Farvel og hold dig munter“ og „Farvel og lykkelig Rejse“, var det ikke fri for at blive lidt højtideligt. Denne dæmpede Højtidelighed gjorde saa meget des stærkere Indtryk, som overdreven Følsomhed, for ikke at tale om Forknyt-

hed, var noget, jeg i ethvert Tilfælde aldrig har set Udtryk for ved saadanne Lejligheder.

Det gjorde altid et ejendommeligt stærkt Indtryk paa mig som Barn og endnu mere som halvvoksen Yngling, naar den Tid kom, da „Søfolkene skulde afsted“, og der saa kom en i Dag og et Par i Morgen for at „sige Farvel“. Tankerne droges altid derved stærkt mod de fjerne Eventyrlande, som ogsaa min Fantasi havde gæstet saa tidt, men som dog endnu stadig laa skjult for mit Blik bag den Dis, der lagde et let Slør over Fastlandets Kyst og sommetider skjulte den helt. Jeg følte mig ved saadanne Lejligheder nærmest som en Vibe om Efteraaret, naar Stær og Stork og mange af de andre Trækfugle drager bort. Den kan ikke følge dem endnu, men den ved dog, at dens Tid til at brede Vingen ogsaa kommer en Gang. De Følelser er sikkert hvert Foraar gaaet igennem mange unge Rømoboeres Sind. For mig og flere af mine Jævndrende kom Flyvetiden imidlertid aldrig i den Forstand. Vi tilhørte et Ætled, der endnu under Opvæksten ansaas for bestemt til Søen, men inden vi naaede frem, var Glansen gaaet af Søfarten, og mange af os slog om end med Vemod ind paa andre Veje.

Fra den Højtidelighed, der hvilede over Søfolkens aarlige Bortrejse i min Barndom, skont Søfarten allerede den Gang var i stærk Nedgang, kan man slutte sig til, hvor underligt Foraarets Komme maa have virket i de Tider, da det var alle Mænd paa Øen fra næsten affældige Oldinge og helt ned til tolvaars Dreng, der hver Gang, det nærmede sig, tog højtidelig Afsked og drog ud til Kamp for Brødet. Da gik de ikke

Enkelt- eller Parvis for at sige Farvel, men i Flokke paa 10—12 eller flere.

Naar saa Afrejsens Dag var kommen, kørte man i den tidlige Morgenstund, i Reglen længe før Daggry, hen til „Havnen“, ledsaget af nogle af de nærmeste Slægtninge og Venner. Disse „Gelejdere“ var ubetinget nødvendige til en ordentlig Sømandsafrejse. Ved Havnen samledes man i Kroen, hvor hver af de Rejsende gav en Omgang ud til Rejsfællerne og „Gelejderne“. Kom Færgemanden imens for at melde, at Baaden nu var flot, blev den sidste Punch drukket i en Fart under Udveksling af mange gode Ønsker. „Gelejderne“ fulgte de Rejsende ned til Stranden. Her veksledes de sidste Haandtryk og Afskedsønsker. I Vogn eller Jolle blev de Rejsende ført ud til Baaden, der skulde føre dem til Ballum eller maaske lige til Hamborg eller Amsterdam. Naar Ankeret var lettet, og Baaden for fyldt Fok svajede om i Vinden, mens Stor-sejlet for et Par kraftige Tag gik til Vejrs og rigtig gav Baaden Fart, istemte alle „Gelejderne“ et trefoldigt Hurra, der besvaredes af et lignende fra dem i Baaden. De gled med voksende Fart ud mod den gryende Morgen for at søge „Død eller Brød“ i det fjerne. „Gelejderne“ fulgte dem en Stund med Øjnene, gik saa op til Kroen for endnu at drikke nogle Omgange. Naar de omsider kom hjem for at bringe den sidste Hilsen til de der efterladte, var det i Reglen med en „god Hat“. Lystige skulde „Gelejderne“ være, naar der skulde være Lykke paa Rejsen.

Naar Søfolkene i de senere Aar rejste ud, var det i Reglen til de store Havnebyer for der at søge

Hyre. Dette var vistnok mindre Tilfældet i Søfartens og navnlig i Hvalfangstens Blomstringstid. Meget tyder paa, at de da i Reglen havde Hyre, inden de rejste hjemme fra. Den var jo ikke vanskelig at faa. Alle de Kommandører og Kaptejner, der horte hjemme paa Øen, tog selvfølgelig med Forkærlighed „Folk fra e Land“, som de sikrede sig i Vinterens Løb. Selv de, der ikke fik Hyre paa den Maade, behovede dog ikke at gøre sig stor Umage for at faa den. De store Reder-kompagnier i Hamborg og Altona holdt stadig Agenter, der skulde skaffe dem Mandskaber fra Øerne og det nærmeste Fastland til deres Skibe. Kaptejn P. J. Michelsen i Toftum var saaledes, som det ses af hans efterladte Papirer, Agent for Donners Kompagni i Altona, der i Slutningen af det 18. Hundredaar vel navnlig drev Sildefiskeri under Island. Af opbevarede Kopier af Breve fra Michelsen til Donner fremgaar, at den førstnævnte Vinteren 1783—84 havde hyret 152 Mand, deraf vistnok 40—50 fra Rømø, 1791 fik han kun 139, men 1793 kunde han allerede ved Juletid indberette, at han havde hyret 154 Mand, deriblandt 16 Kaptejner, til næste Sommer og ventede at faa nogle flere endnu. Vinteren 1794—95 har han tilsyneladende ikke faaet saa mange. Paa en Liste over de hyrede Sofolk findes kun 101 Navne, deriblandt kun 19 fra Rømø. Dertil maa dog bemærkes, at der mangler mindst 15 af de første Navne: Kaptejnernes og Styrmandenes. Denne Liste viser ogsaa, at de øvrige hyrede Folk paa faa Undtagelser nær horte hjemme i Ballum, Brede, Hjerpsted, Visby, Emmerlev og Hojer Sogne, samt i Ho, Oksbøl og Aal Sogne.

Det synes for Resten ikke at have været noget let Arbejde at lyre Folk til denne Fart. Hyringen til det ny Togt begyndte jo straks efter, at det gamle var sluttet. Maaske var mange da endnu ikke til Sinds at lade sig binde igen, maaske afventede de først bedre Tilbud. De har maaske ogsaa den Gang endnu foretrukket Grønlandsfarten for Sildefiskeriet. I alle Tilfælde er Michelsens Breve, især før Jul, fulde af Klager over, at Folk ikke møder til Hyreterminerne.

Hjemkomsten om Efteraaret og Vinteren gik lige som Udrejson ikke af uden Højtidelighed. Den Hjemkomne skulde igen besøge Venner og Bekendte — om end ikke i saa stor Udstrækning som ved Udrejsen — for at sige „Goddag og Tak for sidst“. Og hvor han kom frem, blev der budt ham „Velkommen hjem“. I tidligere Tider blev der gjort endnu mere ved det. Hver Søndag i den Tid, Søfolkene laa ude, var der bleven bedt for dem i Kirken. Naar saa en Grønlandsfarer kom hjem, var noget af det første, han gjorde, det, at han gik til Præsten og bad ham i Kirkebønnen — vistnok med Navns Nævnelse — takke Gud for en lykkelig Rejse. Det var i sin Tid en af Præstens Indtægtskilder, idet hver Kommandør gav ham en Rdlr. for det*).

Møns Mændene laa ude paa deres Togt, gik Livet derhjemme sin rolige Gang for Kvinderne, Bornene og de Gamle. Kvindernes Drift af Landbruget er allerede omtalt. Her skal endnu kun nævnes en Del af de mindre til Dels aarligt tilbagevendende Arbejder, der

*) Præstens Indberetning af 1693.

forefaldt i Tilknytning til Gaardens Drift eller Hus-
holdningen.

Der findes med Undtagelse af et lille Kær ingen Moser paa Øen, og den er fuldstændig blottet for Skov. Det vigtigste Brændsel blev derfor som før nævnt Lyng, Fladtørv og tørret Gødning. Lyngen hugges endnu den Dag i Dag af med en omtrent en halv Alen bred Hakke med et halvanden Alen langt Skaft, en „Bikke“. Til Dels bruges dog nu en Lyngle lige som i Nørrejylland. Bikningen er endnu hovedsagelig et kvindeligt Arbejde, der i Reglen udføres i den tidlige Forsommer mellem Sæd og Græsslæt. Omtrent samtidig foregaar Tørvegravningen. Nu har hver sit Stykke Hede eller Strand, hvor han graver de nødvendige Fladtørv, men i Fællesskabets Tid foregik den paa bestemte Dage. Man mødte da efter Tilsigelse af „e Pa-ndmand“ paa Stranden, et bestemt Antal Folk fra hver Gaard og hvert Hus, alt efter Størrelsen. Enhver udsøgte sig den Plads, hvor han vilde grave, navnlig undersøgte man Grønsværets Tykkelse og Godhed, men vovede ikke at grave, før „e Pa-ndmand“ havde givet Signal. Kun var alting rede til at tage hurtig fat. Med Ridsejærnet i Haanden spejdede man efter Signalet. Naar han saa endelig Kl. 9 højste Flaget, blev der i samme Øjeblik travl Virksomhed overalt. Ridserens 4—5 Tommer lange Kniv skar i Trav Grønsværet af i lange, 8—9 Tommer brede Strimler. Den fór tværs over de gjorte Snit for at afmærke Torvenes Længde, en halv Alen. Saa kom Spaden og løsnede dem fra Grunden, halvanden til to Tommer tykke. Det gik, som det gjaldt Livet. I Dag maatte man svede for ikke at skulle fryse til Vinteren.

Naar „e Pa-ndmand“ strøg Flaget til Middag, hvilede alle Redskaber straks. Der var dog ikke længere Hvil end lige nok til at spise en medbragt Mellem-mad. Naar han til bestemt Klokkeslæt strøg Flaget igen hen mod Aften, var det forbi med al Tørvograv-ning paa Byens Grund for det Aar. Havde Dagen end været streng, var der dog noget festligt over et saadant Fællesarbejde. Naar det var forbi, samlede hele Flokken, der havde arbejdet spredt og stille, for at gøre hinanden Selskab paa Vejen hjem gennem Klitterne, der nu genlød af munter Skæmt.

Ved Midsommertide begyndte Græsslætten paa En-gene. Den var det strengeste Arbejde hele Aaret rundt, men alligevel det, der imodesaas med storst Glæde og Spænding. Det er Tilfældet endnu den Dag i Dag og har sikkert været det i endnu højere Grad, mens Fællesskabet kastede Glans over det og samlede det hele paa bestemte Dage og Steder. Nu slaar en-hver naturligvis paa det Sted og den Dag, det passer ham bedst. Helt ensom er man dog aldrig ved dette Arbejde. Enhver Slætter har altid en Afriver med. Det er nødvendigt i det tætte, tunge Græs altid at kunne slaa ind fra én Side for at kunne faa ordent-ligt Skaar. Derfor maa det løsnede Græs altid om-hyggelig rives ud af Skaaret. Det maa desuden spre-des ud over hele Skaaret for at tørres hurtig nok.

Bønderne har nu gerne hver en Slætter visse Uge-dage, og ikke faa af dem gaar disse Dage selv med som anden Mand. Der bliver saa to Slættere og to Afrivere paa en saadan Eng, og i Reglen er der flere saadanne Flokke nær ved hinanden. I Pavserne søger

de da sammen ved de Græsdynge, der under Maaltiderne skal give Læ mod Vinden, „smager Brændevinen“ og faar en lille Passiar under det hurtige Hvil. Der er travlt saadan Dag. En Dagslæt er ikke lille, og enhver sætter en Ære i at faa det mest mulige udrettet. Derfor er man ogsaa tidlig paa Færde. Kl. 1 om Natten staar man op den Dag, man har Slætteren, og inden Kl. 2 synger Leen sin dæmpede Sang over Engen, endnu før Lærken er paa Færde.

Højbjergningen er i det hele det vigtigste Arbejde Aaret rundt. Det er strengt, men der er Fest over det. Man tager pænere Tøj paa, naar man er færdig med det mere smudsige Arbejde paa Marken, Heden og Torvepladsen og derefter skal paa Engen, og naar Leens Sang var forstummet paa det sidste Stykke Eng, drog Slætter og Afriver syngende hjem med vajende Dannebrog — mens det endnu lod sig gøre. Der gøres Gilde, „Opslæt“, naar det sidste Græs er slaaet. Det er meget vigtigere end „Opskør“, efter at det sidste Korn er mejet. Og „Kvædelæsset“ kommer her fra Engen, ikke fra Kornmarken.

Blandt de vinterlige Husflidsarbejder, der dreves her som andet Steds, skal kun nævnes Vævningen. I Tyverne af sidste Hundredaar var der omtrent 40 Kvinder*) paa Øen, der sysselsatte sig med at væve. Endnu i min Barndom var deres Antal ret betydeligt, nu er det helt forsvindende. Selve Vævearbejdet var ensformigt som Slagbordets dumpe Slag, men forud for det gik Trendingen. Den var der altid lidt festligt over. Garnnøglerne sprang i Trendekistens Rum,

*) Staatsbürgl. Mag. 1824.

mens Trendebordet drejedes rundt, og Bedstemoder og Tante, der begge var Væversker, samt maaske endnu en tilfældig Hjælper maalte og regnede. Tøjet skulde jo „løbe“ sit bestemte Antal Alen. Der var et bestemt Forhold mellem Alen Tøj og Pund Trendegarn. Islættens Art maatte ogsaa tages med i Betragtning. Det voldte øjensynligt ikke ringe Hovedbrud. Der maatte derfor en ekstra Kop Kaffe til med Smør og Kavring, i de senere Aar maaske endog med „Bækkerkage“ til.

Nær i Slægt med Vævningen var jo Kartning og Spinding. Det var Vinteraftenarbejde for Konen og Pigerne og foregik inde i Dagligstuen, mens Manden og maaske Børnene strikkede.

Husførelsen var selvfølgelig simpel og er det for en stor Del endnu. Der stilles ikke store Fordringer til Kogekunsten, og det er ikke noget overdrevent Maal af Tid, der lævnes de fleste Kvinder til Renholdelse af Huset. Alligevel er Renligheden forholdsvis god. Brygning og Bagning udføres endnu i enhver Gaard. Kun faa finder Smag i „Bækkerbrø“. Der bages gerne saa stor en Portion, at det kan slaa til til 14 Dage eller endog tre Uger. Nu bages der vel de fleste Steder Hvedebrød efter Behov i Komfurnen, men for en Snes Aar siden fik man kun „Kage“ (Sigtebrød) i de første Dage efter Bagningen, og den blev sparsomt tildelt for at række saa langt som muligt. Naar de faa Sigtebrød var opspist, kunde man „napp e Kagtænd“ ud, indtil der skulde bages igen, eller indtil en af Naboerne bagte. Saa fik man nemlig „en Kage“, som man gengældte, naar

man selv bagte igen. I Reglen var der tre eller fire Naboer, der udvekslede et Sigtebrød og et Par „Skronner“ (smaa runde Sigtebrød eller Bygmelsbrød til Børnene) ved hver Bagning. Ovnene fyredes op med Lyng, og der blev begyndt saa tidlig, at man kunde faa „Skronner“ til sin Kaffe den Morgen.

XII. Fest og Gilde.

De gamle Skikke, der har været knyttet til Folke- og Familielivets forskellige Begivenheder, er naturligvis her som overalt stærkt i Færd med at forsvinde. Dog har de holdt sig næsten uforandret saa langt ned imod vor Tid, at de fleste af dem endnu er i frisk Minde.

Brylluppet er vel nok den Familiebegivenhed, der er samlet flest Skikke om. Hertil knytter sig naturligt de, der grupperer sig om Forlovelsen og Trolovelsen.

Saa vidt vides er Forlovelsen aldrig paa Rømø bleven ordnet af Forældrene, men de Unge har selv truffet deres Valg. Folk, der kan huske over Halvfjers Aar tilbage, paastaar, at de aldrig har vidst af andet at sige, og af en Bemærkning i Bodser P. Manø's Dagbog synes det at fremgaa, at Forholdet var det samme for over hundrede Aar siden. Er der forekommen Tilfælde, hvor Forældrene har villet raade, har det kun været Undtagelser. Man forlovede sig gerne i en ung Alder, men giftede sig nødig, inden man havde „faaet sin Eksamen“ (Styrmandseksamen), naar man da ellers var til Sinds at tage den. Mange opsatte det endog, indtil de havde faaet Skib at føre.

Forlovelsestiden blev derfor tidt meget lang. Den kan endnu undertiden strække sig over 6—8 Aar.

Trolovelsen er nu aflagt, men har været brugt endnu for rigelig en Menneskealder siden. En tre Ugers Tid før Brylluppet*), „ø Høtte“, skulde finde Sted, gik det unge Pars Fædre eller Brudgommen med to Vidner til Præsten og forlangte Tillysning, som saa paa sædvanlig Vis skete tre Søndage i Rad. I Bryllupsgaarden fejredes Trolovelsen med et lille Kaffe-gilde.

Efter den Tid blev der travlt i Bryllupsgaarden, „ø Høttesgaard“, med Forberedelser, mens Brudeparret personligt gik omkring for at indbyde Gæsterne og blandt de nærmeste Slægtninge udnævne en Skaffer, en Redekone, fire Skænkere og fire Brudepiger. Hvis nogen af Parrets Forældre ikke mere var i Live, valgtes der Stedfortrædere for dem, ligeledes blandt de nærmeste.

En Uge før Brylluppet skulde der „være Brudeseng“. Fra de Gaarde, hvor man vilde give Flæsk, Kod og Pølser — „et Fad Mad“ — som Brudegave, mødte de ældre med disse Varer henimod Aften. I Redekonens Paasyn blev Brudesengen nu opredt. Her maatte alt være til Stede, hvad der af Undertøj horte til en fuldstændig Beklædning, og alt, hvad der horte

*) Skildringen af det efterfølgende svarer ikke mere fuldt ud til Virkeligheden, men er en ved Hjælp af gamle Folks Meddelelserforetagen Rekonstruktion af Skikkene, saaledes som de var for 50—70 Aar siden. Der er dog endnu bevareret saa meget, at jeg har kunnet skildre det meste af Selvsyn.

til et Sovekammerudstyr, skulde være paa sin Plads. Naar de, der var mødt „til Brudeseng“, havde faaet en Kop Kaffe, blev Sengen og alt Tilbehør dem forevist af Redekonen, en Ceremoni, der gav Anledning til mange, tidt drøje Vittigheder. Var ikke alt i Orden, var det slemt for hende, men fandtes alting at være paa sin Plads, blev der drukket en Skaal paa det, og Gæsterne dansede hele Natten.

To Dage før Brylluppet mødte alle Skænkere og Brudepiger i Bryllupsgaarden. De to Skænkere blev med Paraply*) i Haanden sendt ud med formel Indbydelse til alle de Indbudte. Hvor „e By-mand“ kom ind i et Hus, afleverede han sin Ramse til den første af de paagældende, han traf: „Æ skuld helsen fra N. N. o hans Kjærrest om N. N. o B. B. o A. D. vild vær saa goj o komm' aa Torsda Morn aa drikk' en Kop Kaffe o følle med dem te Kirrk o høer e Viels o offer mæ dem o følle mæ hjem te Mad o tej Del i djæ Fonøjels“. Præst og Degn blev indbudte til at udføre deres Hverv og modtage Offer i Kirken.

De andre to Skænkere og Brudepigerne havde imidlertid travlt i Bryllupsgaarden. Skænkernes laante Borde og Bænke i hele Nabolaget. Brudepigerne gik Parvis ud med en Tørvekurv og laante Tallerkener, Knive, Gasler, Skeer, Kopper, Kaffekander, Lysestager, Lamper, og hvad der ellers behøvedes til Gildet. Alt

*) Paraplyen er naturligvis et Minde om „e By-stok“, som ikke har været brugt i den sidste Menneskealder. Jeg mindes heller ikke at have set den noget Steds. Moritz meddeler, at den var $1\frac{1}{4}$ m lang, med Sølv- eller Ravknap og med en rød Silkekvast omtrent et Kvarter fra Overenden.

det laante Tøj blev afvasket og pudset, og Lysestagerne forsynet med Manchetter, klippede saaledes af sammenlagte Papirstrimler, at de dannede en „Storre“ om Stagens Overende. Til Brudeparret blev et Par Lys pyntet med Silkesløjfer. De sattes, holst i en toarmet Lysestage, foran Brudeparrets Plads ved Bordet og brændte til Midnat. De to Fædre og Redekonen fik ligeledes hver sit Lys pyntet, dog mere tarveligt.

Inden selve Brylluppet omtales, vil det være paa sin Plads at gøre kort Rede for de forskellige „Bestillingsfolks“ Funktioner.

Skafferen forestaar Forberedelserne og Anretningen, bestemmer Rangfølgen ved Bordet — efter strenge Regler —, hvornaar der skal spises, drikkes Punch osv., er i det hele den ledende Aand i alt, hvad der vedrører Brylluppet. Et fingertykt Spanskrør er hans Kommandostav, som han hele Tiden bærer hos sig som Tegn paa sin Værdighed. Med det slaar han paa en Bjælke eller i Bordet, for at skaffe sig Ørenlyd, naar han vil uddele en Ordre til sine Undergivne eller give Gæsterne en Anvisning. Redekonen er hans kvindelige Sideordnede. Hun reder Brudesengen, pynter Bruden og følger hende under hele Festligheden som en Slags Anstandsdame. Fædrene fungerer som Forlovere. Dermed er deres Hverv endt, og for Resten er de Hædersgæster. Derimod optræder Mødrene, hvad enten det er de egentlige Modre eller Stedfortrædere, som Husmodre under Festen. De kommer ikke med til Bords eller til Kirke, men maa se til i Køkken og Kælder uden dog at hjælpe ved noget. Skænkerne og

Brudepigerne er Opvartere under Gildet. Alle de her nævnte Hverv er naturligvis Æreshverv, der tildeles de nærmeste Slægtninge, hvorimod alle de andre Hverv, der senere vil blive nævnt paa passende Plads, udføres af „Fagfolk“ for Betaling.

Paa Bryllupsdagen — ved et stort Bryllup altid en Torsdag — mødte Gæsterne omkring ved Klokken 8 om Morgenen i Bryllupsgaarden, hvor de modtoges af to Skænkere og en eller to Brudepiger, som bød dem hver „en Skaal“ — Mændene en Snaps Brændevin og en Slurk Øl, Kvinderne en Skefuld Mjød og Tvebak af et Fad.

Inde i „e Pissel“ sad Brudeparret i fuld Pynt, tog imod Lykønskninger og fik Brudegaver af dem, der ikke havde sendt Flæsk og Kød. Naar alle Gæsterne var komne, bød Skafferen dem til Bords og anviste hver Gæst sin Plads, som han beholdt under hele Festen. Øverst sad naturligvis Bruden med Brudgommen ved sin højre Side og Redekonen til venstre. Tilhøjre for Brudeparret sad begge Fædre. Derefter fulgte Gæsterne, Parvis ordnede til begge Sider efter Slægtskab og Anseelse.

Opvartningen bestod i Kaffe og belagt Smørrebrød, et Stykke „Sinnka'g“ (Hvedebrød med Rosiner og Krydderier i) og tre til fire Punche, hvoraf i det mindste den ene er en „Rumpunch“ (en meget lille, men stærk Toddy i en Kop). Naar den sidste Punch er drukken, slaar Skafferen paa Bjælken og beder Folk „ankre op“, da det er paa Tide at køre til Kirke.

Til Kirken kører Bruden og Redekonen paa den første Vogn, Brudgommen og Skafferen paa den anden.

Spillemanden, der er med paa den tredje Vogn, gnider hele Vejen sin Violin. Toget kører i saa stærk Trav, som de daarlige, sandede Veje tillader.

Hvor der bor Slægtninge og Venner, er der ligesom ved Bryllupsgaarden rejst en høj Mast, hvorfra der vajer saa mange Flag, som man har kunnet opdrive: Signalflag og alle mulige Nationers, i den underligste Sæmmensætning af Farver og Former. Hvor Brude-skaren kører forbi, kippes Flagene, og en af Skænkerne løber med Flasken for at skænke Flagvogteren en Dram og byde ham til Gilde paa Søndag Aften.

Møns Hestene bliver spændt fra ved Præstegaarden og sat i Stald, gaar Skænkerne rundt med Flaske og Glas og byder Mændene en Snaps, Kvinderne et Glas Vin, for vistnok Mjød. Op til Kirken gaar Spillemanden foran, spillende lige til Kirkegaardslaaen, derefter de ugifte, saa de gifte Gæster, Brudepigerne og Skænkerne. Saa først kommer Brudeparret. Skafteren og Redekonen slutter Toget. Ved Kirkedøren standser det, og ind ad Kirken gaar saa først de unge Piger, Bruden som den sidste af dem fulgt af Redekonen, og derefter alle de øvrige Koner. Saa kommer Brudgommen og Skafteren med begge Fædrene, derefter de gifte Mænd og tilsidst de unge Karle.

I Kirken sidder Brudeparret i de almindelige Stolestader, men har hver et helt Stade for sig, hun paa Kvindernes og han paa Mændenes Side. Naar de, efter at der er sunget en Salme, skal frem for Alteret, træder Brudgommen ud paa Gulvet og nejer for Bruden. Hun rejser sig, knikser og følger ved hans Side

med op til Alteret. Efter Vielsen nejes og knikses der igen, inden hver gaar til sin Plads.

Naar der skal ofres, gaar Bruden først ene op og rundt om Alteret for at lægge sin Skærv til Præst og Degn. Derefter kommer Brudgommen, der nejer, idet han gaar forbi Brudens Plads. Saa vandrer Skaffer og Redekone Arm i Arm op til Alteret. Rundt om det gaar hun foran, men naar de er traadt ned af Forhøjningen, byder han hende igen Armen. Efter dem følger med skarpt Skel mellem de enkelte Grupper: Fædrene, Brudepigerne og Skænkerne, gifte og ugifte Mænd imellem hverandre, de unge Piger og til Slut Konerne.

Ud af Kirken gaar de Nygifte Side om Side, og uden for Døren tager de mod Lykønskninger. Mens der spændes for, faar Kvinderne atter Vin og „Sinnkage“ og Mændene en Snaps Brændevin.

Ved Bryllupsgaarden bliver man atter modtaget med en „Skaal“ (Øl og Snaps, Mjød og Kavring). Paa Bordene er der hvid (laant) Dug. Det bruges kun ved saadanne Lejligheder. Og paa hver Plads findes to Tallerkener (ogsaa en Gildeluksus) og en Kop ovenpaa. Der skænkes nu først en Thepunch, hvortil der spises en Kavring. Saa slaar Skafferen paa Bjælken og raaber: „Vil I no vær saa goj o tale Herren te“. Der synges et Salmever. Derefter byder han alle velkommen og siger: „No ska vi se, hva e Køksers formaar“. Skænkerne bringer paa store Stegefade Boster (Flæskeskinker) ind til Skafferen, som fordeler dem paa Bordene og udpeger dem, der skal skære for. Spisesedlen lyder i Reglen paa Flæsk og Kød med Kartofler og Sauce. Hertil flere Snapse Brændevin

og Vin. Anden Ret er „Vinsuppe“ med mange Rosiner og store Stykker Kanel i, Desserten Smør og Kavring med Øl til. Mens den fortæres, gaar der tre Underkopper — til Spillemanden, de fattige og Jordmoderen — rundt til Indsamling ved Bordet. Der hverken holdes Taler eller udbringes Skaaler. Brudepigerne sørger for Maden, Skænkerne hovedsagelig for Drikkevarerne. Bliver en Skaal, Terrin eller et Fad tømt, uden at vedkommende Brudepige straks opdager det, volder man hende stor Tort og Bordfællerne tilsvarende Morskab ved at „tinke“ paa den med en Ske eller Kniv. Mindst lige saa morsomt er det at ærgre Skænkerne ved at gnide paa en tom Flaske med en Prop, saa den skriger. Maaltidet slutter med, at man efter Skafferens Anmodning „takker Herren“ ved at synge en Salme. Saa siger han velbekomme og forkynder, at hvis nogen nu har Lyst til at gaa hjem eller lidt ud i Byen, saa har de Lov til det, men de skal møde igen til det og det Klokkeslet; hvem der ikke møder, „straffes efter Loven“. Straffen bestod i, at Vedkommende skulde drikke to Kaffepunche.

Saa vidt muligt spredes nu Gæsterne rundt om i Byen til Venner og Bekendte. Man vidste jo nok, at selv om Loven var streng, saa „Befalingsfolkene“ slet ikke skævt til, at Huset var nogenlunde ryddeligt for Gæster, mens de fik fejtet og gjort rent og Bordet paany dækket til Aften.

Naar Gæsterne kom igen til Aften, straaledede Bryllupsgaarden i saa god Belysning, som de hjemmestøbte Tællelys og nogle Petroleumslamper kunde afgive. Paa Aftensbordet bestod Retterne af belagt Smørrebød, dels

Rug- dels Hvedebrød, og Sinnkage. Smørrebrødet var skaaret Dagen i Forvejen og holdt tildækket for ikke at blive tørt. Den Punch, der skænkedes til at begynde med, blev drukket i Stilhed, men naar alle efter Maden er forsynet med en Rumpunch, slaar Skaffereren paa Bjælken, og denne Gang har han meget at sige.

„Vil I saa“, begynder han, „vær saa goj o drikk' e Brujfolks Skaal.“

Forsamlingen rejser sig og synger:

„Og dette skal være e Brujfolks Skaale

Hurra.

Gid de maa længe leve,

i Fryd og i Velstand at svæve,

Hurra, hurra, den Skaale var brav

Hurra.

Ja Skam for den, som ikke

vore Brujfolks Skaale vil drikke,

Hurra, hurra, den Skaale var brav,

Hurra.“

I den sidste Menneskealder synges dette Afsnit tidt til Melodien: „Kong Kristian stod ved højen Mast.“ For at det kan lade sig gøre, maa hvert Hurra synges to Gange. I umiddelbar Tilslutning dertil følger efter en anden Melodi:

„De skal leve,

de skal leve;

de skal leve højt Hurra.

∴ Hurra, hurra, singfalteradera. ∴:

De skal leve,

de skal leve,

De skal leve højt Hurra.

Hvem der har gode Ønsker tilovers for Brudefolkene — og hvem har ikke det? — kommer nu, idet han løfter sin Kop, frem med dem i korte fyndige Raab ud over Forsamlingen, som — ligeledes med hævet Kop — svarer med et kraftigt Hurra.

Skafferen indleder:

„Længe leve vore Brujfolk“.

Derefter følger, fra hvem der føler Trang til det, f. Eks.:

„I Fryd og i Velstand at svæve!“

„Mange Penge at fortjene!“

„Altid glad og veltilfreds!“

Der kan følge en hel Række saadanne somme-tider ret morsomme Udraab. Naar ingen har mere at sige, klinker man med Kopperne og drikker af dem. Derefter siger Bruden:

„Saa takker vi Jer aall sammel“, og straks stemmer Forsamlingen i med følgende:

Hun for Skaalen takker,
 Skaalen den var vakker,
 ∴ Tak I, som sang saa vel og brav ∴;
 Tak skal I ha,
 Ja Tak skal I ha.
 Den Skaal var nydelig,
 hun takker tydelig
 for Skaalen sin;
 den var og herlig,
 hun takker kærlig
 enhver især.

Ja Tak skal I have,
 fordi I sang saa brav.*)
 Og lige vil vi have,
 fordi vi drikker den af.
 Tralalala, tralalala, tralalalalalala.
 Ja lige vi vil have,
 fordi vi drikker den af.
 Jeg drikker ud til hver en Draabe,
 det gør hver, saa vil vi haabe,
 lambo, lambo, mine Herrer lambo.

Har nogen endnu en Draabe i Koppen, skynder
 han sig med at drikke den af for med de andre at
 kunne stemme i med, mens Koppen vendes med Bun-
 den opad:

Til Bevis saa vil vi vende
 Koppen paa sin ravgal Ende.
 Lambo osv.

Idet Koppen atter vendes ret og sættes paa sin
 Plads synges der:

Se nu har (er?) Koppen gjort sin Ret
 Komdidelumdidelumdej
 Nu er den paa sin Ende sat
 Komdidelumdidelumdej
 Tralala osv.

*) Denne Del har rimeligvis — med 1. i Stedet for 3.
 Person — oprindeligt været den hædredes Takkesang, hvor-
 efter saa Forsamlingen faldt ind igen med det følgende.

Ved den næste Punch opfordrer Skafferen paa lignende Maade til at drikke Redekonens Skaal, derefter Brudefaderens, Brudgomsfaderens og saa sin egen. Det sidste giver i Reglen Anledning til megen Munterhed. Hver Gang drikkes Skaalen paa samme Maade som oven anført. Til Afveksling synges det første Af-snit dog tidt paa følgende Maade:

∴ Og dette skal være
 N. N. til Ære, hurra! ∴
 Ja, skam for den, som ikke
 N. N. til Ære vil drikke.
 Hurra, hurra! Den Skaale var brav,
 Hurra!

Gid han maa længe leve
 i Fryd og i Velstand at svæve.
 Hurra, hurra! Den Skaale var brav,
 Hurra!

Gid han maa leve i mange Aar
 og Fryd og Fremgang monne faa,
 behagelige Dage, behagelige Sager,
 saamange som Draaber er her!
 Guds Fred han ham sende,
 ihvor han sig vender
 i mange lykkelige Aar.
 Gud giv' ham de Dage,
 som ham mon behage,
 indtil han af Verden udgaar.

Han skal leve, han skal leve, han skal leve højt, hurra!
 ∴ Hurra! hurra! sing falderadera. ∴
 Han skal leve, han skal leve, han skal leve højt, Hurra!

Hvor det passer, fojer man tidt til:

„Gid han (eller hun) snarlig maa finde sig en Mage,
som kan forskønne ham hans Dage
og ret af Hjertet elske ham.“

Naar Skafferens Skaal er drukken og en ny Punch skænket i, holder han den eneste Tale, der høres, og den har i Reglen følgende Indhold:

„Vil I nu vide, i hvad Anledning vi er samlede her, saa er det for at fejre N. N.s og B. B.s Bryllup. Vi har nu her en hel Række Befalingsfolk: Først en Brud og en Brudgom [ved hver, han nævner, peger han paa vedkommendes Plads og siger: han (eller hun) sidder der]. Saa har vi en Redekone, to Fædre og to Mødre, en Spillemand, to „Køkser“, en Vandbærer, en Øltapper og en Staldkarl.“

Mødrene, Køkserne, Vandbæreren, Øltapperen og Staldkarlen trækkes her modstræbende ind og bliver under stor Munterhed forevist Forsamlingen, der synger og drikker deres Skaal.

„Og saa maa I nu høre Anordningerne“, siger Skafferen videre: „Ingen maa danse med Bruden, før jeg har danset hende til, og ingen maa sætte sig paa Brudefolkenes Plads før Kl. 12.“ Derefter drikkes der en Punch. Atter klasker Spanskrøret mod Bjælken, og kan Skafferen synge, synger han:

„Dans og Spil, Dans og Spil,
vi nu ej forglemme vil“,

ellers raaber han noget tilsvarende.

Man gaar fra Borde, „e Pissel“ ryddes og fejtes til Dans, Spillemanden (naar det kommer højt, har man to, begge med Violin) anbringes paa en Kasse eller Tønde i et Hjørne, og saa snart han begynder det første „Dancestykke“, træder Skafferen „e Brudans“ med Bruden. Ingen andre maa deltage i denne Dans. Naar den er til Ende, afleverer han hende til Brudgommen med et Par smigrende Ord om hendes Dans og en skæmtsom Formaning til at „hand' me hind, som do ka forsvar et“. Derefter er Dansen fri, og enhver klør paa, det bedste han kan.

Der er ikke Tale om, at et sundt Menneske faar Lov til at forlade Bryllupsgaarden for hen paa Eftermiddagen næste Dag, og det er hartad utroligt, hvad der i den Tid ydes i Retning af Dans, Sang (mest Skaaler) og anden Munterhed, men selvfølgelig skorter det heller ikke paa noget til at holde Kræfterne og Humøret vedlige med. Kl. 10 drikkes der The med belagt Smørrebrød til. Kl. 2 faar man Kød og Flæsk med stuvende Kartofler og derefter Kaffe og Smørrebrød. Kl. 6 om Morgenen Kaffe og Smørrebrød. Det sidste Maaltid faas ved Middagstide. Det bestaar i „Labskows“ med Kaffe og Kavring bag efter. Indimellem de forskellige Maaltider gives der med Mellemrum af 1 eller $\frac{1}{2}$ Time en Punch,*) som paa en Bakke bringes ind i „e Pissel“, og hvortil der synges en Skaal for en eller anden af de Tilstedeværende eller for en Slægtning af en af „e Høttesfolk“.

*) Tidligere skænkedes der i den Tid Brændevin og Øl efter en stor Maalestok.

Selv efter det sidste Maaltid er man endnu ikke rede til at gaa hjem. Naar man bryder op fra Bordet, marcherer Spillemanden nemlig spillende ud af Døren, Brudfolkene og hele Bryllupsskaren Arm i Arm bag efter med Solen rundt om „ø Høttesgaard“. Det kaldes at „dans rundt om ø Hus“. Hvor der blot er nogenlunde fast Bund, danser man til de Toner, Spillemanden gnider ud af sin Violin, hvis man kan høre dem, eller til sin egen efter Nattens Anstrengelser noget medtagne Sang. Faar man under denne Dans rundt om Huset Øje paa Folk, der ikke hører til „ø Hottesfolk“, faar de et Hurra og allebaande skæmtende eller drillende Tilraab.

Der kan næppe tænkes nogen mere fornøjelig og stemningsfuld Afslutning af et Gilde end denne „Dans rundt om Huset“, der lige som samler alle om en fælles sidste Morskab, faar de synkende Kræfter til endnu en Gang at blusse op for at slaa Kreds om det Glædens Sted, man nu maa forlade, og hvor man derfor til Slut vil lukke Glæden inde. Dansen rundt om Huset skal til, hvordan saa end Vejret og Føret er. Er det for slemt, melder der sig vel altid en Del af de svagere fra, men som Stemningen er paa det Tidspunkt, er der dog altid nok, der ikke lader sig afskrække. Tidt trodser man den værste Snestorm barhovedet og i Skjorteærmer, gennemsvedt fra Natten.

Dansen om Huset er den egentlige Afslutning paa Brylluppet, men man danser dog ind ad Døren igen for at drikke en Afskedsskaal. Enkelte trodser vel nu Disciplinen og tager sig en Dans endnu. Det bliver dog ikke rigtig til noget. Men selv om man

— med et Hurra for Brudfolkene — har forladt „e Hottesgaard“, gaar man langt fra altid lige hjem. Man følger de Nærmestboende hjem og drikker der en Punch med dem og faar en Svingom med dem, man finder i Huset. Saaledes drager den muntre Flok fra Gaard til Gaard, stadig svindende ind, indtil der til sidst kun er nogle faa Stykker tilbage. For dem bliver det Aften og sommetider hen paa Aftenen, inden de naar hjem — efter halvandet Døgn's Fest.

Lørdagen over har Gæsterne Ro, men i „e Hottesgaard“ er der travlt. Der skal jo ogsaa være „Søndagshotte“. „E By-mand“ gaar om Lørdagen rundt og indbyder dem, der har givet Flæsk og Kød, til Mad om Søndagen, mens andre bliver indbudt til om Aftenen. De Nygifte gaar „ung' Folk i Kirk“, og Præsten indfletter deres Navne i Kirkebønnen. I Bryllupsgaarden foregaar „e Søndashotte“ i alt væsentligt lige som det egentlige Bryllup. Dog varer Dansen ikke til Mandag Middag, men kun til hen i Morgenstunden.

Efter at Skænkerne og Brudepigerne om Tirsdagen har bragt det laante Tøj paa Plads igen, faar de endnu om Aftenen en lille Svingom sammen med nogle indbudte Unge. Brudfolkene gaar selv for Borde den Aften, og Dansen varer til Midnat, somme Tider dog til Kl. 2 eller 3.

Et stort Bryllup varede saaledes en hel Uge. Vilde man spare paa det, fandt det egentlige Bryllup Sted om Søndagen.

I alt væsentligt fejres Brylluppet endnu den Dag i Dag som her beskrevet. Tarvelighed i Mad og

Drikke parret med en hartad utrolig Udholdenhed i at more sig ved Dansen giver det endnu sit Særpræg. Retterne er endnu de samme, og Vin bruges kun til Punch for Kvinder og meget svage Mænd. Kun i enkelte Tilfælde lader man Vinsuppe og „Bø-st“ ved Middagen vige for Suppe og Steg. Skønt der bliver drukket en urimelig Mængde, mest smaa Kaffepunche, ved et saadant Bryllup, er det dog sjældnen, at „e Hottesfolk“ er rigtig fulde. Skafferen maa forstaa at „fyre“ saadan, at Gæsterne hele Tiden er „glæ-j“, men intet Ojeblik bliver „fuld o gall“.

Jeg skal forbigaa de øvrige Familiefester, som jeg ikke har kunnet finde noget synderlig ejendommeligt ved, og endnu kun omtale Begravelsen, og hvad der gaar forud for den.

At ringe med Kirkeklokkerne, naar et Menneske er død, bruges ikke paa Rømø, derimod bliver der saa hurtig som muligt sendt en „Bojmand“, en sortklædt ung Pige med Paraply i Haanden, rundt, tidt til hvert Hus paa Oen med Hilsen fra N. N., at N. N. er død ved det og det Klokkeslet. Det gøres ogsaa, naar Dødsfaldet er sket paa Soen, maaske for Maaneder siden.

Et Par Dage for Begravelsen er der „Ke-stlæg“, hvortil de nærmeste ældre Slægtninge samles til en Kop Kaffe med belagt Smørrebrød. Samme Dag gaar „e By-mand“, denne Gang en ung Mand, og indbyder Slægtninge og Bekendte, sommetider hele Øens Befolkning, til at „følge den salig Hensovede til hans sidste Sovekammer og Hvilested“.

Ligfølget bliver i Lighuset beværtet med Kaffe og belagt Smørrebrød og to eller højst tre Kaffepunche. Tilfælde af, at Følget kommer til Graven med „en hal Perial“ kendes ikke paa Rømø. En Gang er det dog forekommet i Mands Minde. En gammel Pebermø havde nemlig ønsket, at hendes Begravelse skulde fejres, som om det var hendes Bryllup. Og dette Ønske fik hun opfyldt.

Paa Vejen til Kirkegaarden skal to af de nærmeste kvindelige Slægtninge „sidde paa Kisten“. Det gør de nu ikke mere bogstaveligt, men sidder i en Agestol umiddelbart foran Kisten. Men Udtrykket er dog bibeholdt.

Efter Begravelsen tager en Del særlig Indbudte med hjem til „Ærr'øl“.

Mens alt det her fortalte endnu er uforandret, er en Del Skikke, der endnu har været brugte i Mands Minde, nu aflagte.

I Fyrrerne og til Dels senere var det saaledes endnu Skik at brænde Lys i Ligstuen og at vaage i et Sideværelse, saa længe den Afdøde „laa i Lig“.

Endnu for en Snes Aar siden kastede Mændene i Følget Graven til, inden det forlod den.

Kun i enkelte Tilfælde huskes endnu den Skik, at to Mænd — ved Rigmænds Begravelse — hele Vejen til Kirken gik foran Ligvognen med hver et tykt Vokslys i Haanden. Paa Lysene, der var pynkede med sorte Baand, var anbragt et Blikskilt med den Afdødes korte Levnedsløb. De gaves til Kirken og brugtes som Alterlys. Skiltene hang i Kirken til Aaret var omme og toges derefter hjem.

Som Gravmæler brugtes kvartertykke flade Sten, der lagdes paa Gravene og dækkede dem helt. Disse Sten førtes vist i Reglen med hjem fra Holland. Foruden lange Indskrifter bar de tidt en Rigdom af Billeder og Forsiringer i Basrelief. Skønt en Mængde er bleven ødelagt ved Skødesløshed, findes der dog endnu Mindestene af den Art, der er henimod 250 Aar gamle og meget smukke.

Som det allerede fremgaar af det ovenstaaende, var det selskabelige Liv paa Øen meget jævnt, og det er det endnu. Alle kender jo hinanden og danner en stor Familie, som „Fastlændere“ staar uden for, om de end modtages med stor Gæstfrihed.

Standsforskel kunde ikke udvikles her. Grundjendommen betød her for lidt til at begrunde en Forskel mellem Gaardejerne og Husmanden, og den, hvis Vugge havde staaet i det fattigste jordløse Hus, havde, naar han ellers „skikkede sig godt“, lige saa god, om end ikke lige saa let Adgang til at faa eget Dæk under Fod som den rigeste Gaardejers eller Kaptejns Søn. Og begynde som Skibsdreng og gaa samme Tur igennem skulde de jo alle. Om Bord krævede Disciplinen vel strengt Skel mellem Overordnede og Underordnede, men aldrig saa snart sattes Foden paa Rømsø Jord, før det var, som om der aldrig havde været noget Skel. Her kunde Kaptejnen og hans Skibsdreng mødes til Gilder og Dans, Matroser og Officerer kunde omgaas hinanden uden mindste Tvang, og syntes Fattigmands Søn og Rigmands Datter om hinanden, var deres forskellige Kaar aldrig en Skillemur, det var umuligt at komme over.

Selskabslivet holdtes i det hele paa en saadan Fod, at alle kunde mødes. Selv hvor der var gode Raad, var Opvartning, Klædedragt osv. saa tarveligt, at ogsaa den mindre godt stillede kunde gøre fuldt ud Gengæld. I nyere Tid er Tarveligheden noget mindre. Den følgende Skildring passer derfor ikke fuldt ud mere saaledes som for en Snes Aar siden.

Der er kommen Fremmede hos N. N. Han kommer ind fra Stalden i Skjortearmer og Træsko og byder „Gudaw o velkommen“. Lidt efter kommer hans Kone med Kaffeledlen lige fra Skorstenen og sætter den paa en lille Trefod paa Bordet. Den er helt sort. Kun oven paa er den holdt nogenlunde blank. Der skænkes en Kaffeponch til at begynde med. Dertil en Kavring. Senere Kaffe og belagt Smørrebrød. Ved Aftenbesøg, ja selv ved Gilder indskrænkes Opvartningen til det samme, kun at man saa har en Kaffeande paa Bordet, faar en „Rumpunch“ til at begynde med og en Kaffeponch til Slutning og, hvis det er i Juletiden, forskellige Julekager.

Gilder var ellers yderst sjældne. Derimod kom man tit sammen i Aften- eller Søndag-Eftermiddagsbesøg, fik et Slags Kort („Femten Streger“, „Lur“ eller „Fip“) og holdt Snak. Selvfølgelig faar Vind og Vejr, Kvæghandel og Foder først en Overgang, men ved mindste Anledning svinger man ind paa Minderne fra Soen. Er der først begyndt, myldrer de frem fra alle Sider baade lyse og triste. I det ene Øjeblik er man i Grønland, i det andet i Indien, saa i Kina osv. Lige godt kendt er man overalt, dog ikke ud over „Pladserne“ (Havnebyerne). Det indre Land eksisterer

næppe. Hvad Folk lever af i Indlandsbyer, forstaar man ikke.

Om Mindet end lægger nogen Glans over Oplevelserne, er Fortællemaaden dog jævn og ædruelig. Udtrykket at „spinde en Ende“ kendes ikke, og de faa, der øver denne Sport, kommer hurtig i Ry for at „lyve“. Folk, der kommer hjem fra deres første Rejse, har jo gerne lidt Hang i den Retning. Ellers findes den næsten kun hos saadanne, der lige har smagt Saltvandet paa en eneste kort Rejse og saa er ældedes i Mindet om den som deres Livs Glansperiode. Hvis der ellers er noget om, at Sømænd gerne vil „spinde en Ende“, er Grunden til, at det ikke slaar til her, næppe nogen anden end den, at man her næsten ingen Landkrabber har, som man kan dupere dermed.

De faa Gilder, der gjordes, var knyttede til Hosten, Svineslagtingen og Julen.

Julegildet er som et almindeligt Aftenbesøg, kun varer det noget længere, og der spises to Gange, første Gang med Kaffe, anden Gang med The til.

Til Høstgildet, „e Opslæt“, bliver Slætteren og andre, der har hjulpet til ved Højbjergningen, bedt til Middag. I den Anledning slagtes der gerne et Lam.

Svineslagtingen var en af Aarets Begivenheder. Foruden en So eller et Par Ungsvin slagtedes der nemlig kun 3—4 Faar og Lam i en Husholdning. Dagen, da Svinet skulde slagtes, var gerne bestemt lang Tid i Forvejen, og der skulde mange Hjælpere til. Om Aftenen blev Naboer og Venner indbudt til Pøsegilde og opvartet med sorte og hvide Pølser. Men

kunde nogen se sit Snit til at stjæle Polserne, var det Løjer for hele Byen paa den Bestjaalne nær.

Af Folkefester har der kun holdt sig en lille Rest af Fastelavn og Peders Dag, og det samme er endda næsten sunket ned til en Drengefornøjelse.

Fastelavns Mandag slog Drengene — og endnu for en 30 Aar siden en enkelt Gang de Voksne — „Katten af Tønden“. Om Aftenen var der saa almindelig Dans i Kroen. Sand-synligvis har der dog tidligere knyttet sig mere til denne Dag.

Peders Dag eller rettere Peders Aften, den 21. Februar, var en betydelig større Fest, men dog sikkert ogsaa kun en Rest af, hvad den har været her som paa alle Vesterhavsoer. Dagen til „Pers Awten“ drog Drengene i Skare Byen rundt og bad om et Knippe Halm. I de senere Aar maatte de selv skaffe sig en Tjæretønde og saa bede om Hjælp til den. Før har de sikkert faaet den udleveret. Halm og Tønde blev bragt op paa en bestemt Klit i Nærheden af Byen. Tønden blev, fyldt med Halm og Træ, sat op paa en nedgravet Pæl, og ved Mørkets Frembrud blussede Baalene fra saa godt som hver By. I tidligere Tider samledes hele Ungdommen om Baalet, og saa længe det sendte sit Lys ind over de mørke Klitter, lød der Latter, Sang og alskens Skæmt fra deres Top, Halmknipperne holdtes højt i Vejret paa en Fork og svingedes rundt i Luften, og naar Tønden omsider var nedbrændt, morede de Kækkeste sig med at springe igennem Baalet, og de Kaadeste prøvede paa at skubbe de af Pigerne, som de helst vilde i Lag med, ind i Ilden.

„Pers Daw“ traadte endnu for en 30 Aar siden Karle og Piger i deres Tjeneste derovre.

Nogen Sommerfest ved jeg ikke om at sige. Sandsynligvis har en saadan aldrig være fejret, da Mændene jo ved den Tid var borte.

Spillede bestemte Fester ikke nogen stor Rolle i Folkelivet paa Rømø, saa havde Dans, tilfældig eller foranstaltet, offentlig eller privat, saa meget mere at betyde. Inden Prøjerne drog snævrere Grænser for Friheden til at more sig, var der, Fasten og de store Højtider undtagen, næppe en Søndag Aften Vinteren igennem, uden at der var Dans i en Kro eller et andet Steds. Det var ikke alene de Unge, men ogsaa de Ældre, der mødte til den. I det lille, lave, dunstfyldte Rum svang man sig under idelige Puf og Stød, i Skjorteærmer, men alligevel gennemsvedt, fra om Aftenen Kl. 8 til hen paa Morgenstunden. Drik gav det i tidligere Tider ingen Anledning til. Var Dansen i et privat Hus, blev der selvfølgelig slet ikke skænket, og selv i Kroen blev der kun drukket lidt. Nu, da Dans i Kroerne næsten er umuliggjort, kommer Dansen i private Hjem uden anden Opvartning end en Spand Vand op igen og under god Tilslutning, thi more sig vil man nu en Gang.

XIII. Hændelser paa Søen.

Endnu skal, før dette Afsnit afsluttes, et Par enkelte Hændelser, af hvilke især den ene i sin Tid greb stærkt ind i Livet paa Øen, omtales.

At Soen tidt voldte Befolkningen Sorg og bragte dens Søfolk Død i Stedet for Brod, behøver ikke at omtales. Der gik vist aldrig et Aar, uden at en eller flere Familier i Stedet for den ventede Forsørger eller Søn maatte modtage Budskabet om, at han var „bleven paa Søen“. Et saadant Budskab vakte altid noget af en Landesorg.

Sjældnen er Øen dog vel bleven saa haardt hjem-søgt som i Aaret 1777 og maaske 1746. Det sidst-nævnte Aar forliste der, efter hvad P. J. Manø med-deler i sin Dagbog, over 20 Grønlandsfarere. Hvor mange fra Romø der ved den Lejlighed satte Livet til, ved jeg ikke. Derimod har jeg udførlige Oplysninger om Ulykken i 1777, der ogsaa ramte Romø haardt.

Da Grønlandsfarerne det Efteraar kom hjem til deres Fødeø, savnedes der omtrent et halvt Hundrede af dem. Nogle af de Hjemkomne kunde vel fortælle, at de havde set deres Skibe i Besæt (indeklemte i Isen), som de selv med Nød og Næppe var undslupne. Strøm og Is havde skilt dem fra de Savnede, og noget bestemt vidste man derfor ikke om disses Skæbne. Den Gang havde man dog endnu ikke anset Faren for overhængende. Der var da heller ikke endnu nogen Grund til at opgive Haabet. Man blev i Kirken ved at bede for de Savnede, og Bønnerne var under disse Forhold inderligere end ellers for Søfolkene. Men Vinteren led. Haabet blev svagere, Frygten til fortvivlet Vished og Sorgen knugende tung i næsten hvert Hjem. Saa godt som hele Befolkningen var klædt i Sorg.

Til Foraaret tog Grønlandsfarerne ud paa ny. Sælsomt gribende maa Afskeden have været denne Gang, og Tomheden der hjemme har sikkert være følt stærkere end nogen Sinde. I Slutningen af Juni Maa-
ned kom kun 51 af de omtrent halvfemte Hundrede Skibbrudne hjem med et Skib, der havde maattet over-
vintre i Grønland. Af disse 51 var 26 fra Rømø, og to andre kom senere. Resten af de Savnede horte man aldrig noget fra.

Hvilken Jubel de Frelstes Hjemkomst fremkaldte blandt den ellers haardsføre Befolkning, fremgaar af et Brev. Kappellan Holm paa Rømø skrev til Rektor L. Hansen i Ribe, der 1806 udgav en Bog, der handlede om denne Ulykke.*) Samtidig giver Brevet en god Forestilling om, hvor haardt Ulykken havde ramt.

„Ofte har jeg,“ hedder det, „set en Taare snige sig ned gennem de af Alder indgravede Ansigtsturer ved Fortællingen om de Strandedes Hjemkomst her paa Rømø. Alt Haab var forsvundet. — De Hjemkomne fandt deres Kære i Sorgens sorte Dragt, og den bares — hvilken Omveksling! — for dem, der nu befandtes at leve. — Tiden havde allerede tørret Taarerne i Øjnene. — Engang, da Saaret var nyere, flød de desto hyppigere; men Sorgens stille Adfærd bebudede noksom, at Tabet af Fædre, Ægtemager, Fæstemænd, Brødre, Børn og Venner er uforglemmeligt, skønt Øjet ikke mere er vaadt. I Kirkebønnerne havde man erindret de Ulykkelige, saalænge der endnu

*) L. Hansen: Grønlandsfarerne i Aaret 1777. Fredericia 1806.

var Haab. Der flød mangan Taare af det forgrædte Øje. Præstens Vemod blandedes med Menighedens. Den Bedendes Stemme kvaltes. En almindelig Hulken og uvilkaarlige 'Sorgens Udbrud opfyldte da ene det store rummelige Guds Hus.' Nu taug disse Kirkebønner; ti det var jo at friste Gud at bede om de Dodes Levendegørelse. — Tilfældige Omstændigheder, som den ved saadanne Lejligheder opvakte og virksomme Indbildningskraft begærlig opsøger, havde stadfæstet de Begrædtes Død. Ofte havde man i den stille Nat troet at høre Dødningeklokkens hule Lyd fra Taarnet. Uglers hæse og ellers her paa Landet usædvanlige Skrig havde, saa troede man, Aaret forhen varslet om den forestaaende Ulykke. Nu kom de Overblevne, flere end den mest sværmende Indbildningskraft nogensinde kunde have drømt om. Hvo kan beskrive denne Glæde, hvo sandseliggøre dens Ytringer?"

Mindet om denne skrækkelige Ulykke er endnu levende paa Rømø, og naar Grønlandsfarten bliver Genstand for en Mørkningspassiar, kommer Mindet om hint skæbnsvangre Aar tidt frem. Jeg har ved saadan Lejlighed tidt hørt gamle Folk, der havde hørt Skildringerne af de Reddedes Lidelser umiddelbart af dem selv, fortælle om disse med et eget Tonefald, gennem hvilket man hørte som en svag Genklang af den medynksfulde Gysen, der havde grebet dem ved at høre disse Fortællinger. L. Hansens Bog kom selvfølgelig i et ret anseeligt Antal Eksemplarer til Rømø, og de faa af dem, der er tilbage, er endnu den Dag i Dag en meget efterspurgt Læsning derovre. I Bogen findes foruden en Del Oplysninger, Forfatteren

har faaet ad anden Vej, to Beretninger af Folk, der var med paa Farten og blev reddede. Den ene af Kommandør Engelbret Jensen, den anden af Styrmand Jesper Jensen, begge fra Rømø. De to Beretninger giver et godt og livfuldt Billede af de Strabadser, en Del af de Skibbrudne maatte doje. En sammenhængende Skildring af Ulykken i hele dens Omfang har Kaptejn i den danske Flaade C. Normann givet i en efter indgaaende Studium af danske, tyske, hollandske og engelske Kilder skreven Afhandling i „Geografisk Tidsskrift“ 2. Bind København 1878. Ved at sammenholde de forskellige Beretninger kommer han til det Resultat, at af de 475 Mand, der udgjorde Besætningen paa 10 Skibe, der knustes af Isen, frelstes der næppe flere end 155. De øvrige 320 druknede eller frøs ihjel deroppe paa Isen. Blandt disse var der rigelig 20 fra Rømø, hvorfra der havde været omtrent et halvt Hundrede med de forliste Skibe.*)

Ulykken i 1777 er saa vidt mig bekendt den værste af den Art, der har ramt Øen.

Blandt Havets Farer i tidligere Hundredaar maa Søroveruvæsnet nævnes som en af ret fremragende Betydning. Da Søfolkene fra Rømø jo for det meste gik til de nordlige Farvande og kun undtagelsesvis kom til Middelhavet og andre Farvande, hvor Søroveruvæsnet blomstrede, er det vel kun sjældent hændtes, at de gjorde Bekendtskab med det, men ske kunde det, at en eller anden blev fanget og maatte vandre i Slaveri. Dette hændtes saaledes Styrmand Andreas Sø-

*) L. Hansen: „Grønlandsfarerne“ S. 194.

rensen Decker fra Sønderland Romø, om hvis Skæbne der er opbevaret en Del Oplysninger.

Han blev den 29. Maj 1724 fanget af Sørøvere fra Algier. Om hans Fangenskab og Losladelse har jeg ikke kunnet finde andre Oplysninger, end hvad et Par Dokumenter fra Birkedommer Andreas Terp i Ballum giver. Det fremgaar deraf, at Vedkommende, da han blev fanget, sejlede med en Skipper ved Navn Peter Wenischenck fra Flensborg under dansk Flag. Den 27. Juni blev han i Algier „solgt til Kongen“. Birkedommeren attesterer disse Kendsgerninger, beder „alle und jede, denen dieser Attest vorgezeigt wird, diesem armen Slaven mit einer milden Beysteur zu seiner künftigen Rancion zu Hilfe zu kommen und die reiche Belohnung dermahleins von dem grossen Gotte wiederumb zu gewarten“.

Birkedommeren underskriver sig her tillige som Landfoged paa Romø. Attesten, der er dateret den 24. Oktober 1724, er endnu attesteret og Slaven anbefalet af Sognepræsten Andr. Ambders paa Romø.

I en anden Skrivelse af 22. September 1725 meddeler Birkedommeren, at Decker „nunmehr aus solcher Barbarischen Slavery ranzioneret und zu den Seinigen annitzo, zu Hause glücklich gelangt ist“. Hans Befrielse har kostet over 2000 Rdlr. Deraf har han vel faaet en god Del af Slavekassen i København, og for Resten, over 300 Rdlr., har en Ven foreløbig stillet Kavtion, indtil han har faaet den indsamlet. Nu vil han og hans Kone gaa ud for at samle Penge ind, og Birkedommeren medgiver dem sin Attest og Anbefaling til det, ogsaa denne Gang bekræftet af Sogne-

præsten. Med denne og endnu en paa Tysk affattet Anbefaling fra Præsten, dateret den 24. Oktober 1724, har den ene af Ægtefolkene — efter Skriften at dømme Konen — i den følgende Maaned gennemvandret Sild og har hos 261 Bidragydere indsamlet 21 Rdlr. 1 Mk. 15 Sk. Bidragene er i Reglen 4, 6 eller 8 Sk., enkelte 12 Sk., nogle faa 1 Mk. og 4 eller 5 paa 3 Mk. Derefter har hun med en Anbefaling, dateret 23. November 1725, fra Præsten Jens Nielsen i Ho og Oksby gennemvandret Eggen herude og har hos 289 Bidragydere indsamlet 13 Rdlr. 4 Mk. 3 Sk. Bynavnene er her ikke saa omhyggeligt optegnede som paa Sild. Dog ses hun at have været i Ho, Oksby, Varde og Sønderho. Af et Par ulæselige Navne synes det ene nærmest at være Hjerting.

En anden Liste, maaske Mandens, opviser 270 Bidragydere i Emmerlev, Kærgaard, Sønder Sejerslev, Nørre Sejerslev, Nyland og Gammelby. De har tilsammen givet 24 Rdlr. 2 Mk. $\frac{1}{2}$ Sk. I 820 Huse — og til hvor mange er de vel desuden gaaet forgæves — har de altsaa faaet samlet ialt 59 Rdlr. 2 Mk. $2\frac{1}{2}$ Sk. Der var langt igen til de 300 Rdlr. Sandsynligvis har de maattet besøge hele Vestkysten og de fleste af Vesterhavsoerne for at faa den lille Sum tilvejebragt.

XIV. Sagn og Overtro.

Af Sagn lever der saa godt som ingen paa Rømø. Sandsynligvis er de gaaet til Grunde i den Fylde af Oplevelser, Somændene stadig bragte Beretninger hjem

om og gjorde til Genstand for Samtale. Der er jo ogsaa her, hvor Hav og Sandflugt stadig vendte op og ned paa Jordbunden og udslettede Minderne om Fortiden, kun faa Steder, som Sagn har kunnet fæstnes ved og holde sig til. Det vigtigste af disse er „e Borrbjer“, et Voldsted nede i Engene paa Sønderlandet. Borgens Plads ses endnu meget tydeligt som en høj Banke. Voldene og Gravene rundt om den er omtrent jævnedes dels paa Grund af Afgravning, dels som Følge af de stadige Oversvømmelser, dog kan deres Plads endnu kendes i Engene. Der ses saaledes, i det mindste paa den nordlige Side, ikke mindre end fire Volde og Grave uden om hinanden. Paa den vestlige og til Dels paa den sydlige kan man ligeledes endnu se lidt af Voldene og Gravene. Fra Borgens Sydside har en Dæmning ført i Land. Desværre er ikke alene Voldene og Gravene, men ogsaa til Dels selve Højen bleven ødelagt, idet ukyndige Folk har gravet i den, dels for at føre det Klæg, hvoraf den bestaar, andet Steds hen, dels i Haab om at gøre Fund. Ved en saadan Lejlighed fandt man for en 30 Aar siden i Højens Østside to svære Pæle i en Afstand fra hinanden som et Par Lødstolper. Noget senere fandt man i Vestsiden et lille firkantet Runi, dannet af svære Egepæle og med Lergulv. I denne „Kælder“, som man kaldte den, fandtes flere smaa Ankre, omtrent af Størrelse som Ølankre. I det ene af dem skal man, efter hvad Moritz har hørt fortælle, have fundet Kalk*). Desuden fandtes en Del ituslaaede Knogler. Det vigtigste, der fandtes, var et Stykke af et Pilekogger og nogle Pile

*) Moritz S. 169.

af forskellig Længde. Den længste af disse var 43¹/₂ cm, den korteste 32 cm lang. Af et Par Pile fandtes der Brudstykker. Koggeret og Pilene opbevares i Museet i Kiel. Desværre er intet af disse Fund bleven sagkyndigt undersøgt paa Stedet. Adskilligt, der maaske kunde have givet Holdepunkter for en Bedømmelse af Borgens Alder, er derved gaaet tabt. Ankrene gik f. Eks. alle itu ved Optagelsen.

Med Hensyn til det Tidspunkt, da Borgen er opført, er der fremsat adskillige Formodninger. Forchhammer antager, at det har været en Vikingborg, der er opført i det 10. eller 11. Hundrebaar. Andre, saaledes C. P. Hansen, har antaget, at den er bygget af Claus Limbek mod Slutningen af det 14. Hundrebaar. Et Sagn, som Th. Wulff i Brede benyttede til en lille Digtning, sætter den i Forbindelse med en Sørøver Poul Flemming.

Mærkeligt er det, at Hojen til Dels bestaar af Ler, som ellers ikke findes paa Rømø og altsaa maa være tilført.

Et Sagn*) fortæller om en Fodsti, der fra Borgen førte til Frudal, et Stykke Hede Nordvest for Kirken, langt ude i Klitterne. Ad denne Sti skal en Elsker i ældgammel Tid have vandret til sin Kæreste, der boede derude. I Frudal skal der i sin Tid have staaet en By, som maa være bleven ødelagt af Sandflugt. Første Gang, jeg har fundet Navnet, er 1581. I Riberhus Jordebog**) for dette Aar er „Niels Chrestens aff Fruerdall“ opført med en Afgift af 8 Sk. 1603 er

*) Staatsb. Mag. IV.

**) Rigsarkivet i København.

Afgiften sunken til 1 Sk. 1639 findes den endnu, men 1645 er den forsvunden.

Skattegravere har naturligtvis til forskellige Tider ment at kunne finde store Skatte i „ø Borrbjer“, og Troen paa, at de ligger skjult der, er for Resten ikke helt uddød endnu. En Gang skal nogle Mænd have fundet en stor Kobberkedel fuld af Penge, men da de ved Nattetid vilde tage den op, stiltiende, som sligt sig hør og bør i Sagnet, kom der et Føl løbende ud af Højen, og rundt om den. Det slog op med Bagbenene og lod et stærkt Vejr fare. En af Skattegraverne kunde ikke lade være at give sin Forundring over det Udtryk, og med det samme var Kedel og Penge selvfølgelig væk.

En Gang skal en Kone fra Østerby*) være bleven hentet ind i Højen for at hjælpe en fornem Dame, der var i Barnsnød.

Det samme fortælles fra andre Steder paa Øen, kun at det da er i en eller anden Klit, den Underjordiske har haft sin Bolig. Den hjælpsomme Kone fik sit Forklæde fyldt med Høvlspaaner til Løn. Desværre brugte hun straks ved Hjemkomsten største Delen af dem til at gøre Ild med. Næste Morgen viste det sig nemlig, at de tiloversblevne Spaaner var af Guld.

Den Overtro, hvis Genstand er Nisser, Elverpiger Havfruer og sligt, findes der ellers ikke stort af paa Rømø, og hvad der findes, hører ikke hjemme der. Væsner af den Art synes ikke at have kunnet trives

*) Moritz.

under de barske Forhold. Heller ikke synes de Spøgelser, der gerne huserer i gamle Huse, at have fundet sig rigtig hjemme derovre. Derimod var der endnu for en Menneskealder siden fuldt op af „Varsler“, især om Ulykker, Sygdom og Død. „Ligskarer“ og sligt saa man jævnligt, og der fortaltes endnu tidt om hovedløse Heste, mystiske Mus og lignende. De synes dog heller ikke ret at kunne trives længere. Det mer eller mindre heldige ved bestemte Tal, Dage og lignende finder endnu Tiltro her og der. „Hekse“ og „Heksemestre“ har der levet endnu til for en Menneskealder siden. Det var Kvaksalvere, om hvem man troede, at de kunde mere end deres Fadervor. Den sidste af den Art af nogen Betydning døde sidst i Halvfjerserne. Han havde dog aabenbart langt overlevet sin Glansperiode. Hans „Hekseri“ omtaltes med et Smil, og hans Praksis paa Rømø var ikke stor. Derimod skal han under Navn af „e Heksmester fra Rom“ have haft en betydelig Virksomhed paa Als.

I ældre Tider har der rimeligvis her som alle vegne været fuldt op af Folk, der ansaas for at kunne hekse. Der vides da ogsaa om adskillige Hekseprocesser, der i sin Tid har sat Sindene i Bevægelse paa Øen.

Ifølge Ballum Birks Tingprotokol*) blev 1652 en Kvinde ved Navn Anna Boyes fra Rømø henrettet. Det nævnes sammen med Omstændigheder, der tyder paa, at det er som Heks, hun er bleven aflivet. I en „Bekendelse“, hun aflagde den 28. Juli samme Aar,

*) I Arkivet paa Schackenborg.

havde hun udlagt Mette Thøffrings som Heks. Fjorten Aar senere blev denne saa anklaget som Heks og tilige med Maren Peder Bodtzers sat fast paa Møgel-tønderhus. Den 14. Februar 1666 forhandlede deres Sag for Birkedommeren i Ballum, hvor „mange Røme Mænd“ udsurgtes om de to Kvinders Færd. Landfoged Christen Jensen „bekiendte da, at hannem noksom er bevist, at Mette Thøffrings af Anna Boyes, som for Lang tid siden er hen Rettet, er bleven udlagt och beskyldt for en throidquinde, som och alle thilstede Wehrende Wedgick det dem at wehre bewist, medens siden den tid hun Saaledes bleff udlagt haffver hun Stiltiendes henseedt og intet Wehret berøgtet.“

Den 22. Februar 1667 formente deres Anklager, Hans Andersen fra Bønderby, „om Maren Peder Boesens ikke pligtig er och bør at Side effter de forhuerrffuede Widnesbyrd, som offver hende er tagen. Dat. 8. September 1666.

For det Andet om Mette thøffrings icke Bør at Side och undgielde effter Anna Boyes Bekiendelse. Dat. 28. Juli Ao. 1652.“

Marens Skæbne kender jeg ikke. Rimeligvis er den endt ildt. Om Mette hedder det derimod i Tingprotokollen for den 29. Marts 1667 bl. a.: „at die 15 Mand, som Louligen til things er udmaalt at giøre deres Kircke neffen paa Mette thøffrings“, udsurgte Hans Andersen og fik at vide, at han ikke havde andet at føre frem imod hende end Anna Boyes Mistanke, hvorpaa de 15 Mand „Svor deris neffn, Att Effter som Intet bewises offver Mette thøffring end Anna Boyes om hinder haffver Wundet och Bekiendt,

och for hvilke udlæggelse hun til Landstinget haffer Webret hen Kiendt, och samme steds for Slig udlæggelse fri Kendt, och til med hines Sogne Folk ey andet haffver hinder for inden ting kunde vide at beskylde Siden den tid End alt godt, Wiste de derfor icke andet med en god Samvittighed end at kiende hinder fri for den Sagh, Saalænge icke andet overbevises.“

Senere Hekseprocesser har jeg ikke fundet Oplysninger om.

Köllerpolitikken.

Af H. P. Hanssen-Nørremølle.
(Fortsættelse fra 2. Halvbind 1904.)

IV.

Næppe var Angrebet paa Forældreretten afslaaet, for *Tjenestedrengkrigen* begyndte. Efter alt at domme maa ogsaa denne Gren af Köllerpolitikken fores tilbage til en af Overpræsidenten udstedt Anordning. Ideen stammer nemlig fra Hr. v. Köllers Hjemstedsprovins Pommern, hvor hans Fædre, som flere Politiforordninger viser, allerede anvendte dette Opdragelsesmiddel overfor gjenstridige Bønder, da det i Sommeren 1899 bragtes i Anvendelse i Nordslesvig. At Krigen aabnedes samtidigt i fire nordslesvigske Amter, peger i samme Retning.

Efter den endnu gjældende slesvigske Skolelov af 1814 varer Skolepligten fra Barnets 6te til dets 15de Aar for Pigernes og til dets 16de Aar for Drengenes Vedkommende. Denne lange Skolepligt havde oprindeligt til Forudsætning, at Bornene i stor Udstrækning kunde blive fritagne for Sommerskolen for at tjene deres eget Brød som Barnepiger eller Tjenestedreng, eller for at hjælpe deres Forældre under Sommerens

Travlhed. Senere ordnedes Dispensationen ved Forordningen af 5. Januar 1871. Efter den kan skolepligtige Børn, som ved Vinterhalvaarets Slutning har fyldt det 11te Aar, fritages for Skolepligten om Sommeren, naar smaa Kaar gjør det nødvendigt, at de tages til Hjælp ved huslig Gjerning, Landbrug, Skibsfart eller Næringsdrivendes Erhverv. Fritagelsen gjælder enten for et bestemt Tidsrum af over 4 Uger eller for hele Sommeren. I begge Tilfælde skal Børnene besøge Skolen to halve Dage ugentlig for at deltage i en særlig for dem indrettet Undervisning.

Fritagelsen for at besøge Sommerskolen var saaledes først og fremmest afhængig af Forældrenes Formuesforhold, dernæst af Børnenes Alder og Skolekunderskaber. Til dette føjede Hr. v. Köller nu et tredie, Sagen selv uvedkommende Forhold, nemlig *Husbondens politiske Sindelag*, ikke for at gavne Barnet, men for at skade Husbonden.

I Efteraaret 1899 var Folkemanglen meget følelig i Nordslesvig paa Grund af Udvisningerne. Mange Bønder antog derfor ukonfirmerede Drengene til at passe Kvæget. Efter de gjældende Forskrifter fritoges Børnene uden Vanskelighed for at besøge Sommerskolen, men lige før de skulde tiltræde Tjenesten, fik Bønderne Ordre til at møde paa Politikontorerne. De første Stævninger udstedtes midt i April Maaned 1900 i Sundeved. Kort efter skred Administrationen ind paa samme Maade i Tønder Amt, nogle Uger senere tillige i Aabenraa og Haderslev Amter. Paa Politikontorerne blev de opfordrede til at melde sig ud af alle danske Foreninger under Henvisning til, at de for Sommeren

fæstede Drengene ellers ikke maatte tiltræde deres Tjeneste. De værgeløse af alle værgeløse, de smaa fattige Hyrdedrengene, skulde saaledes bruges til at piske Medlemmerne ud af de ilde sete og paa dette Tidspunkt ogsaa i andre Retninger haardt forfulgte nationale Foreninger.

Angrebet kom som en Overrumpling, thi ingen havde tænkt sig Muligheden af, at Køllerpolitikken kunde synke saa dybt. I deres store Forlegenhed tiltuskede enkelte Bønder sig skolefri Tjenestedrengene mod Beviser for, at de gav Afkald paa deres lovlige, forfatningsmæssige Borgerrettigheder. Men i Reglen stødte Embedsmændene paa ranke Rygge og stive Nakker. Mens nogle straks optog Kampen for at tvinge Domstolene til at drage Grænserne for Administrationens Magt og Myndighed, gav de øvrige resolut Afkald paa Drengene, fordi de ikke vilde bortsjake deres Foreningsret. Mange fattige Smaafyre kom ved Majdags-tid grædende hjem til deres bekymrede Forældre, fordi de mistede Sommerens gode Fortjeneste med dens frie Hyrdeliv og sunde, kraftige Bondekost.

I Avnbøl i Sundeved havde Forpagter Kr. Iversen fæstet en 12aarig Dreng, Niels Heldberg fra Egernsund. Aftalen var, at Drengen skulde blive i sit nye Hjem til et Aar efter Konfirmationen. I den Tid skulde han have Føde og Klæder, Lejlighed til at besøge Skolen og i det sidste Aar endvidere en passende Løn efter Egnens Forhold. Forældrene, som var fattige Teglværksarbejdere, var glade ved at faa Drengen anbragt i et godt, sundt Hjem paa disse Vilkaar. Skolemyndighederne fritog ham for at besøge Sommerskolen.

Alt var saaledes i den bedste Orden, da han ved Majdagstid tiltraadte sin Plads.

Men næppe var Niels kommen til Avnbøl, før hans Husbond blev opfordret til at træde ud af de danske Foreninger. Iversen afslog meget bestemt Opfordringen. Faa Dage efter underrettede Læreren ham om, at Drengen skulde gaa i Skole hver Dag. Dispensationen var ophævet. Iversen afværgede dette Slag ved at erklære, at Niels nok skulde opfylde sin Skolepligt til Punkt og Prikke.

Dermed syntes Spørgsmaalet løst. Men da Politimyndighederne gik ud fra, at Drengen ogsaa under disse Forhold kunde gjøre Gavn i sit nye Hjem, befalede de hans Fader at tage ham hjem fra Avnbøl, da han skulde gaa i Skole i Egernsund. Faderen nægtede at adlyde. Drengen skulde blive i Avnbøl, hvor han havde det godt. Saa fik Iversen skriftlig Ordre til at sende Niels til Egernsund inden 24 Timer. I modsat Fald vilde Politimyndighederne transportere ham derved paa hans Husbonds Bekostning. Iversen vægrede sig ved at agere Politibetjent. Drengen blev, hvor han var. Otte Dage senere blev han transporteret til Egernsund af en Politibetjent, som afhentede ham i Avnbøl Skole midt under Undervisningen. Den følgende Morgen forte hans Moder ham tilbage til Avnbøl, hvor han atter sad paa sin Plads, da Undervisningen begyndte. Politiet var lige vidt. Ved Egernsund raabte Læreren hver Morgen „Niels Heldberg“, naar han traadte ind i sin Skole, men der var ingen, der svarede. Da Landraaden i Sønderborg erfarede dette, forbød han Læreren i Avnbøl at undervise

Drengen. Dermed fik Niels en lille Ferie, og hans Humør, som havde staaet paa Grædepunktet, da Bektjenten trak af med ham, bedredes atter betydeligt. Nogle Dage efter fik Iversen Ordre til at betale 3 Mark i Transportomkostninger. Amtsforstanderen kan sende Pantemanden, hvis han vil have Pengene, var Svaret. Men Pantemanden kom ikke. Øvrigheden var kjørt fast. Efter tre Ugers Forløb blev Iversen høflig anmodet om at møde personlig hos Landraad v. Tschirschnitz, for at denne kunde faa rigtig Rede paa Sagens Sammenhæng. Under en derpaa følgende Sammenkomst erklærede Landraaden, at Amtsforstanderen havde begaaet et Fejlgreb. Da Forældrene havde overdraget Iversen deres Søns Opdragelse, kunde han uhindret blive i Avnbøl, naar han blot gik i Skole hver Dag. Dermed endte det første Slag under Tjenestedrengekrigen, som er ret karakteristisk for Politimyndighedernes Taktik. Administrationens Forsøg paa at tilrane sig Retten til at bestemme skolepligtige Borns Opholdssted, som efter §§ 1627 og 1631 i den borgerlige Lov tilkommer Forældrene, var dermed strandet i Sønderborg Amt.

Haardere var Kampen i Aabenraa Amt, hvor Tjenestedrengekrigen blev indledt med Politiforordningen af 24. Juli 1899, som foreskrev, at ingen maatte antage skolepligtige Børn uden først at indhente Politiets Tilladelse. Landraaden anvendte til at begynde med ogsaa denne Politiforordning overfor Drengene, som havde tiltraadt deres Tjeneste, før den blev udstedt. Parcelist Math. Hansen i Sønder-Hostrup havde saaledes haft en fattig, uægtefodt Dreng i sit Hjem i samfulde

3 Aar, da Politiforordningen blev udstedt. Amtsforstanderen dikterede ham desuagtet en Mulkt, fordi han ikke havde spurgt Politiet om Forlov, før han tog sig af Drengen. Hansen vægrede sig ved at betale Bøden, og Retten frikjendte ham senere med den Begrundelse, at Administrationen ikke kunde give Politiforordningen tilbagevirkende Kraft. Dette var Landraad v. Us-lars første Nederlag, som indledte en lang, fra begge Sider med stor Bitterhed ført Kamp om Politiforordningens Retsgyldighed.

Gaardejer Jep Petersen i Kasso havde ved Majdagstid 1900 fæstet en 12aarig Hyrdedreng, Fritz Andersen, uden at spørge Politiet om Forlov. Amtsforstanderen dikterede ham en Pengebøde. Petersen forlangte retslig Afgjørelse. Retten dømte ham til at betale Bøden med paaløbne Omkostninger, da Politiforordningen var overtraadt. Pengene blev betalte uden videre Omsvøb, men Drengen blev, hvor han var, uden at hans Husbond yderligere kunde rammes af Politiforordningen. Administrationen maatte ty til andre Midler og fandt dem i Politianordninger. Den 15. August fik Petersen Ordre til at sende Fritz hjem inden 3 Dage. Hvis han ikke adlød Ordren, vilde Politimyndighederne diktere ham en Bøde paa 30 Mk., henholdsvis 5 Dages Arrest. Han beholdt Drengen, men besværede sig over Amtsforstanderen. Landraaden afviste Besværingen. Petersen klagede over Landraaden. Imens blev Drengen, hvor han var. Den 25. August rykkede Sognepræsten i sin Egenskab af Lokalskoleinspektør Politiet til Undsætning. Fritagelsen for Sommerskolen blev Fritz frataget, og han fik Ordre

til at besøge Skolen hver Dag. Samtidig fik hans Husbond en Bøde paa 30 Mark med den Tilføjeelse, at han vilde faa en ny Bøde paa 60 Mark, henholdsvis 10 Dages Arrest, hvis han nu ikke sendte Drengen hjem inden 3 Dage. Bøden blev ikke betalt. Petersen indsendte atter en Besværing. Fritz blev, hvor han var. Amtsforstanderen greb derpaa til den Udvej at lade Bøden inddrive med Tvang. Svaret var en ny Besværing til de højere Tilsynsmyndigheder. Efter at Petersen dermed havde drejet Sagen til en Strid om *Politianordningernes* Retsgyldighed, sendte han frivillig Drengen hjem til Forældrene. Fritz Andersens Fader sendte ham straks tilbage med den Besked, at han holdt sig til de trufne Aftaler, da Loven gav ham Ret til at bestemme sin Søns Opholdssted. Samme Dag angreb han *Politiforordningens* Retsgyldighed i en Besværing til Regjeringen i Slesvig under skarp Betoning af dens ulovlige Indgreb i Forældreretten og Uoverensstemmelse med bestaaende Love.

Efter at denne Skulle af Klager var strømmet ned over Administrationen, indtraadte der en længere Vaabenhvile. I over seks Uger var den lille Fritz Andersen nu hos Jep Petersen, uden at nogen krummede et Haar paa hans Hoved. Først den 30. Oktober, Dagen før hans Tjenestetid var endt, indløb der Svar paa Besværingerne. Paa Regeringspræsidentens Vegne meddelte Landraaden, at Anordningen af 15. August var ophævet. Paa egne Vegne meddelte han ved en anden Skrivelse, at ogsaa de senere Anordninger, hvorefter Petersen skulde sende Drengen hjem inden tre Dage, var ophævede. I en tredie Skrivelse erklærede Amts-

forstanderen, at den med Tvang inddrevne Pengebode vilde blive Petersen tilbagebetalt. Dermed skulde man tro Sagen endt. Men i Virkeligheden havde Myndighederne kun forandret Taktik. Dette viste en fjerde Skrivelse, hvorved Amtsforstanderen samme Dag opfordrede Petersen til at sende Fritz Andersen hjem inden tre Dage, da Drengen ellers vilde blive ført bort med Magt af Politiet.

Regeringen i Slesvig havde aabenbart anordnet dette Tilbagetog for at undgaa de højeste Instansers Dom i Sagen. Landraaden skulde nu søge at naa sit Maal ad en anden Vej. Ved at optage den imod Niels Heldberg forsøgte Fremgangsmaade: direkte Anvendelse af Tvang under afvigende Forhold, hvor det gjaldt om at skaffe en endnu bestaaende Politiforordning respekteret, skulde Politimyndighederne trumfe deres Vilje igjennem. Forelobig var Fritz Andersen sat ud af Spillet. Ved at forhale Sagen til Flyttedag havde Landraaden paa Forhaand sikret sig den sidste Politianordnings Udførelse. Men fra dansk Side skiftede man nu ogsaa Taktik for desuagtet at fremtvinge Dom i Sagen, og snart blussede Kampen op andet Steds.

Den 1. November tog Fritz Andersen hjem efter at have holdt Stillingen tappert i et halvt Aar. Samme Dag tiltraadte Maren Dall, Datter af en fattig, vanfør Fisker i Hostrupskov i Aabenraa Amt, uden Politiets Tilladelse en Tjeneste hos Gaardejer C. Agertoft i Varnæs. Aftalen var, at hun skulde gaa i Skole hver Dag og forberedes til Konfirmationen hos Sognepræsten. Iøvrigt skulde hun hjælpe i Hjemmet ved al forefal-

dende huslig Gjerning. Næppe havde hun tiltraadt sin Tjeneste, før Agertoft blev stævnet paa Politikontoret, hvor Amsforstanderen meddelte ham, at Pigen ikke maatte være i hans Hus, fordi han var Medlem af flere danske Foreninger. Maren Dall blev alligevel hos Agertoft. Et Par Dage efter blev hun afhentet af en Gendarm i Varnæs Skole og uden videre transporteret hjem til sine Forældre. Næste Dag sendte Faderen hende tilbage til Agertoft. To Dage senere transporterede Gendarmen hende for anden Gang til Hostrupskov. Hun sov hjemme om Natten, men ved Morgengry førte Faderen hende paany tilbage til Agertoft. For tredje Gang maatte Gendarmen afsted med hende — og „da vi gik gjennem Varnæs By, stod Folk allevegne ved Vinduerne og lo ad os“, klagede han senere —, men Resultatet blev det samme: Dagen efter var Pigen atter hos Agertoft. Om Eftermiddagen blev hun sendt op i Byen for at gjøre nogle Indkjøb. Gendarmen greb hende uden videre paa Vejen og transporterede hende for fjerde Gang til Hostrupskov. Da hun ankom hertil, gik Fisker Dall straks ud til Landraaden og sagde oprørt: „Saalænge jeg ikke er umyndig, Hr. Landraad, vil jeg selv raade for mit Barn. De kan være overbevist om, at jeg sender hende lige saa tidt tilbage til Agertoft, som Gendarmen transporterer hende hjem.“ Næste Morgen var Maren atter i sin Plads. Og for femte Gang transporterede Gendarmen hende hjem, og for femte Gang førte Fisker Dall hende tilbage til Agertoft, mens hele Eggen i stigende Grad morede sig over Fiskerens Standhaftighed og Politiets Magtesløshed. Træt af dette Sisylfushed

arbejde skiftede Landraaden omsider Taktik: Præsten og Læreren i Varnæs fik Ordre til ikke længere at undervise Maren Dall, og Agertoft fik Ordre til at sende hende hjem inden tre Dage under Trusel af en Bøde paa 60 Mk., henholdsvis 10 Dages Arrest. Dermed var Politiet atter tvunget ind paa den tidligere overfor Fritz Andersen forsøgte Vej, som muliggjorte Appel til Overforvaltningsretten i Berlin. Men Vejen til Berlin er lang, og der er mange Bedesteder under Vejs. Mens Klage paa Klage vandrede frem og tilbage ad denne Vej, fortsattes Kampen om Maren Dalls Opholdssted med usvækket Hæftighed. Agertoft nægtede at adlyde. Pigen blev i sin Plads. I de følgende 7 Uger udstedte Amtsforsøgeren 7 tilsvarende Straffemandater, men lige meget hjalp det. Bøderne var store, og de faldt tæt. Da Agertoft ikke betalte frivilligt, blev de inddrevne med Tvang. Efter syv Ugers Forløb var Agertoft paa denne Maade bleven plukket for ialt 420 Mark i Pengebøder foruden Sagens Omkostninger. Men i disse syv Uger var Maren Dall i sin Plads. Gendarmen havde opgivet Ævret.

Foraaret nærmede sig atter, og dermed tog Tjenestedrengekrigen ny Fart. Billedet var det samme, som Aaret før, kun var Folk nu bedre forberedte. Enkelte gav efter og traadte officielt ud af de danske Foreninger, mens de underhaanden vedblev at være Bidragydere, andre søgte ikke uden Held at anvende rene Hesteprangerkneb under Tuskhandelen med Amtsforsøgerne, men i Reglen stod Bønderne fast. Kun faa tiltuskede sig Drengene for deres borgerlige Rettigheder.

Fra alle Sider indløb der ved Majdagstid Efterretninger om, at Amtsforstandernes Anstrængelser var frugtesløse. Stundom var disse Efterretninger ledsagede af smaa, lakoniske Meddelelser, som giver et dybt Indblik i Forholdene og er velskikkede til at vise, hvem dette Tvangsmiddel i Virkeligheden ramte, og hvor forkasteligt det var. Saaledes var blandt andre Hans Nissen Kjær i Skelkjær ved Gjenner i Foraaret 1901 bleven stævnet paa Politikontoret. Amtsforstanderen opfordrede ham til at melde sig ud af de danske Foreninger. Ellers maatte han give Afkald paa sin Tjenestedreng. Kjær svarede Nej, og Amtsforstanderen jog Drengen bort. „Han græd sine modige Taarer, da han maatte afsted“, tilføjer en tilfældig Aviskorrespondent Meddelelsen derom, „thi hans Fader er vanfør og har ikke kunnet arbejde, siden han brækkede et Par Ribben i Skoven.“

I Hellevad befandt Arbejdsmand Jørgen Mortensen sig i stor Nød. Hans Kone var bleven indlagt paa Sygehuset i Kiel. Der var mange Børn og megen Armod i Hjemmet. Han bad derfor sin Nabo Gaardejer C. Carstensen om at tage sig af en 11aarig Dreng, mens Moderen var borte. Carstensen var villig, naar Jørgen Mortensen vilde indhente Politiets Tilladelse. Amtsforstanderen erklærede, at naar Carstensen vilde have Drengen, skulde han melde sig ud af de danske Foreninger. Det vilde Carstensen ikke. Men da Nøden var stor hos Jørgen Mortensen, sagde han: „Vi laver det saaledes, at Drengen sover hjemme om Natten, men er hos mig om Dagen, naar han ikke er i Skole. Det kan Politiet i hvert Fald ikke forbyde.“

Men Amtsforstanderen skred alligevel ind og idømte Carstensen en Bøde paa 10 Mark, fordi han havde antaget en skolepligtig Dreng uden at indhente Politiets Tilladelse. Carstensen forlangte retslig Afgjørelse. I den Dommen faldt, fik han yderligere en Politianordning paa Halsen med Ordre til at sende Drengen hjem inden tre Dage under Trusel af en Mulkt paa 60 Mark, henholdsvis 10 Dages Arrest. Den besvarede han med en Klage. Da Sagen gik til Doms, blev Terminen første Gang udsat, for at Amtsforstanderen og Drengens Fader kunde blive afhørte som Vidner. Først efter at Jørgen Mortensen derpaa som edfæstet Vidne havde givet en gribende Skildring af Hustruens Sygdom, Børnenes Forladthed og Noden i sit fattige Hjem, som hans Nabo uegennyttigt havde søgt at lindre ved at tage Barnet til sig, mens han var paa Arbejde, blev Carstensen frikendt med den Begrundelse, at Politiforordningen af 24. Juli 1899 ikke var overtraadt i dette Tilfælde, fordi — Drengen sov hjemme om Natten!

Kampen om Maren Dall var gaaet i Staa ved Paasketid. Hun blev konfirmeret, og dermed ophorte Skolepligten. Forvaltningssagen gik imidlertid desuagtet sin Gang. Regeringen i Slesvig afviste baade Gaardejer C. Agertofts og Fisker P. Dalls Klager, idet den bestemt fastholdt Politiforordningens Retsgyldighed. Men ud paa Sommeren naaede Dalls Klager omsider frem til Overforvaltningsretten i Berlin, og dermed fik Piben en anden Lyd. Ved Kjendelse af 4. Juli 1901 erklærede Overforvaltningsretten nemlig, at Politiforordningen af 24. Juli 1899 var *ugyldig*, fordi den stred

imod bestaaende Love. Politimyndighederne havde ingen Ret til at gjøre et skolepligtigt Barns Opholdssted eller Tjenesteforhold afhængigt af deres Tilladelse. Sagens Omkostninger paalagdes Regeringspræsidenten i Slesvig.

Efter to Aars Kamp med lange, frugtesløse Forsøg paa at bryde Husbondens og Forældrenes passive Modstand havde Administrationen dermed lidt et nyt, føleligt og afgjørende Nederlag. Godkjendelsen deraf læste Befolkningen kort efter med megen Fornøjelse i Kredsbladet i Aabenraa, Landraad v. Uslars specielle Organ, hvor han indrykkede følgende Kundgjørelse:

„Politiforordningen af 24. Juli 1899 vedrørende Antagelsen af Tjenestedrengene ophæves herved.

Brøndlund Slot, den 5. August 1901.

v. Uslar, kgl. Landraad.

Tjenestedrengeringen havde dermed mistet sin giftigste Braad. Forældrene havde tilbagevundet Retten til at bestemme Børnenes Opholdssted. Politimyndighederne kunde ikke længere forbyde Antagelsen af skolepligtige Børn. Skolemyndighedernes Ret til at fritage eller nægte at fritage Børnene for Skolepligten om Sommeren var imidlertid uberørt af Overforvaltningsrettens Dom. Under vedvarende Misbrug af denne Ret fortsattes Kampen endnu i de følgende Tider paa visse Strog, særlig i Haderslev Vesteramt, med synlig Tendens til langsomt at ebbe ud i et almindeligt Forsøg paa at indskrænke Dispensationernes Omfang i Hertugdømmerne.

I de øvrige preussiske Provinser ophører Skolepligten med det 14., i Rhinlandene endog med det

det 13. Aar. Til Gjengjæld har Bornene i disse Landsdele aldrig kunnet blive fritaget for Skolepligten om Sommeren. Som et Led i Bestræbelserne for at gjenneføre ensartede Skoleforhold i hele Monarkiet har Kultusministeriet anordnet, at Dispensationerne fra Sommerskolen lidt efter lidt skal begrænses, fordi de ogsaa vil ophøre fuldstændigt i Hertugdømmerne, naar der antagelig om føje Aar ved en ny Lov indføres en ensartet Skolepligt for hele Preussen. Denne Anordning er senere gjentagne Gange bleven Skolemyndighederne indskjærpet af Regeringen i Slesvig, og at den ogsaa haandhæves ret skarpt, Syd for Ejderen, viser idelige Klager fra holstensk Side i Landbrugskamret og i Landdagen. I disse almindelige Bestræbelser er Tjenestedrengekrigen udmundet, om end Drillerierne endnu ikke er fuldstændigt ophorte alle Vegne.

Tjenestedrengekrigen var rettet imod de danske Foreninger. Den ramte mange fattige Hjem meget føleligt, satte ikke faa Bønder i forbigaaende Forlegenhed og skaffede endnu flere overflodige Bryderier. Men den paalagde tillige Embedsmændene utallige Ærgrelser, førte Landraaderne fra Nederlag til Nederlag og slog fremfor alt fuldstændig Klik overfor sit egentlige Formaal: at ødelægge de nationale Foreninger. Erfaringerne lærte hurtigt Administrationerne, at de danske Organisationer, som jeg skal paavise i det følgende Afsnit, var stærke nok til at staa for langt farligere Angreb.

VII.

I de *danske Foreninger* saa Hr. v. Köller den nationale Bevægelses Brændpunkter. Derfor skulde de ødelægges. Tjenestedrengekrigen var kun et enkelt Forsøg i denne Retning.

Den preussiske Foreningslov af 11. Marts 1850, som er stærkt præget af den da herskende Reaktion imod Frihedsbevægelsen i 1848, indførtes i Hertugdømmerne ved Forordningen af 25. Juni 1867. Loven skjelner mellem tre Slags Foreninger: „Foreninger, som behandler politiske Gjenstande“, „Foreninger, som drøfter offentlige Anliggender“ og private Foreninger. Mens de sidstnævnte tilhører Privatlivet, staar de andre under Politiopsyn. Bestyrelsen for en Forening, som vil behandle politiske Gjenstande eller drøfte offentlige Anliggender, skal indlevere Statutter og Medlemsliste til Politiet senest 3 Dage efter Foreningens Oprettelse. Endvidere skal Bestyrelsen melde enhver Ændring af Statutterne og enhver Forandring i Medlemsantallet, senest tre Dage efter at den er indtraadt. Overtrædelse af disse Bestemmelser straffes med høje Pengebøder. For politiske Foreninger gjælder desuden følgende Forskrifter: De maa ikke afholde Møder under fri Himmel uden først at indhente Politiets Tilladelse, og Kvinder, Elever og Lærlinge maa hverken være Medlemmer af politiske Foreninger eller deltage i deres Møder. Dertil kommer endnu for Forsamlingsrettens Vedkommende, at *alle* Forsamlinger, i hvilke der drøftes offentlige Anliggender, skal meldes til Politiet senest 24 Timer, før de afholdes. Spidsfindige Fortolkninger

har efter Haanden udvidet Begreberne „politiske Genstande og offentlige Anliggender“ i alle Retninger. Naar to Landmænd kommer kjørende i en lukket Vogn, giver Plads for en tredje og derefter begynder en Samtale med ham om Sukkerroedyrkning og Sukkerpriser, saa er det, skrev et tysk Tidsskrift nylig, efter Kammerrettens Fortolkninger af Begrebene „alle Forsamlinger“ og „offentlige Anliggender“ en Forsamling, som senest 24 Timer i Forvejen skal meldes til Politiet. Desværre er dette i Virkeligheden ingen Overdrivelse.

Indenfor denne Lovs Ramme var Danskerne i Nordslesvig sidst i Halvfemserne ret vel organiserede i alle Retninger. Fra Tiden før 1864 var der selskabelige Foreninger i alle Byer og Landboforeninger i alle Amter. Dertil kom 1880 *Sprogforeningen*, 1888 *Vælyerforeningen* og 1893 *Skoleforeningen*, de tre store nationale Sammenslutninger, som, hver med sit særlige Formaal, omspænder hele Nordslesvig. I den samme Aarrække oprettedes der næsten alle Vegne Foredragsforeninger, paa enkelte Strøg tillige selskabelige Foreninger, Læsekredse, Husflidsforeninger, kirkelige Samfund, Sygeplejeforeninger m. m. Køllerpolitikken stødte saaledes paa et rigt blomstrende Foreningsliv fra Kongeaaen til Flensborg Fjord.

Øvrigheden havde betragtet Foreningslivets Udvikling med stigende Misnoje. Et første i Firserne foretaget Forsøg paa at sprænge Landboforeningerne mislykkedes. En nogle Aar senere med megen Brask og Bram anlagt Proces imod Vælgerforeningen maatte hurtigt indstilles, da der ikke forelaa Lovovertrædelser. Men Foreningerne stillede lidt efter lidt under meget

skarp Kontrol, og 1898 lykkedes det omsider Politimyndighederne at fremtvinge en principiel vigtig Dom imod en Landboforening. „En Forening“, hed det i denne af Kammerretten i Berlin afsagde Kjendelse, „som ved en nær Sammenslutning af Dansksindede og Udelukkelse af Tysksindede søger at vedligeholde og om muligt skjærpe den Modstand, der i Nordslesvig øves fra Danskhedens Side mod tysk Væsen og tysk Sindelag, først og fremmest hos sine Medlemmer, men dernæst ogsaa ud over dem i videre Kredse, er en *politisk* Forening.“

Ved Hjælp af denne ejendommelige Fortolkning blev „Aabenraa Amts Landboforening“ 1898 stemplet som en Forening, der behandlede politiske Gjenstande. Af samme Skjæbne rantes kort efter „Haderslev Amts Landboforening“, flere Foredragsforeninger i Sønderborg og Tønder Amter, samt „Frederiksklubben“ i Aabenraa, som havde bestaaet i henved halvtreds Aar. Dermed var alle disse Foreningers Virksomhed lammet. Da Landboforeningerne Aaret efter vilde afholde Dyrskuer, blev de forbudt, og de øvrige Foreninger fik Tilhold om ikke længere at give Kvinder Adgang til deres Møder.

I 1896 lagdes Grundstenen til Frimenighedskirken i Bovlund. Næppe var Byggearbejdet begyndt, før den stedlige Politimester opfordrede Menighedens Repræsentanter til at søge Ministeriet om Tilladelse til at tage Kirken i Brug. Adspurgt om, efter hvilke Lovbestemmelser en saadan Tilladelse var nødvendig, svarede han med at henvise til nogle gamle Forskrifter angaaende Indvielsen af statskirkelige Bygninger. Me-

nigheden tog derfor ingen Notits af Opfordringen, men byggede roligt videre. Ud paa Efteraaret var Kirken færdig til at tages i Brug. Men da den forskriftsmæssige Anmeldelse af den første Gudstjeneste blev indsendt, forbød Amtsforstanderen i „Regeringspræsidentens Navn“ Frimenigheden at benytte sin Kirke til Gudstjeneste!

Uden at lade sig skræmme af dette Forbud byggede Frimenigheden i Haderslev en Kirke den følgende Sommer. Den 24. Oktober 1897 var Kirken færdig til at indvies. Menigheden var samlet, men før Gudstjenesten begyndte, traadte en Politibetjent med blinkende Pikkelhue og raslende Sabel frem i Kordøren, forbød Gudstjenesten og opfordrede Menigheden til at forlade Kirken.

I Bevtoft skulde der i Foraaret 1898 indvies et nyt Forsamlingshus. Frimenighedspræst Poulsen vilde indlede Mødet med at bekende Troen og bede Fader- vor. Da traadte Amtsforstanderen frem og erklærede, at han straks vilde opløse Forsamlingen, hvis der blev foretaget „gudstjenstlige Handlinger“. Det samme gjen- tog sig i Sottrup i Sundeved.

I alle disse Tilfælde blev der selvfølgelig straks klaget. Men saare lang er Rettens Vej. Da Klagerne over Forbuddene imod at tage Kirkerne i Brug om- sider — efter at være afvist af de første Instanser — i Juli Maaned 1898 naaede frem til Overforvaltnings- retten i Berlin, blev de ganske vist ophævede, men kun af *formelle* Grunde, fordi de var udstedte af Amts- forstanderen, som derved havde overskredet sin Myn- dighed. Et Par Dage efter udstedtes nye Forbud mod

at tage Kirkerne i Brug, denne Gang „efter Rege-
ringspræsidentens Anvisning og i hans Navn“. Og
atter gik Klagerne deres mojsommelige Vej gennem
alle Instanser til Overforvaltningsretten, som endelig
den 11. Maj 1900 ophævede Forbuddene som ulovlige,
fordi de Lovbestemmelser, Regeringspræsidenten havde
anvendt, kun kunde anvendes overfor statskirkelige
Bygninger. Politimyndighederne maatte derefter ende-
lig aabne Kirkerne, som de paa ulovlig Vis havde holdt
lukkede i henved fire Aar. Og snart rejstes der to nye
Kirker i Sundeved og i Aabenraa, uden at de paa-
gjældende Frimenigheder stødte paa lignende Gjenvor-
digheder.

Derimod blev Lukkesystemet under skiftende Paa-
skud fortsat overfor Forsamlingshusene. Da der i
Efteraaret 1900 blev afholdt et politisk Møde i Bevtoft
Forsamlingshus, traadte en Gendarm midt under Fore-
draget frem og opløste Forsamlingen under Henvisning
til, at Bygningen var „brøstfældig“. Der var, sagde
han, idet han pegede paa en lille Revne i Gibsloftet,
Fare for, at Forsamlingshuset kunde ramle sammen
og begrave Tilhørerne under Ruinerne. Dagen efter
lukkede Amtsførstanderen Huset og forbød dets Brug,
indtil Brøstfældigheden var hævet. Der fulgte lang-
varige og vidtløftige Undersøgelser, som endte med, at
Kredsbygningsinspektøren forlangte Husets Tagkon-
struktion forstærket. Efter at dette Arbejde var udført
og godkendt, modtog Forsamlingshusets Forpagtere
Aaret efter følgende Skrivelse fra Amtsførstanderen:

Toftlund, den 16. September 1901.

Da de af Kredsbygningsinspektøren i Haderslev
ved Forsamlingshuset i Bevtoft paaviste Mangler nu

er fjernede, har Politiet for Tiden ingen Betænklichkeiten ved, at det tages i Brug.

v. Stojentin.“

Et nyt Møde med samme Taler blev straks indvarslet. Men et Kvarter for det skulde aabnes, traadte en Gendarm ind i Salen, kastede et flygtigt Blik op paa Loftet og forbød Forsamlingen under Henvisning til, at Forsamlingshuset — atter var brøstfældigt! Og derpaa stod det paany lukket i flere Maaneder. I Mellemtiden opfordrede Landraaden Kommunerepresentationen i Bevtoft til at købe Forsamlingshuset til en Smaabanegaard. Storre var Faldefærdigheden ikke. Men Forvaltningsmyndighederne troede endnu paa dette Tidspunkt, at de kunde skræmme Folk fra at bygge og bruge Forsamlingshuse. Forsøget mislykkedes dog fuldstændigt. I December 1901 blev Bevtoft Forsamlingshus atter aabnet, og siden da har det været i Brug.

I Tyrstrup ved Kristiansfelt stiftede hundrede gode danske Mænd i 1897 Byggeselskabet „Frej“, som rejste en stor Forsamlingsbygning af samme Navn. Bygningen, som kostede 65,000 Mark, omfattede gode rummelige Lokaler, Stalde og Vognskur, passende for et Landboljem, dertil Butik og Lejlighed for en Kjøbmand. Gjæstgiveriet bortforpagtedes til en selskabelig Forening. Men den Dag, det skulde tages i Brug, just som alt var forberedt til en lille Fest, aflaaede og forseglede Politiet alle Døre til Foreningens Lokaler. Bordene var da allerede dækkede, og saaledes maatte de blive staaende et helt Aar, indtil Højesteret havde kjendetegnet Lukningen som ulovlig, og Politimyndighederne atter maatte bryde Seglene og lukke Dørene

op. „Frej“ var derefter i Brug, til Gustav Johannsen i Foraaret 1900 vilde afholde et politisk Møde i Salen. Da skred Politiet atter ind. Beværtnings-tilladelsen, som den selskabelige Forening sad inde med, var efter Ordlyden kun givet for Foreningens Medlemmer. Det var dog som i alle lignende Tilfælde naturligvis en Selvfølge, at den tillige gjaldt for Medlemmernes Husstand. Saaledes var den ogsaa bleven udnyttet et Aars Tid, uden at Politiet havde rejst Indsigelse derimod. Dagen før Mødet skulde afholdes, adspurgte Politimesteren uventet Bestyrelsen, om den straks vilde lukke Beværtningen for Medlemmernes Hustruer og Børn samt for indførte Gjæster, og da den vægrede sig derved, lukkede Amtsforstander Valentin atter Foreningens Lokaler og satte sit Segl for alle Døre. Da Gustav Johannsen kom til „Frej“ — det var lige fem Dage, efter at Forbuddene mod de to Frimenighedskirkers Lukning var stemplet som ulovlige af Overforvaltning-retten — søgte han først ved en personlig Henvendelse til Amtsforstanderen at faa Forsamlings-salen aabnet. Afvist med sin Begjæring samlede han derefter med henved tre Hundrede Tilhørere i en nærliggende Bondegaard. Her blev Mødet straks opløst af Politiet under Paaskud af, at Lokalerne ikke var forskriftsmæssige. Gustav Johannsen svarede under endeløs Jubel, at han saa var nødt til at gaa videre Nord paa. I Spidsen for den store Skare gik han derefter over Grænsen til den nærliggende Frederikshøj Kro, hvor preussiske Politimyndigheder ikke var i Stand til at hindre Mødets Afholdelse.

Landraaden, Dr. Mauve i Haderslev, var denne Gang aabenbart betænkelig ved sin egen lovstridige Fremgangsmaade. Da Bestyrelsen for „Haderslev Amts Landboforening“ i de samme Dage henvendte sig til ham for at opnaa Tilladelse til at afholde et Dyrskue, erklærede han nemlig, at Tilladelsen kun vilde blive givet, naar Landboforeningen sluttede sig til Landbrugskamret, Forsamlingshuset „Frej“ i Tyrstrup blev lukket af Ejerne, og der ikke i Fremtiden blev afholdt politisk-agitatoriske Møder indenfor Foreningens Omraade. Landboforeningen hverken vilde eller kunde gaa ind paa disse Vilkaar. Dyrskuet bortfaldt derfor, og „Frej“ stod paany lukket, denne Gang i henved to Aar. Endelig — den 6. Januar 1902 — afsagde Overforvaltningsretten følgende Kjendelse i Sagen: „Foreningens Klage er berettiget. Regeringspræsidentens Svar af 2. Oktober 1900 og den dermed opretholdte Anordning af 15. Maj 1900, hvormed Amtsforsander Valentiner har lukket „Frej“, ophæves, og Regeringspræsidenten idømmes Sagens Omkostninger.“ Dermed var ogsaa dette Lukningsforbud skaffet ud af Verden. Men Politiet ventede endnu i over to Maaneder med at bryde Seglene og aabne Dørene. Der var nemlig paa dette Tidspunkt udskrevet et Eftervalg til Rigsdagen paa Grund af Gustav Johannsens Død, og paa denne Vis hindrede Politiet endnu Befolkningen i at benytte Forsamlingssalen under Valgbævægelsen. Først da Valget var foretaget, brød Amtsforsander Valentiner for anden Gang Seglene for „Frej“s Døre, og siden da har den smukke Forsamlingsbygning atter været i Brug.

Administrationen havde nu ved en Række Højesteretskjendelser lidt et fuldstændigt og for Fremtiden afgjørende Nederlag med sine Lukningsforbud. Til at begynde med var den heldigere med *Spærringssystemet*, som den anvendte overfor alle Kroer, Gjæstgivergaarde og Hoteller i Nordslesvig. I Haderslev erklærede først Kommunalforeningens Vært, derefter alle andre Værter, som raadede over større Forsamlingslokaler, ved Nytaarstid 1899, at de ikke længere turde bortleje deres Lokaler til Foreningen, fordi Politimyndighederne i saa Fald vilde paaføre dem store Næringstab. Nogle Uger senere lejede et Par danske Mænd en Sal i Gjæstgivergaarden „Konkordia“ i Haderslev til et privat Selskab. Indbydelserne var allerede udstedte. Da mødte Byens Overbetjent og erklærede i Politiforvaltningens Navn, at alle de Begunstigelser, Værten hidtil havde nydt, vilde blive ham frataget af Politimesteren en Time efter, at Mødet var begyndt. Under Henvisning dertil brød Værten sit Ord.

Af hvad Art disse Begunstigelser var, ses klart af følgende Anordning, som Amtsforsander v. Stojentin i de samme Dage tilstillede Gjæstgiver Frosch i Toftlund, fordi han havde afgivet Lokale til et politisk Møde:

Den konstituerede
Amtsforsander.

Toftlund, den 24. Marts 1899.

Den Forlængelse af Polititimen til Klokken 11, som De en Gang for alle har faaet og hidtil har haft, fratages Dem herved, og Polititimen fastsættes igjen til Klokken 10. Samtidig meddeleer jeg Dem,

at De i Fremtiden ikke vil faa Politiets Tilladelse til Afholdelse af offentlige Dansegilder og lignende.

v. Stojentin.

Spærringssystemet bredte sig derefter hurtigt over hele Nordslesvig. Samme Efteraar nægtede Værterne i Sundeved, truede med lignende Næringstab, at afgive deres Lokaler til danske Moder. Paa Als kapitulerede den sidste Vært i April 1900, i Tønder Amt ved Nyt-aarstid 1901, og paa dette Tidspunkt var Spærringen fuldstændig over hele Nordslesvig. End ikke Sygeplejeforeningerne fik længere Lov til at afholde deres Generalforsamlinger i offentlige Lokaler, saa konsekvent haandhævedes Boycottoningen af Politiet. I Haderslev samledes et større dansk Selskab i Januar 1901 til et Fællesmaaltid. Værten var paa Forhaand kontraktmæssig bunden til at afgive Lokale. Men før Selskabet gik til Bords, mødte en Betjent og opløste Forsamlingen. Tre Fjerdingaar senere erklærede Kammerretten i Berlin Oplosningen for ulovlig, men dette forebyggede ikke den samme Fremgangsmaades Anvendelse i de følgende Tider.

Under Valgbevægelsen i 1903 spurgte Fabrikant M. Andresen, der var opstillet som dansk Kandidat i anden Valgkreds, Landraad v. Uslar i Aabenraa, om der fra Politiets Side vildt blive paaført Værter, som stillede Lokaler til hans Raadighed til Afholdelse af Valgmoder, Næringstab af denne Grund. Landraaden, sat i Klemme, fordi et Ja senere vilde begrunde en Valgklage til Rigsdagen, svarede høfligt:

Brøndlund Slot, den 15. Maj 1903.

Paa Deres Skrivelse af 14. ds. svarer jeg Dem ærbødigst, at jeg maa overlade det til Gjæstgiverne, om de vil stille Dem deres Lokaler til Raadighed eller ej.

Ingen af de Politimyndigheder, der er mig underordnede, har tilføjet Gjæstgiverne Næringstab. Den Politimyndighed, der hidtil er udøvet af Amtsforstanderne overfor Gjæstgiverne, har ikke givet Anledning til begrundede Klager.

v. Uslar.

Efter denne Skrivelse skulde man tro, at Kromændene ikke udsatte sig for Forfølgelser ved at aabne deres Sale for Andresens Valgmøder, men kort efter var „Hejmdal“ i Stand til at offentliggjøre følgende Skrivelse, som Hr. v. Uslar samme Dag udsendte til sine undergivne Embedsmænd:

Aabenraa, den 15 Maj 1903.

Strengt fortroligt!

Som Bilag oversender jeg Dem til Information en Forespørgsel fra Andresen samt mit Svar. Jeg haaber, at Værterne vedblivende vægrer sig ved at afgive Lokale til Andresens Møder. Jeg beder Dem høfligst om at gaa forsigtigt og behændigt til Værks. Skulde en eller anden Vært stille sine Lokaler til Raadighed, beder jeg Dem om at notere ham.

Om særlige Fremtoninger og Begivenheder bedes De straks sende mig Indberetning.

v. Uslar.

Til
d'Hrr. Amtsforstandere.

Egenhændigt.

Landraad v. Uslars Fremgangsmaade er karakteristisk for Köllerpolitikken. Kun en Voldspolitik, som med det retslige tillige savner ethvert ethisk Grundlag, betjener sig af saadanne Midler.

Der var allerede rejst flere *Forsamlingshuse* i Nord-slesvig i Halvfemserne. Forsøget paa at kvæle denne Bevægelse i sin første Udvikling ved Hjælp af Lukningsforbuddene var strandet, takket være den sejge Kamp, Befolkningen uden at sky store Pengeofre i Aarevis havde ført om Forsamlingshusene i Bevtoft og Tyrstrup. Spærringssystemets brutale Anvendelse gav nu Bevægelsen ny Fart. Hver Gang et Møde blev forhindret, fordi en Kromand blev tvunget til at bryde sit Ord, lod Raabet: „Byg Forsamlingshuse“ ud over Landet, og snart var Byggearbejdet i fuld Gang paa de fleste Strøg. I Efteraaret 1899 indviedes et Forsamlingshus i Sottrup i Sundeved. Forsamlingen blev opløst, fordi en Taler sagde: „Vi maa ikke glemme, at vi er danske Folk, og at vi bor paa vore Fædres Jord“. Landraaden stadfæstede senere Forbuddet, fordi Udgangsdøren ikke var betegnet som „Afgangsthür“, og „Salen var oplyst med Petroleum“, men uheldigvis var Mødet bleven opløst ved højlys Dag, og højeste Instans ophævede derfor simpelthen Forbuddet som ulovligt. Uden at standses af disse og utallige tilsvarende Gjenvordigheder gik Bevægelsen hurtigt sin Sejersgang Landet over.

Aaret efter købte „Byggeselskabet Folkehjem“ paa Sprogforeningens Regning Forlystelsesstedet „Svejts“ ved Aabenraa, som derefter fik Navnet „Folkehjem“. Det afgav brugelige Forsamlingslokaler og desuden

Plads til Kontor og Boglager for Sprogforeningen. Paa en til „Folkehjem“ hørende Byggeplads opførtes i 1903 en smuk Frimenighedskirke. I Sønderborg, Haderslev og Rødding rejste nydannede Selskaber store smukke Forsamlingshuse i de følgende Aar. I Skjærbæk købte et Selskab en bestaaende Afholdsbeværtning, som udvidedes med en rummelig Sal, og saaledes gik det videre. Ialt er der nu — 1905 — 20 Forsamlingshuse i Brug i Nordslesvig. Desuden er 5 under Forberedelse, hvoraf ventelig flere vil kunne tages i Brug i Efteraaret. Af disse 25 Forsamlingshuse ligger 4 i Haderslev Østeramt, 12 i Haderslev Vesteramt, 3 i Aabenraa Amt, 5 i Sønderborg Amt og 1 i Tønder Amt.

Efter preussisk Ret opmaales alle offentlige Lokaler af Politiet. Det bestemmes derefter nøjagtigt, hvor mange Personer hver Sal maa rumme, og Politiet vaager i Fremtiden over, at det en Gang for alle fastsatte Antal ikke overskrides. Efter denne officielle Opmaaling er Forsamlingshuset i Haderslev, som giver Plads til 539 Personer, det rummeligste. Derefter rummer „Frej“ i Tyrstrup 500, „Landbohjemmet“ i Skjærbæk 377½, Forsamlingshusene i Sønderborg og Bevtøft 360, „Folkehjem“ i Aabenraa og Forsamlingshuset i Brøns 350, „Røddinghus“ og Forsamlingshuset i Ager-skov 300 Personer. Det mindste Antal, 128 Personer, rummer Forsamlingshuset i Nybøl.

Af Forsamlingshusene er flere ret kostbare Bygninger. „Frej“ i Tyrstrup har kostet 65,000 Mark, „Folkehjem“ i Aabenraa 33,500 Mark, Haderslev Forsamlingshus 28,500 Mark, Sønderborg Forsamlingshus

21,000 Mark, „Landbohjemmet“ i Skjærbæk 17,700 Mark og „Røddinghus“ 13,500 Mark. Tilsammen har de 20 Forsamlingshuse, der allerede er taget i Brug, kostet 270,000 Mark, hvoraf 130,000 Mark er kontant indbetalte som frivillige Bidrag. I enkelte Kredse har Interessenterne desuden forpligtet sig til at afdrage Gjælden ved bestemt fastsatte aarlige Bidrag. Restgjælden kan i Reglen baade forrentes og afdrages ved Hjælp af Indtægter, som Forsamlingshusene har ved Udskjækning af Kaffe, The m. m., ved at opkræve Indgangspenge og ved Lejeafgift. I det hele hviler denne af Spærringsforbuddet fremkaldte Bevægelse, som stadigt breder sig videre, saaledes paa et sundt økonomisk Grundlag. Spærringsforbuddene er ikke blevne kuldcastede af Domstolene, de bestaar fremdeles, men de har faktisk hjulpet os med at løse en meget betydningsfuld national Opgave. Og dette opvejer mere end tifold den Fortræd, de har voldt.

Forbigaaende blev Spærringen ogsaa gjenembrudt paa anden Vis. Mens Politimyndighederne efter preussisk Ret kan forbyde Møder under „fri Himmel“, kan de efter de foreliggende Højesteretskjendelser ikke forbyde Møder, som afholdes i Telte. Under Valgbevægelsen i 1903 tyede Nordslesvigerne derfor med Held til dette Hjælpemiddel paa Strøg, hvor der endnu ikke stod Forsamlingshuse til Raadighed. Valget foretoges i den smukkeste Sommertid. Fra fjernt og nær strømmede Folk sammen til Valgmøder i lyse Telte, som var opslaaede paa grønne Græsmarker. Over disse Møder hvilede der en ganske særegen frisk og frejdig

Stemning, som længe vil bevare deres Minde i Nord-slesvig.

Forsamlingsretten blev bekæmpet og undertrykt paa mange andre Maader. Blev der afholdt Møde, stillede Gendarmerne sig ved Indgangen til Forsamlingslokalet for omhyggelig at udspørge hver enkelt Deltager og notere hans Navn, Stand og Bopæl. Næste Dag prøvede Politimyndighederne nøje, om han ikke kunde rammes med Udvisninger, Bortjagning af Tyende, Tjenestedrengekrig eller paa anden Vis. Efter et Foredragsmøde i Branderup blev der udvist 12, efter et Valgmøde i Bevtøft endog 15 Karle, Piger og Drenge, som tjente hos Bønder, der havde deltaget i disse Møder.

Talrige Møder blev opløste af hidtil ukjendte, stundom ligefrem vidunderlige Grunde. Til de allerede foran omtalte Opløsninger, fordi Lokalet ikke var „forskriftsmæssigt“ eller „brøstfældigt“, fordi Deltagerne tilsyneladende vilde foretage „gudstjenstlige Handlinger“ eller en „politisk Fællesspisning“, Udgangsdøren ikke var mærket „Afgangsthür“, eller Lokalet „oplystes med Petroleum“ kom stadig nye, den ene mere overraskende end den anden. Havde man f. E. sikret sig mod Opløsning ved at oplyse Salen med Stearinlys, blev Forsamlingen maaske opløst, fordi Politiet ikke havde angivet, „hvor mange Personer Salen maatte rumme“, eller fordi der var Deltagere til Stede, som var „forsynede med Stokke“, hvad der efter Gendarmernes Mening stred imod Lovens klare Ord om, at „Bevæbnede“ ikke maatte deltage i politiske Møder. Der blev opløst Forsamlinger, fordi Foredragsholdere ved at foreslaa Sange som „Jeg vil værge mit Land“

eller „Høje Nord, Friheds Hjen“ „opfordrede de Forsamlede til at begaa strafbare Handlinger“, fordi en Tale havde et „for gudeligt Præg“, fordi der „var Udlændinge i Lokalet“, fordi der var „Mæslinger og Skarlagensfeber paa Egnen“ og saaledes i det uendelige. Der blev saa godt som altid klaget over Oplosningen, og hyppigt blev disse Indgreb i Forsamlingsretten stemplede som ulovlige af de højere Instanser, men da havde Politimyndighederne opnaaet, hvad de vilde: at forstyrre Møderne, og nye Misbrug af Tilsynsretten forebyggedes ikke derved.

Mange Møder blev forstyrredo, fordi Politiet betegnede dem som „politiske Foreningers Møder“, idet Kvinderne dermed fik Tilhold om straks at forlade Lokalet. Offentlige politiske Møder kan man efter den preussiske Foreningsret ikke forbyde Kvinder at tage Del i, men forsøgtes et offentligt Møde afholdt i et af en Forening lejet Lokale, blev det uden videre stemplet som et Foreningsmøde. Fru Callo, Erlev, vilde tale for en kvindelig Tilhørerkreds i „Frej“. Efter offentlig Indbydelse var der mødt henved 80 Deltagere, udelukkende Kvinder, men idet Forsamlingen aabnedes, blev de jaget ud af Salen under Henvisning til, at Modet var et Foreningsmøde. En ny mandlig Tilhørerkreds samledes i al Hast for at høre Foredraget, men heller ikke for den maatte Fru Callo som Kvinde tale. Salen var en Gang for alle smittet, saa ethvert i den afholdt Møde straks blev et Foreningsmøde. Mændene fik derimod Lov til at fortsætte Modet paa egen Haand. Det kunde Politiet ikke hindre.

Ved en hemmelig Anordning bestemte flere nord-slesvigske Landraader i Foraaret 1900, at alle Forsamlinger, i hvilke Gustav Johannsen, H. P. Hanssen, H. Petersen, Graasten, M. Andresen og N. Svendsen, Aabenraa, optraadte som Foredragsholdere, skulde betragtes som politiske Forsamlinger. Talte de i Foredragsforeninger eller Landboforeninger, skulde disse Foreninger, uden Hensyn til Æmnerne, som de behandlede, øjeblikkelig stemples som politiske Foreninger med alle deraf følgende Virkninger. Senere sattes endnu flere Navne paa denne sorte Liste.

Politimyndighederne havde svært ved at forstaa Anordningen. Begrebet „politisk Foreningsmøde“ lærte de først sent at opfatte korrekt. Gang efter Gang fik Kvinderne Tilhold om at forlade „offentlige Forsamlinger“, naar en af de paa den sorte Liste opførte Mænd talte. Ogsaa i andre Retninger var Overgrebene talrige. Kommunalforeningen i Graasten, som talte baade danske og tyske Medlemmer og kun varetog kommunale Interesser, fik af Landraad v. Uslar Tilhold om at fjerne H. Petersen af Foreningens Bestyrelse. Skete dette ikke, vilde Landraaden stemple den som en politisk Forening og paaføre alle Værter, som desuagtet gav den Tag over Hovedet, Næringstab af forskjellig Art, til den blev husvild.

Rettens Skranker og Lovens Grænser udvidedes i det hele mere og mere i Embedsmændenes Bevidsthed. Karakteristik i denne Henseende er særlig den berygtede Amtsforsander Winter v. Adlersflügels Optræden overfor Frimenighedspræst Poulsen i Bovlund. Paa en høflig Forespørgsel til Amtsforsanderen, om

Politiet forlangte Frimenighedens Gudstjeneste i et privat Hus anmeldt som en „Forsamling, i hvilken der drøftes offentlige Anliggender“, svarede Hr. v. Adlersflügel med en Skrivelse, som fortjener at opbevares:

Skjærbæk, 2. 2. 1901.

Tilbage med den Besked, at jeg ikke vil give Dem Tilladelse til at afholde gudstjenstlige Forsamlinger, da der ikke er nogen Trang til Stede.

De er, efter hvad jeg har erfaret, sektærisk Prædikant for Grundtvigianerne. Denne Sekt afholder her i Skjærbæk og i Vodder tilstrækkelige Andagter, saa at flere af den Slags ikke er nødvendige.

Forøvrigt bestaar her Landskirken, hvorfor det er fuldstændig overflødig, at der eksisterer yderligere Sekter.

I Tilfælde af Overtrædelse vil jeg tværtimod sørge for, at De bliver anholdt og straffet.

v. Winther.

Paa en Besværing over denne, hvad Indholdet angaar retsstridige, hvad Formen angaar usømmelige Skrivelse svarede Landraaden blot, at Amtsforstanderen var bleven oplyst om Forbuddets Ulovlighed. Formen navde han ikke noget at indvende imod. Ni-veaut sænkedes saaledes stadigt dybere.

Jævnside med alle disse Forsøg paa at beskjære, indskrænke og undertrykke Forsamlingsfriheden gik hæftige Angreb paa Foreningsretten, som særlig i Aarene 1900 og 1901 førtes med en hidtil i Nordslesvig ukjendt Lidenskabelighed og Voldsomhed.

For at skrænke de danske Foreningers Medlemmer og samtidig ved den pinligste Kontrol af Med-

lemslisterne samle Stof til Anklager imod Foreningerne, stævnedo Politimyndighederne i Foraaret 1900 danske Folk i Hundredevis, for at de paa Politikontorerne kunde give nøjagtige Oplysninger om, hvilke Foreninger de var Medlemmer af. Paa mange Egne gik Gendarmerne rundt fra Dor til Dor for at indhente tilsvarende Oplysninger, mens de tillige benyttede Lejligheden til indgaaende at undersøge, om alle Politiforskrifter var nøje overholdte i Gaard og Gade, i Lo og Lade. For at give Undersøgelserne større Vægt, skrev Regeringspressen samtidig: „Der er ingen Tvivl om, at Myndighederne nu ved Hjælp af alle til deres Raadighed staaende Magtmidler vil bekæmpe de uheldsvangre Foreningers Virksomhed“.

Ved Politichikaner af forskjellig Art, ved Udvisninger, Bortvisninger og Tjenestedrengeskrig, i enkelte Tilfælde ogsaa ved indgaaende personlig Paavirkning lykkedes det vel, særlig paa sloje Egne, at true og tvinge en Del Medlemmer ud af Foreningerne. Paa andre havde Skræmmemidlerne imidlertid den modsatte Virkning. Havde de hidtil kun været Medlem af en enkelt national Forening, indmeldte de sig nu i dem alle, og snart blev der ogsaa ude i Landsbyerne fra dansk Side ført nøje Kontrol med, hvem der lod sig skræmme.

Storre Udbytte ventede Hr. v. Köller sig af Foreningslovens mange Fodangler. Naar der anlagdes Retssager i Hundredevis, vilde de efter hans Opfattelse virke som Sprængminer og hurtigt sprænge og ødelægge de danske Foreninger.

Foreningsloven bestemmer, som foran meddelt, at et Medlems Optagelse i, henholdsvis Udtrædelse af en

Forening, som drøfter offentlige Anliggender eller behandler politiske Gjenstande, skal meldes til Politiet, senest tre Dage efter at Handlingen er foretaget. I 1899 blev denne Bestemmelse for første Gang anvendt overfor *afdøde* Medlemmer, idet Bestyrelsen for en selskabelig Forening i Haderslev Amt idømtes Pengebøder, fordi et Par afdøde Medlemmer ikke var blevne afmeldte i rette Tid. Sagen gjennebløb alle Instanser med det overraskende Resultat, at Kammerretten i Berlin godkjendte Underrettens Fortolkning af Loven. Og denne Dom betragtede Administrationen derpaa som en Snor, velskikket til at tage Livet af de danske Foreninger.

I Maj Maaned 1900 stod 5 Medlemmer af Bestyrelsen af Haderslev Amts Landboforening anklagede, fordi afdøde Peter Nielsens Udtrædelse af Landboforeningen først var bleven anmeldt til Politimesteren den 1. Maj om Formiddagen, uagtet han havde opgivet Aanden den 28. April Klokken 10 Aften. Forgjæves gjorde de Anklagede gjældende, at Politimesterens Kontor var lukket den 28., da Døden indtraadte, at den 29. var en Søndag, samt at Foreningen havde valgt en ny Formand den 30. April — det hjalp ikke. De fem Bestyrelsesmedlemmer maatte bøde hver 15 Mark og bære Sagens Omkostninger.

Og nu fulgte Angrebene Slag i Slag. I Maj Maaned blev der rejst over halvtreds, i Juni endog over hundrede Klager imod danske Foreninger paa Grund af lignende Lovovertrædelser, og saaledes blev det ved til langt ud paa Efteraaret. Ingen Myndighederne ubehagelige Foreninger gik Ram forbi, det haglede med

Klager baade over selskabelige Foreninger og Landboforeninger, men særlig ondartede var dog Angrebene paa de tre store nationale Foreninger, og af dem maatte atter Vælgerforeningen og Sprogforeningen udholde den værste Tørn.

Vælgerforeningen havde paa dette Tidspunkt en Bestyrelse af 23 Medlemmer. Hver enkelt af disse Personer gjordes ansvarlig for, at de afdøde Medlemmers Udtrædelse af Foreningen ikke var bleven anmeldt i rette Tid. Den første Sag — Ikkeafmeldelse af 9 døde Medlemmer — endte med, at de 23 Bestyrelsesmedlemmer blev idømt hver 15 Mark i Pengeboder samt Sagens Omkostninger. Da den næste Sag rejstes, lod den fra sin Virksomhed i den tyske Forenings Tjeneste og som Dommer i Forældreretssagerne lige bekendte Dr. Hahn i Sønderborg 13 Amtsforsandere, 10 Politimestre og en Gendarm indstævne som Vidner. De nordslesvigske Politimyndigheder var saaledes fyldigt repræsenterede i Sønderborg, men Terminen maatte hæves, fordi de Anklagede af Frygt for Hildethed stillede et Forkastelsesandragende imod Dr. Hahn. Landretten afviste Andragendet. En ny Termin i Sagen blev fastsat, og samme Dag skulde der tillige afsiges Dom i tre andre mod Vælgerforeningen anlagte Sager. Der var denne Gang ialt stævnet 40 Vidner, for det meste Amtsforsandere, Politimestre og Gendarmere fra alle Egne af Nordslesvig. De Anklagede, hvis Frygt for Amtsdommerens Hildethed Landretten ikke havde kunnet overvinde, udeblev derimod. Vidnerne maatte give Oplysninger i mange Retninger, særlig dog om „Medlemmer“, hvoraf adskillige i flere

Aar havde hvilet i Gravens Gjemme. Henimod Aften faldt Dommen. Den lød paa Frifindelse i et, skyldig i tre Tilfælde, og 22 Bestyrelsesmedlemmer blev i hvert af disse Tilfælde idømte hver en Bøde af 30 Mark samt Sagens Omkostninger. Bøderne beløb sig saaledes den Dag til 1980 Mark. Dertil kom paa Grund af de mange fjerntboende Vidner Retsonkostninger paa henved Tusinde Mark. Efter denne Dom gik der et Sejersraab ud over Nordslesvig. Dette, mente Administrationen, var endelig Pinden til de danske Foreningers Ligkiste. Og i de følgende Maaneder fulgte Klage paa Klage, Sag paa Sag, Dom paa Dom med stigende Pengebøder for hver Dom, der faldt. For at lette Retsskriverne Arbejdet, lod Dr. Hahn endog særlige, kun for disse Sager bestemte Formularer trykke. Og saa stor var Iveren, hvormed Sagerne fremmedes, at en Gang paadømte Tilfælde atter stilledes under Anklage og atter paadømtes af samme Dommer.

Snart var ogsaa Kampen mod Sprogforeningen i fuld Gang. I dens Medlemsliste havde Politimyndighederne ligeledes fundet Navne paa Mænd, som forlængst var afgaaede ved Døden, uden at Udtrædelsen var meldt til Politiet. I Juni 1900 faldt den første Dom: Hvert af Foreningens 11 Bestyrelsesmedlemmer idømtes en Pengebøde paa 30 Mark. Der fulgte en Skylle af 43 nye Anklager, og inden Aarets Udgang var der ialt anlagt over halvandet Hundrede Sager imod Sprogforeningens Bestyrelsesmedlemmer. Hvis alle disse Sager var blevne afsluttede med retskraftig Dom efter de Principper, der fra først af blev gjort gjældende, vilde de have tvunget Foreningens Bestyrelse

til at udrede over 20,000 Mark i Bøder og Retsudgifter. I en enkelt Sag var Sprogforeningens Formand allerede bleven idømt Arrest. Detsaa derfor ret betænkeligt ud for Foreningernes Fremtid. Men det gaar jo heldigvis ikke altid saa galt, som Præsten prædiker.

Noget senere udstraktes Forfølgelserne ogsaa til Skoleforeningen. Dens Regnskabsbøger, Medlemslister, Breve m. m. blev uventet beslaglagte. En Retssag fulgte. Formand for Retten var den ligeledes som Medlem af den tyske Forenings Bestyrelse og fra Forældreretssagerne bekendte Amtsdommer Lindemann i Toftlund. Under Forhandlingerne vakte et Forsøg paa at udnytte Sagen politisk i selve Retssalen megen Opmærksomhed. Redaktøren af det statsunderstøttede Blad i Haderslev var bleven tilkaldt som Referent. Derpaa blev Poster af Regnskabsbøgerne, som tilsyneladende ikke stod i nogen som helst Forbindelse med Anklagen, oplæste, tilmed saa paafaldende langsomt, at det straks vakte Mistanke om Bihensigter. Dagen efter aftryktes alle disse Poster i det paagjældende Blad, som paa dette Grundlag rettede voldsomme Angreb paa kongerigske Bidragydere. Men Angrebene prellede af. Foreningens Stilling var i denne Henseende retslig set uangribelig. Beslaglæggelsen maatte hæves. Bøgerne blev tilbageleverede, og paa dette Tidspunkt var der allerede opnaaet en Højesteretskjendelse, som gjorde en brat Ende paa Forfølgelserne.

Landretten i Flensborg havde i det store og hele stadfæstet Nævningerettens Domme imod Vælgerforeningen og afvist de Anklagedes Paastand om, at Sagerne var forældede, naar der var gaaet over tre

Maaneder og tre Dage siden Medlemmernes Død. Kammerretten godkjendte i en Kjendelse af 23. August 1900 dette Standpunkt, idet den i Motiverne hævdede, at Afmeldelsespligten bestod, til den var opfyldt, eller for det paagjældende Bestyrelsesmedlems Vedkommende til tre Maaneder efter, at det var udtraadt af Bestyrelsen. Men en Maaned senere ændrede Kammerretten sit Standpunkt, idet den i en ny Kjendelse af 21. Septbr. frikjendte Sprogforeningens Bestyrelse med den Motivering, at „Forældelsesfristen, som er tre Maaneder, begynder med den i Loven fastsatte Frist af tre Dage“. De Anklagedes Opfattelse havde dermed sejret, og paa dette Skjær strandede alle senere Sager, thi Kammerretten fastholdt i de følgende Tider konsekvent dette Standpunkt, og Administrationen havde begyndt med at sætte over tre Maaneder tilbage liggende Tilfælde under Anklage. Vælgerforeningen tabte kun den første, allerede før den Tid af Kammerretten paadømte Sag, alle Sprogforeningens Retssager — over halvandet Hundrede — endte med Frifindelse, og kun ganske faa Domme imod andre Foreninger stadfæstedes af Højesteret.

Iøvrigt havde Foreningerne allerede paa dette Tidspunkt dækket sig paa anden Vis imod de værste Angreb. Ved Statutændringer indskrænkedes Bestyrelserne til kun at omfatte 3 (Vælgerforeningen) eller 2 Medlemmer (Sprogforeningen og Skoleforeningen). Samtidig oprettedes et talrigt, men efter Foreningsloven uansvarligt Tilsynsraad. Angrebsfladen var dermed bleven meget mindre. I Tilslutning til denne Omdannelse af Bestyrelserne vedtoges nye Lovbestemmelser om Medlemmernes Indmeldelse, Optagelse og Udtrædelse, som

blev knyttede til bestemte Betingelser og henlagte til en Gang for alle fastsatte Tider, saa Bestyrelsen havde betydeligt lettere ved at opfylde Foreningslovens Forskrifter til Punkt og Prikke. Kun Dødsfaldene kunde derefter volde Vanskeligheder, naar de Døde ikke anmeldtes som udtraadte af Foreningerne senest 3 Dage efter deres Død, i Fald der rejstes Anklage inden 3 Maaneders Forløb. Men Tillidsmændene fik Tilhold om ufortøvet at melde Bestyrelserne ethvert Dødsfald, om fornødent ved Telegram, og Foreningerne stod dermed atter i en ret uangribelig Stilling.

Noget senere søgte Administrationen at ramme Foreningernes Tillidsmænd, men ogsaa dette Forsøg mislykkedes. En Politiforordning af 1887 bestemmer, at *Kollekter* kun maa sættes i Værk med Overpræsidentens Tilladelse. Under Köllerpolitikken udvidedes Begrebet Kollekt i alle Retninger. Da nordslesvigske Kvinder efter Dronning Louises Død indsamlede Bidrag til en Krans til hendes Kiste, betegnede Hr. v. Köller i egen Person denne Indsamling som en Kollekt, der ikke maatte foranstaltes, før han gav Tilladelse dertil. Opkrævningen af Indgangspenge ved offentlige Foredragsmøder betegnedes ligeledes som en ulovlig Kollekt. Og næppe havde Administrationen iagttaget, at Foreningernes „frivillige Bidragydere“ voksede i samme Forhold, som Medlemmerne svandt, før den ligeledes betegnede Modtagelsen af disse frivillige Bidrag som en ulovlig Kollekt.

Det var et Tilfælde, der ser ud som en Tanke, at disse Sager først rejstes i Toftlund Amtsdistrikt, hvor den før nævnte politiske Agitator Amtsdommer

Lindemann repræsenterede den preussiske Justits. I April 1902 stod otte Tillidsmænd for Skoleforeningen foran denne strenge Dommer, anklagede for at have foranstaltet en ulovlig Kollekt ved at modtage frivillige Bidrag til Skoleforeningen uden først at indhente Overpræsidentens Tilladelse. Retten sluttede sig til Anklagemyndighedens Opfattelse og idømte dem høje Pengebøder. Landretten stadfæstede senere Dommen. Men Kammerretten ophævede Landrettens Dom og viste Sagen tilbage til ny Behandling. I Januar 1903 endte den derpaa med Frikjendelse. Kollektssagen var det sidste Forsøg paa at undertrykke og indskrænke Forenings- og Forsamlingsretten ved nye Fortolkninger. I de sidste Aar har Foreningerne næsten været helt fri for Retsager.

Under alle disse Gjenvordigheder fortsatte de store nationale Foreninger støt og sikkert deres betydningsfulde Virksomhed. Statistiken er, som følgende Oversigt over Foreningernes Medlemsantal og Indtægter i Aarene 1898—1904 viser, i denne Henseende meget oplysende:

Sprogforeningen.

Aar	Medlemmer	Indtægter
1898	1614	6,535 Mark 16 Pg.
1899	1890	7,925 " 33 "
1900	2258	8,525 " 88 "
1901	2497	8,697 " 14 "
1902	2438	15,384 " 80 "
1903	2530	17,933 " 30 "
1904	2669	19,535 " 52 "

Vælgerforeningen.

Aar	Medlemmer	Indtægter
1898	3034	3,591 Mark 65 Pg.
1899	3029	3,893 „ 75 „
1900	2872	3,544 „ 55 „
1901	2906	5,805 „ 75 „
1902	3078	4,151 „ 90 „
1903	3187	5,475 „ 55 „
1904	3229	5,501 „ 05 „

Skoleforeningen.

Aar	Medlemmer	Indtægter	Underst. Elever
1898	4781	12,054 Mark 65 Pg.	196
1899	4745	16,113 „ 21 „	236
1900	4243	15,144 „ 60 „	191
1901	3916	19,589 „ 70 „	225
1902	3750	21,960 „ 68 „	234
1903	3750	18,548 „ 19 „	220
1904	3794	16,434 „ 13 „	217

Til Skoleforeningens Regnskab bemærkes, at de her opførte Indtægter er kontant indbetalte frivillige Bidrag og Medlemsbidrag. Foruden disse Indtægter har Foreningen i de samme Aar kunnet yde læmpede Betalingsvilkaar, halve og hele Fripladser til en samlet Værdi af henved 10,000 Mark aarlig.

Foreningerne er, som Tavlerne viser, gaaede ud af Kampen med flere Medlemmer, end de havde ved dens Begyndelse, idet de staar med 9,692 Medlemmer i 1904 imod 9,429 Medlemmer i 1898. Af endnu større Betydning er Indtægternes Stigning fra 22,181 Mark 46 Pg. i 1898 til 41,470 Mark 70 Pg. i 1904, idet den har muliggjort en betydelig Udvidelse af deres Virksomhed. Stigningen har flere Aarsager. Administrationens voldsomme Angreb omdannede en Del tidligere Medlemmer, som paa Grund af virkelig eller indbildt Afhængighed lod sig stryge paa Medlemslisterne, til frivillige, unavngivne Bidragsydere. Samtidig æggede Forfølgelserne mange hidtil Udenforstaaende til at melde sig ind i Foreningerne, og ikke faa Tillidsmænd opfattede det som en Æressag at hverve et nyt for hvert udtraadt Medlem. Endelig skærpede Køllerpolitikken i al Almindelighed Offervilligheden overfor nationale Foretagender. Dette har i Regnskaberne givet sig Udtryk i tidligere ukjendte, store frivillige Bidrag og i Aarsberetningernes Meddelelser om testamentariske Bestemmelser, som sikrer Foreningerne betydelige Indtægter ad Aare.

Midt under Køllerpolitikken blev de danske Organisationer udvidede i to Retninger: med *Aarsmødet* og *Jærnfondet*.

Aarsmødet blev indført 1902. Det sammensættes af Sprogforeningens, Vælgerforeningens og Skoleforeningens Bestyrelser og Tilsynsraad, henved 120 af disse Foreningers Tillidsmænd sognevis valgte Udsendinge, Repræsentanter for den danske Presse i Nord-slesvig samt alle danske Kredsdomsmænd og Deputerede.

Aarsmødet er saaledes en fyldig og god, for Flertallets Vedkommende hvert Aar af nye Valg fremgaaet Repræsentation for den danske Befolkning i Nordslesvig.

I Foreningerne foretages de fleste Bestyrelsesvalg i Virkeligheden paa Livstid, idet Gjenvalg er bleven Reglen. Naar en saadan Skik først har faaet Borgerret, er det ikke let at bryde med den. Under Hensyn dertil var det en vigtig Opgave at skaffe yngre, varmtfølede Nordslesvigere anden Adgang til at øve Indflydelse paa det nationale og politiske Arbejde. Denne Opgave er i hvert Fald delvis løst med Aarsmødet. Paa det har ogsaa Ungdommen Lejlighed til at hæve sin Røst, øve sin Kritik og søge at gjøre sin Indflydelse gjældende. Ikke mindst derfor sender hvert Aarsmøde en frisk Luftning ud over hele Nordslesvig.

Aarsmødet flytter fra Sted til Sted. Dets Forhandlinger, som omfatter de tre store Foreningers Generalforsamlinger, varer i to Dage. I Tilknytning til Aarsberetningerne plejes der Samraad om Arbejdet for Danskheden, nye Interesser vækkes, politiske Spørgsmaal drøftes og afgjøres. — Ved en stærkere, tillige alle nationale Foreninger omspændende Sammenslutning paa bredt, folkeligt Grundlag har den nordslesvigske Befolkning saaledes i Aarsmødet skaffet sig et nyt, betydningsfuldt politisk Organ.

Paa det første Aarsmøde foreslog Landdagsmand Julius Nielsen Grundlæggelsen af et *Jærnfond*. Hans Tanke var den, at Jærnfondet ved at danne en Slags Reserve for de store nationale Foreninger skulde afstive dem i Tider, hvor de var udsatte for særlig stærke Angreb eller stod overfor overordentlig store Opgavers

Løsning, og tillige selvstændigt muliggjøre Optagelsen af nye Virksomheder, naar det først havde naaet en vis Højde. Kapitalen skulde være urørlig; kun Renten maatte anvendes. Forslaget blev enstemmig vedtaget, og der blev straks tegnet henved 2000 Mark til Fondet.

Paa det følgende Aarsmøde vedtoges Jærnfondets Love¹⁾. Renten skal efter dem skrives til Kapitalen i de første fire Aar. Senere ydes der af Jærnfondet Understøttelse til 1) staaende Rets Hjælp, 2) Forsamlingshuse, 3) Valgarbejde og 4) Videreuddannelse af begavede unge Mænd og Kvinder paa Studiets, Landvæsenets, Handelens og Haandværkets Omraade. En Bestyrelse paa 7 Medlemmer, valgte af Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, forvalter Jærnfondet. Den sidste Aarsberetning viser, at det allerede raader over en Kapital paa 26,000 Mark.

Kampen imod Forsamlingsfriheden og Foreningsretten har kostet Administrationen flere Hundrede tabte Retssager, uden at den i andre Henseender har vundet varige Fordele. Under Köllerpolitikkens mangeartede voldsomme Angreb er de fleste nordslesvigske Foredragsforeninger gaaede til Grunde. Et Par selskabelige Foreninger har delt deres Skjæbne, og en enkelt Landboforenings Virksomhed er endnu standset. Men offentlige Foredragsmøder træder mere og mere i Foredragsforeningernes Sted. Nye selskabelige Foreninger er stiftede, og den sidste Landboforening vil forhaabentlig snart atter kunne gjenoptage sit Arbejde.

*) Aftrykte i „Sønderjydske Aarbøger“ 1903 Side 308.

De store nationale Foreninger har bestaaet Prøven med Glans og klaret alle Skjær. Sprogforeningen og Vælgerforeningen staar med flere Medlemmer og større Indtægter end nogensinde før. Skoleforeningen er efter en forbigaaende Nedgang atter i rig Udvikling, og Organisationerne er midt under Krisen blevne videre udbyggede med Aarsmødet og Jærnfondet.

Forsamlingsfriheden var en Tidlang undertrykt. Endog Kirkedørene lukkedes, og alle offentlige Lokaler holdes endnu spærrede for danske Møder. Men Politimyndighederne maatte atter lukke Dørene op, og Befolkningens smukke og værdige Svar paa Boycotteningen er — 25 nye Forsamlingshuse! De staar som det betydeligste og varigste Resultat af Angrebet paa Forenings- og Forsamlingsretten.

VIII.

Overpræsident v. Köller havde fra første Færd af haft sin Opmærksomhed stærkt fæstet paa *Pressen*, som han ogsaa i sine tidligere Embedsstillinger havde betragtet som en Slags Generalsyndebuk og hadet med en preussisk Junkers grundige Had. Af Bismarck havde han dog lært, at *Pressen* er et nødvendigt Onde, som det derfor i størst mulig Udstrækning gjælder om at stille i Administrationens Sold.

Overpræsidentens Uvilje imod den danske Presse kom første Gang til Orde overfor en Deputation af nordslesvigske Bønder, som ved Nytaarstid 1899 op-søgte ~~han~~ i Haderslev for at klage over Udvisninger. Ved denne Lejlighed udspandt der sig følgende

Samtale mellem Hr. v. Köller og Deputationens Ordfører, Gaardejer P. Skau, Bukshave:

Hr. v. Köller: Befolkningen bør frigjøre sig for den danske Presse.

P. Skau: Vi er danske, derfor holder vi danske Aviser. De fleste af os kan kun læse danske Blade.

Hr. v. Köller: Læs saa hellere kjøbenhavnske Blade.

P. Skau: De bringer ingen stedlige Efterretninger.

Hr. v. Köller: Saa bør Befolkningen enten selv grundlægge et Blad eller ogsaa købe et af de bestaaende, f. E. „Hejmdal“. Saa vil der blive Ro i Landet i Løbet af fire Uger.

Denne Samtale indeholder Programmet for Hr. v. Köllers Pressepolitik. Hans Forslag gav Befolkningen en Ide, men vandt iøvrigt ikke dens Bifald. Deputationen sammenkaldte senere en offentlig Forsamling og henstillede Forslaget til dens Afgjørelse. Befolkningens Svar var et enstemmigt vedtaget Tillidsvotum til den danske Presse.

Regeringen, Administrationen og ikke mindst Statsadvokaten vedligeholdte en hæftig Ild paa Pressen i de følgende Tider. Og inden Aarets Udgang strøg et enkelt Blad, „Dannevirke“ i Haderslev, som i over tresindstyve Aar havde staaet i den danske Sags Tjeneste, til Befolkningens store Harmø Flaget.

„Dannevirke“, som efter Redaktør H. R. Hjort-Lorenzens Udvisning i Halvfjerserne var bleven solgt til Dyrslæge Bjørnshauge i Aabenraa, redigeredes paa dette Tidspunkt af to varmtfølede og i enhver Henseende paalidelige danske Mænd, Redaktørerne M. C. Mathiesen og H. Petersen. Redaktionen var saaledes

i gode Hænder. Men Bladets Ejer, Dyr læge Bjørnshauge, havde i Aarenes Løb lidt store Tab, hans økonomiske Stilling var efterhaanden bleven uholdbar, og han kæmpede allerede en Fortvivlelsens Kamp for at holde sig oven Vande. Administrationen udnyttede behændigt dette Forhold, stottede hans krampagtige Forsøg paa at bevare forskjellige Tillidshverv, som han sad inde med, men forlangte til Gjengjæld Indflydelse paa „Dannevirkes“ Redaktion. De første Forsøg af den Art strandede paa Mathiesens Aarvaagenhed. Men da han i December 1899 afviste en af Bjørnshauge indsendt Artikel, som fraraadede nordslesvigske Forældre at sende deres Born paa danske Efterskoler og Højskoler, kom Krisen. Bjørnshauge forlangte, tilskyndet af Landraad v. Uslar, Artiklen optaget i Bladet, og da Mathiesen ikke vilde boje sig, blev hans Modstand brudt ved et Redaktionsskifte. Foreløbig overtog Bladets Ejer selv Stillingen som Udgiver og ansvarhavende Redaktør, mens Redaktør Mathiesen i en Henvendelse til Læserne offentlig fralagde sig ethvert Ansvar for Redaktionen i den Tid, han endnu efter sin Kontrakt var forpligtet til at arbejde ved „Dannevirke“. Den nordslesvigske Befolkning, som længe havde fulgt Dyr læge Bjørnshauges og hans ligestillede Ven, tidligere Apoteker v. Lachmanns Færd med Mistænksomhed, havde dermed faaet fuld Klarhed over Sagernes Stilling. Og at den tyske Presse ligeledes forstod, hvad Klokken var slaet, viser de Bemærkninger, der i de følgende Uger knyttedes til Efterretningen om, at en dansk Undersaat, Fru v. Wildenradt-Krabbe, snart vilde overtage „Dannevirkes“ Redaktion. „Myndighederne

kan og vil aldrig taale, at en Udlænding her i Landet leder et Blad, som vil gjøre det til sin Opgave paa nogen som helst Maade at bekæmpe Tyskheden eller ophidse Beboerne imod hinanden. Vi tror derfor ikke at tage fejl“, skrev Landraadsbladet i Haderslev, „naar vi antager, at Tilsynsmyndighederne opmærksommere end nogen Sinde vil følge Bladets Holdning, og at de, hvis de udtalte Forventninger, som knytter sig til Redaktionsskiftet, skulde blive skuffede, i korteste Frist vil gjøre en Ende paa de nye Forhold ved at udøve de Rettigheder, der tilkommer dem“. Af hvad Art disse Rettigheder var, forklarede „Flensb. Nordd. Zeit.“, som plejer at være Organ for Regeringen i Slesvig, samtidig meget tydeligt, idet det skrev: „Naar Fru v. Wildenradt-Krabbe overtager Redaktionen som dansk Undersaat, saa taler denne Omstændighed for et Systemskifte; thi i modsat Fald vil Regeringen naturligvis snart gjøre Brug af sin Husret.“ Endnu tydeligere skrev „Vorwärts“: „Da Hr. v. Köller til enhver Tid kan udvise denne Dame, er han naturligvis den egentlige Chefredaktør af „Dannevirke“, og Bladet har dermed forraadt sin nationale Sag til den ophøjede Overpræsident.“

Fru v. Wildenradt-Krabbe fortalte selv, før hun overtog „Dannevirkes“ Redaktion, følgende om Anledningen til, at Dyrslæge Bjørnshauge traadte i Forbindelse med hende: „Jeg havde skrevet en Serie Artikler til „L'Indépendance Belge“, hvori jeg behandlede Finlands, Elsas-Lothringens og Nordslesvigs Forhold til deres respektive Stater. Artiklerne, som oversattes i Berliner „Lokal-Anzeiger“, vakte en Del Opsigt, idet

de tog Afstand fra den nordslesvigske ganske unyttige Chauvinisme. De kom ogsaa „Dannevirkes“ Udgiver Hr. Bjørnshauge i Hænde. Efter at have læst dem, tog han øjeblikkelig til Kjøbenhavn og talte med mig om Sagen. Efter at have talt med min Fader, Herredsfoged Krabbe, om mit Forehavende, som han biligede, modtog jeg Tilbuddet.“

I Virkeligheden ser Sagen imidlertid saaledes ud: Landraad v. Uslar øvede i 1899 en betydelig Indflydelse paa Dyrslæge Bjørnshauge. Med stigende Utaalmodighed forlangte Landraaden et Redaktionsskifte ved „Dannevirke“. Bjørnshauge var villig, men det var ham umuligt at finde en dansk Journalist i Nordslesvig, som vilde paatage sig at redigere Bladet efter Hr. v. Köllers Forskrifter. Han fik da det Raad at søge sig en Redaktør i Danmark. Paa dette Tidspunkt opholdt en ung kjøbenhavnsk Dame, som havde reflekteret paa en Annonce i „Berlingske Tidende“, sig som Sommergjæst hos Bjørnshauges Meningsfælle Apoteker v. Lachmann. Til hende klagede Bjørnshauge sin Nød, idet han spurgte hende, om hun ikke kunde anvise ham en Redaktør. Ukjendt med Forholdene og uden at ane, hvad det i Virkeligheden drejede sig om, gav hun Bjørnshauge Anvisning paa Fru v. Wildenradt-Krabbe, som hun havde mødt i det kjøbenhavnske Selskabsliv. Efter denne Anvisning opsøgte Bjørnshauge derpaa Fruen, som straks var villig til at overtage Hvervet.

Fru v. Wildenradt-Krabbe var den Gang fuldstændig ukjendt med Forholdene i Nordslesvig. Hun søgte en passende Stilling, og den mente hun at finde. Da hun senere blev oplyst om Sagernes virkelige Stilling,

vilde hun ikke afbryde sin Virksomhed, men „fortsatte Eksperimentet“, som hun udtrykte sig med den hende særegne Letsindighed. Og hun fortsatte det til „Dannevirke“ var ødelagt, Administrationen slog Haanden af hende, og Pengene dermed slap op. For hendes nære Paarørende havde det været meget let at skaffe sig paalidelig Underretning om de virkelige Forhold, før hun tiltraadte Stillingen. At de undlod dette, var uforvarligt og har senere kostet dem mange bitre Timer, idet hendes Fader, Folketingsmand Krabbe, blev gjort medansvarlig for hendes forkastelige Virksomhed, og Kampen imod den dermed ogsaa blev ført over til Kongeriget.

Fru v. Wildenradt-Krabbe vakte straks almindelig Uvilje i Nordslesvig. Før sin Afrejse fra Kjøbenhavn udtalte hun sig meget nedsættende om den danske Presse i Nordslesvig og særlig om „Dannevirke“s tidligere, af Befolkningen i Nordslesvig højt agtede Redaktør, hvis tunge Alvor, rene, nationale Sindelag og dybe, offervillige Overbevisning hun savnede enhver Forudsætning for at forstaa. Ved sin Ankomst aflagde hun Visitter hos Landraaderne i Haderslev og Aabenraa. Og næppe havde hun overtaget „Dannevirke“s Redaktion, før hun bragte de værste Sladderhistorier til Torvs, om Pengeindsamlinger i Danmark, som paa en Dag skulde have indbragt 250,000 Kroner paa Københavns Børs, og om „hemmelige Fonds“, som blev anvendt i Nordslesvig, hvor Pengene forsvandt sporløst. Af den tyske Presse blev disse Eventyr naturligvis straks omsmeddede til Vaaben imod Danmark, mens der fra dansk Side rejstes skarp Protest

imod dette skammelige Angreb i Ryggen paa et Tidspunkt, hvor Köllerpolitikken rasede i al sin Voldsomhed.

I de følgende Maaneder fortsatte Fru v. Wildenradt-Krabbe sin Virksomhed i Nordslesvig i samme Spor. Letsindig og naiv blev hun snart et viljeløst Redskab i Administrationens Haand, mens hun selv drømte om at vikle sine Omgivelser om „sin lille Finger“. Befolkningen vendte hende Ryggen. Bladet mistede hurtigt sine Holdere, og efter et halvt Aars Forløb stod det allerede overfor en Krise. Regeringen var nødt til at springe i Brechen med en betydelig Sum, hvis Hr. v. Köllers Planer ikke skulde lide et ynkeligt Skibbrud.

Fra dansk Side fulgte man Krisens Udvikling med Opmærksomhed. Den 3. Juli 1900 skrev „Hejmdal“: Pastor Jacobsen, Skjærbæk, og en Sagfører var i Gaar i Aabenraa, hvor de paa Brøndlund Slot havde en længere Konference med Landraad v. Uslar og Dyrlæge Bjørnshauge. Dagen efter tilføjede Bladet: Sagføreren var Advokat Ritter fra Tønder. Der gaar Rygter om, at Dyrlæge Bjørnshauge skal have sikret sig 70,000 Mark fra Fortyskningsbanken i Skjærbæk. Om Hr. v. Köller har ydet Garanti for Pengene vides ikke. Fru v. Wildenradt-Krabbe betegnede disse Meddelelser som „Kaffesladder“, „Tantepjank“ og „Bagvadskelse“, fremsatte med „grænseløs Frækhed“.

Men fire Aar senere, d. 3. Oktbr. 1904, erklærede Pastor Jacobsen foran Rettens Skranke: „Landraad v. Uslar kom en Dag til Skjærbæk, lod mig kalde hen paa Degns Hotel og sagde til mig: „Dannevirke“ maa kjøbes og føres videre, redigeret i tysk Aand. Men for

at det ikke skal komme for Offentligheden, at Regeringen staar bag ved, maa Kjøbet ske gennem Skjærbæk Bank. Jeg vil skaffe Banken Penge, for at den kan gjøre denne for Tyskheden vigtige Forretning. Jeg rejste derefter sammen med Landraad v. Uslar til Berlin, hvor vi blev indførte hos Finansminister v. Rheinbaben, som overgav os en Anvisning paa 70.000 Mark, for at vi kunde kjøbe „Dannevirke“. Den preussiske Statsbank „Seehandlungssocietät“ udbetalte Summen imod en af mig udstedt Kvittering, og med disse Penge rejste jeg tilbage til Skjærbæk. Nogle Dage efter Hjemkomsten fra Berlin indbød Landraad v. Uslar mig til en Konference paa Brøndlund Slot med det Formaal at faa „Dannevirke“ kjøbt til Fru v. Wildenradt-Krabbe. For at have retskyndig Hjælp tog jeg Advokat Ritter fra Tønder med. Hos Landraaden traf vi sammen med Bjørnshauge og Fru v. Wildenradt-Krabbe. De vilde straks have fat i Pengene. Advokat Ritter forlangte imidlertid Sikkerhed, og jeg støttede ham. Landraad v. Uslar blev nu meget vred og fremhævede skarpt, at det jo dog gjaldt en national Sag. Men da Sikkerheden forekom os som Bankens Repræsentanter utilstrækkelig, rejste vi atter til Skjærbæk med Pengene, uden at Handelen blev afsluttet.“

Hverken Ministeren eller Landraaden, Advokat Ritter eller Dyr læge Bjørnshauge har indladt sig paa at betegne Pastor Jacobsens Fremstilling af Sagen som urigtig. Fra anden vel underrettet Side stadfæstes den derimod. Forhandlingerne gjenoptoges i de følgende Uger, først i Skjærbæk, hvor Fru v. Wildenradt-Krabbe

i dybeste Hemmelighed aflagde Pastor Jacobsen et længere Besøg. Ved denne Lejlighed boede hun paa Hotellet under et opdigtet Navn. Senere fortsattes de under en Sammenkomst hos Landraad Becherer i Haderslev, hvor Pastor Jacobsen atter var tilstede, og Fru v. Wildenradt-Krabbe indfandt sig ved Midnatstid, tæt tilsløret for at være ukjendelig. Men heller ikke denne Gang opnaedes der Enighed om Pengesagerne. Pastor Jacobsen var aabenbart bange for at blive ladt i Stikken af Landraaderne, hvis Foretagendet, som han frygtede for, mislykkedes. Advokat Ritter fik derfor Tilhold om kun at byde 45,000 Mark for Bladet. Dette Bud blev afgivet til „Den Nordslesvigske Folkebank“, som havde „Dannevirke“ i Pant og havde faaet Fuldmagt til at sælge det, fordi Bjørnshauge ikke kunde betale sin Gjæld. Banken modtog imidlertid ikke Budet, men solgte den 20. Juli „Dannevirke“ med tilhørende Bygning og Trykkeri til „Aktieselskabet Mordersmaalet“ i Haderslev for 52,000 Mark.

Dyrlæge Bjørnshauge vilde ikke godkjende dette Salg, men meldte sig fallit. Ejendommen blev foreløbig draget ind under Fallitboet, og Fru v. Wildenradt-Krabbe fortsatte derefter endnu i et Par Maaneder Bladets Redaktion. Men da Kreditorerne senere godkjendte Salget, standsede hun pludselig den 15. Septb. Udgivelsen af „Dannevirke“, og nu skete det mærkværdige: I god Forstaaelse med Postvæsenet annekterede tre Tyskere, som alle var knyttede til det statsunderstøttede Blad i Haderslev, Bladtitlerne „Dannevirke“ og „Freja“, før den nye Ejer kunde overtage sin retmæssige Ejendom. Der fulgte en langvarig Proces,

unler hvilken der var ansat ikke færre end 9 Terminer ved første Instans, og der gik henved halvtredie Aar, før Rigsretten tilkjendte „Modersmaalet“ Bladtitlerne og under en daglig Pengebøde af 50 Mark forbød de tre begjærlige Tyskere at udgive Blade under Titlerne „Dannevirke“ og „Freja“. Under hele denne Affære spillede Postvæsenet en lidet tiltalende Rolle.

Samtidig med, at Fru v. Wildenradt-Krabbe havde standset „Dannevirke“ og derved fremkaldt Tyskernes Annektion, havde hun udsendt en Plakat, hvorved hun meddelte, at hun fra 1. Oktober 1900 vilde udgive et nyt Blad under Titlen „Det gamle Dannevirke“. Plakaten blev med Politiets Tilladelse opslaaet paa Gadehjørner og offentlige Bygninger, og fremtrædende Tyskere toge sig af dens Udbredelse. Udsigterne for det nye Blad var imidlertid ikke gode. Da Fru v. Wildenradt-Krabbe ved Nytaarstid 1900 overtog Redaktionen af „Dannevirke“, havde Bladet omtrent 1800 Holdere, men da hun standsede dets Udgivelse den 15. September samme Aar, var der kun henved 700 Holdere tilbage. Det var dermed givet, at hendes nye Foretagende vilde kræve meget betydelige Pengesofre. Men det var paa dette Tidspunkt klart for alle, som vilde se, at Regeringen ogsaa var villig til at understøtte hendes Virksomhed med Pengemidler.

I „Berliner Correspondenz“, der udgives som Manuskrift af det preussiske Indenrigsministerium til Brug for den velsindede Presse, konstaterede Ministeriet allerede i Maj Maaned 1900: „Ogsaa „Dannevirke“, det ældste danske Protestblad, er aabenlyst gaaet over til Regeringen mod den danske Agitation.“ En Maanedstid

derefter udbetalte Finansminister v. Rheinbaben 70,000 Mark til Landraad v. Uslar og Pastor Jacobsen, for at de kunde kjøbe „Dannevirke“ til Fru v. Wildenradt-Krabbe, selvfølgelig under Forhold, som sikrede Regeringen Bladets fremtidige Understøttelse. Handelen blev ikke til noget, men Pengene var i Behold. Den tyske Oppositionspresse var derfor heller ikke i Tvivl om, hvad Klokken var slaaet. „Kieler Zeitung“ forudsatte saaledes, at der var afsluttet en særlig Overenskomst mellem Fru v. Wildenradt-Krabbe og Overpræsident v. Köller. I hele Østen finder man ikke hendes Lige, skrev det, da hun startede „Det gamle Dannevirke“. „Ikke en eneste polsk Kvinde har stillet sig i den politiske Propagandas Tjeneste for at skaffe Ro i Landet.“

Til at begynde med havde Fru v. Wildenradt-Krabbe aabenbart Penge nok til sin Raadighed. Hun kjøbte, skjønt hun selv var uden Formue, en ret kostbar Bygning i Haderslev og lod den med betydelige Omkostninger indrette til Brug for Bladet, som straks fik sit eget splinternye og vel indrettede Trykkeri. Hvorfra fik hun Pengene? Det er endnu ikke tilfulde oplyst. Det vides, at hun fik et Prioritetslaan i Bygningen af en Slægtning af Hr. Bjørnshauge, et Laan i Trykkeriet af en anden Privatmand og nogle mindre Laan af Optanter mod Løfte om, at hun ved Hjælp af sin Indflydelse paa Landraad Becherer vilde faa dem lavede til preussiske Undersaatter! Men dermed er Gaaden langt fra løst, da alle disse Summer tilsammenlagte kun dækker en ringe Del af de Penge, hun i de følgende Aar satte over Styr. At der bestod intime politiske Forbindelser mellem hende og Landraad Beche-

rer er imidlertid hævet over enhver Tvivl, som det hedder i den tyske Brochure „Gewalt geht vor Recht“. Og Sandsynligheden taler da for, at de én Gang af Finansminister v. Rheinbaben anviste 70,000 Mark al-ligevel til Slut er blevne anvendte efter deres oprinde-lige Bestemmelse.

I hvert Fald støttede Administrationen af al Kraft hendes nye Bladforetagende paa anden Vis, særlig ved at virke for „Det gamle Dannevirke“s Udbredelse. Gjæstgiver Bohnfeldt, som var bleven et af de første Ofre for Köllerpolitikken og fremdeles levede i Land-flygtighed, fik saaledes under Haanden af Øvrigheden Meddelelse om, at han kunde faa Lov til at komme hjem igjen, naar han bl. a. vilde holde „Det gamle Dannevirke“ og agitere for dets Udbredelse blandt Danskerne. Fra alle Egne af Haderslev Amt indløb der Efterretninger om, at Gendarmerne gik rundt fra Hus til Hus, fra Gaard til Gaard for at opfordre Op-tanterne til at holde Bladet under Henvisning til deres usikre Stilling. Snart sporedes ogsaa lignende Bestræ-belser i Aabenraa Amt, og Abonnement paa „Det gamle Dannevirke“ blev hurtigt regnet til de Ting, hvorfor man kunde tilhandle sig Indrømmelser og Be-gunstigelser af den preussiske Øvrighed.

Med stigende Uvilje havde man paa begge Sider af Grænsen fulgt Fru v. Wildenradt-Krabbe's tøjles-løse Færd. Hendes intime Forbindelser med de preus-siske Landraader, hendes hemmelige Forhandlinger med Danskhedens bitre Fjende, Pastor Jacobsen i Skjær-bæk, hendes voldsomme Angreb paa de danske Sønder-jyders ledende Mænd, hendes mange Sagsanlæg mod

danske Journalister, hendes haanlige og nedsættende Omtale af Danmark og danske Forhold, men fremfor alt hendes Forsøg paa at forsvare og retfærdiggjøre Köllerpolitikken, dette brutale Overfald paa den danske Nationalitet, havde vakt en dybtgaaende Misstemning. Og da hendes Fader, Folkethingsmand Chr. Krabbe, var uklog nok til at indblande sig i Sagen ved offentlig at godkjende Datterens Handlemaade og erklære, at hendes Foretagende fortjente Støtte, vendte Harmen sig ogsaa mod ham. Under Henviſning til hans uforſvarlige Holdning overfor Fru v. Wildenradt-Krabbe's med tyske Penge og tysk Voldspolitik understøttede Forsøg paa at splitte og svække, undergrave og nedbryde Forsvaret for Danskheden i Nordslesvig, rejstes der det følgende Foraar, da der skulde foretages nye Valg til Folkethinget, energisk Modstand imod hans Gjenvalg i Kallundborgkredsen. Den stedlige Opposition fik uventet kraftig Støtte udefra, idet flere varmtfølende Fædrelandsvenner med Skoledirektor Niels Hjort i Spidsen, dybt indignerede, fordi Forræderiet i Nordslesvig blev forsvaret af en dansk Rigsdagsmand, kastede sig ind i Valgkampen. Krabbe havde endnu paa dette Tidspunkt et stærkt Parti i Ryggen. Af Hensyn dertil trak hans Modkandidat sig tilbage. Men paa Valgdagen blev der afgivet et Flertal af Nejstemmer, og han blev derfor valgt af et Mindretal.

Da Rigsdagen traadte sammen i Oktober 1901 valgte det danske Folkething desuagtet Krabbe til Næstformand. Dette vakte pinlig Opsigt i Nordslesvig, og da man fra tysk Side fortolkede Valget som det danske Regeringspartis Godkjendelse af Folkethings-

mand Krabbe's Holdning overfor Nordslesvig, mens der samtidig fremkom Antydninger af, at der var tiltænkt Krabbe en Ministerpost, kom Uviljen stærkt til Orde paa et Møde i Aabenraa i November 1901. Efter at fremragende Mænd fra alle Egne af Nordslesvig havde udtalt sig om den Sorg og Harme, som Herredsfoged Krabbe's Færd havde vakt hos alle danske Sønderjyder, foreslog Gaardejer P. Skau, Bukshave, følgende Resolution: „Forsamlingen udtaler, at det har gjort et pinligt Indtryk i Nordslesvig, at Folkethingsmand Krabbe efter den Maade, hvorpaa han har indblandet sig i vore Forhold, er bleven kaldet til en Ærespost i det danske Folkething.“ Redaktør Jessen, Flensborg, som efter Gustav Johannsens Død var bleven opstillet som dansk Rigsdagskandidat, fremhævede, at Resolutionen ikke skulde opfattes som en Indblanding i kongerigske Anliggender, men som en Afværgelse af Hr. Krabbe's Indblanding i nordslesvigske Forhold. Derpaa blev den enstemmig vedtaget.

Aabenraa-Resolutionen vakte megen Uvilje og fremkaldte ret skarpe Udtalelser i forskellige kongerigske Blade. Men ligesom Kallundborgvalget havde demonstreret den Sandhed for kongerigske Politikere, at et rimeligt Hensyn til den danske Nationalitet i Nordslesvig rent taktisk set er nødvendigt, fordi Interessen for den sønderjydske Sag endnu er en Magtfaktor i indre dansk Politik, saaledes viste Aabenraa-Resolutionen, at de danske Sønderjyder ikke er villige til at tie og taale, men forbeholder sig Ret til aabent at sige deres Mening uden Hensyn til Per og Povl, naar deres nationale Interesser kræver det.

Fru v. Wildenradt-Krabbe fortsatte endnu i hende et Par Aar efter den Tid Udgivelsen og Redaktionen af „Det gamle Dannevirke“. Bladets Udbredelse var og blev ubetydelig, et Par Hundrede Holdere, mest Hjemmetyskere og afhængige danske Undersaatter, som af Gendarmerne lod sig kyse til at tegne Abonnement, det var alt. Men den tyske Presse levede højt paa hendes fortsatte Udfald imod den danske Befolknings ledende Mænd og havde hyppigt den Tilfredsstillelse at kunne støtte Forsvaret for Köllerpolitikken paa Citater af „et dansk Blad“. Efterhaanden som det imidlertid ogsaa gik op for Tyskerne, at hun stod helt ene og var ude af Stand til at vinde Indflydelse paa Befolkningen, stoppedes Kilderne, hvorefter hun havde øst Penge til Foretagendet, og den 8. Avgust 1903 standsede hun midt i et Kvartal Bladet med den Frase, at hun nu fandt det rigtigst at „lade Partiet gro i Stillehed“. Kort efter forlagde hun sin Virksomhed til Paris. En Retssag, som Rigsdagsmand Jessen paa dette Tidspunkt havde anlagt imod Fru v. Wildenradt-Krabbe og et Par tyske Redaktører, og under hvilken flere høje Embedsmænd var stævnedes som Vidner, naaede ikke at komme til Forhandling for hendes Afrejse og blev i de følgende Aar udsat Gang efter Gang.

Overpræsident v. Köllers kostbare Forsøg paa at faa fast Fod indenfor den danske Presse i Nordslesvig var dermed strandede for anden Gang. Og det sidste Nederlag var afgjørende. Den af „Det gamle Dannevirke“ førte Politik har lidt et fuldstændigt Skibbrud, skrev „Kieler Zeitung“. „Det lader sig ikke nægte,

at Bladets Ophør er en Sejr for de Danske.“ Overpræsidentens Pressepolitik havde imidlertid andre Virkninger, som er af varig Betydning.

Som foran omtalt opfordrede Hr. v. Köller ved Nytaarstid 1899 under sit Ophold i Haderslev Befolkningen til at skaffe sig større Indflydelse paa Pressen ved at købe et af de bestaaende Blade. Forslaget faldt i god Jord, om det end ikke blev virkeliggjort, saaledes som Overpræsidenten tænkte sig det. Aaret efter dannede der sig først et Aktieselskab i Haderslev, som købte „Modersmaalet“ for 50,000 Mark. Bladets Redaktion blev samtidig forøget med den fra „Dannevirke“s Redaktion fortrængte Redaktør M. C. Mathiesen. Nogle Maaneder senere købte Aktieselskabet „Modersmaalet“, som allerede tidligere omtalt, dernæst „Dannevirke“ af „Den Nordslesvigske Folkebank“. Forsøget paa at hindre Selskabet i at tage sin lovligt erhvervede Ejendom i Besiddelse strandede. Fra 1903 af udgiver „Aktieselskabet Modersmaalet“ ogsaa „Dannevirke“, og begge Blade har deres fælles Kontorer og Trykkeri i den gamle røde Gaard, der siden P. C. Kochs Tid har været „Dannevirke“s Hjem. Selskabet har endvidere under Köllerpolitikken grundlagt et vel redigeret underholdende Søndagsblad, og dets Bladforetagender befinder sig, særlig efter at Redaktør Nicolaj Svendsen har overtaget Ledelsen, i en meget heldig Udvikling. De to Blade har saaledes nu tilsammen henved 4000 Holdere, det vil sige betydeligt flere end i 1898, da Köllerpolitikken begyndte.

Under Hensyn til Pressens vanskelige Stilling, efter at Hr. v. Köller havde erklæret den Krig paa

Kniven, dannede der sig paa lignende Vis i 1900 et Selskab med begrænset Hæftelse i Aabenraa med den Opgave at købe og fortsætte Bladet „Hejmdal“. Selskabet blev grundlagt med en Kapital af 75,000 Mark. Det tæller 55 Medlemmer og købte Bladet for 65,000 Mark. „Hejmdal“ har ligeledes været i en jævnt fremskridende Udvikling i de senere Aar, dets Format er bleven udvidet, dets Trykkeri forbedret, og Holderantallet er steget fra ca. 1200 i 1893 til 2150 i 1900 og 3500 i 1905.

Af de øvrige danske Blade har „Dybbøl-Posten“ i Sønderborg altid tilhørt et Selskab, mens „Flensborg Avis“ og den dermed forbundne „Vestslesvigsk Tidende“ tilhører Privatmænd. Af disse Blade har især „Flensborg Avis“ fremdeles været i stærk Udvikling under Köllerpolitikken. Bladets Format er bleven udvidet, baade for Hovedudgavens og for Særudgaverne Vedkommende. Oplaget er vokset fra 5800 Eksemplarer i 1898 til 8—9000 Eksemplarer i 1905. Köllerpolitikken har saaledes ikke kunnet standse den danske Presses Fremgang. I 1898 udgik de danske Blade i Nordslesvig i et samlet Oplag af 11—12,000 Eksemplarer, i 1905 udsendes de daglig i 16—17,000 Eksemplarer. Større Fremgang har de aldrig haft i et tilsvarende Tidsrum.

Med alle nordslesvigske Dagblade følger Søndagsblade, til Dels rigt illustrerede, med god, sund underholdende Læsning. I denne Retning er der foruden den allerede omtalte Oprettelse af et nyt, vel redigeret illustreret Følgeblad til „Dannevirke“ og „Modersmaalet“ sket en betydningsfuld Udvikling i de senere Aar,

idet at „Illustreret Børneblad“ for Nordslesvig er bleven omdannet til et Følgeblad, som hver fjortende Dag udsendes gratis med alle nordslesvigske Dagblade og derved har faaet Indgang i de fleste danske Hjem i Nordslesvig.

Den tyske Presse i Nordslesvig, som altid er bleven understøttet af Myndighederne, særlig ved Hjælp af offentlige Kundgjørelser, har under Köllerpolitikken ogsaa kunnet glæde sig ved en betydelig Understøttelse af anden Art. Det er saaledes uimodsagt bleven paavist fra tysk Side, at Overpræsident v. Köller overviste „Schleswigsche Grenzpost“ i Haderslev et aarligt Tilskud af 8000 Mark af det til hans Raadighed staaende hemmelige Fond. Adskilligt tyder paa, at denne Understøttelse senere er bleven forhøjet. Andre tyske Blade har paa Statens Bekostning kunnet udsende Friksemplarer i Hundredevis. Og i flere Tilfælde er tyske Redaktører, som var idømte Pengebøder for Fornærmelser af danske Mænd, senere efter Ansøgning blevne benaadede. Det kan ikke paastaas, at dette Kostgjængeri med den deraf følgende Afhængighed af Landraaderne har haft en heldig Indflydelse paa den tyske Presse. En saa lavtliggende og sjofel Journalistik som den, der trives i det af Administrationen stærkest begunstigede Blad, skal man søge længe efter, og Snobberiet, Selvgodheden og Magttilbedelsen har aldrig skudt frodigere Skud.

Et Tilbageblik over Hr. v. Köllers Pressepolitik viser saaledes, at den har lidt samme Vanskjæbne, som de fleste andre Grene af hans Politik.

(Fortsættes.)

Foreningen til det danske sprogs bevarelse i Nordslesvig.

Af Nikolaj Andersen.

I de første år efter indlemmelsen i Pröjsen stod den nordslesvigske befolkning forholdsvis passiv over for de forskellige fortyskningsbestræbelser, da den i henhold til pragfredstraktatens § 5 måtte antage, at der snart vilde indtræde en forandring i forholdene; men efter at det var blevet bekendt, at Pröjsen og Østerrig ved traktat af 11. oktober 1878 havde erklæret § 5 for ophævet, kom man snart til bevidsthed om, at den herskende tilstand kunde blive af større langvarighed, og at der som følge deraf måtte tages fat på et ihærdigt arbejde for at bevare vor nationale ejendommelighed, og da navnlig den vigtigste side af sagen: vort danske modersmål.

Det første skridt, der gjordes i denne retning, var oprettelsen af „Foreningen til det danske sprogs bevarelse i Nordslesvig“.

Efter at nemlig flere af de dansk-nordslesvigske foregangsmænd, deriblandt navnlig daværende redaktør, senere rigsdags- og landdagsmand Gustav Johannsen

og kollaborator Monrad i Flensborg, tobaksfabrikant, senere rigsdagsmand J. P. Junggreen og advokat C. H. Bekker i Åbenrå samt forhenværende fysikus P. A. Madvig i Haderslev, havde plejet samråd om sagen, indvarslede Junggreen til et møde i Åbenrå den 10. oktober 1880, og på dette møde stiftedes så den nævnte forening med det formål „at værne om det danske sprog i Nordslesvig, navnlig gennem folkelig oplysnings udbredelse.

„Foreningen til det danske sprogs bevarelse i Nordslesvig“, eller som den i regelen simpelthen kaldes: „Sprogforeningen“, har altså i år bestået i et kvart århundrede, og det turde derfor være rimeligt med et par ord at dvæle ved dens hidtilværende udvikling og virksomhed.

I. Organisationen.

Sprogforeningen ledes af en bestyrelse, hvis forretningsførelse kontrolleres af et tilsynsråd på 12 medlemmer, der ud af deres midte vælger 3 regnskabsrevisorer. Øverste instans er den årlige generalforsamling, hvor alle foreningens medlemmer har stemmeret: den vælger bestyrelsen og tilsynsrådet samt tager beslutning om regnskabet's godkendelse og eventuelle andragender.

Bestyrelsen bestod i de første 10 år af 7 medlemmer og forøgedes den 18. juni 1891 til 11, men nedattes derpaa af hensyn til, at ved formentlige forseelser mod den pröjsiske foreningslov ikke bestyrelsen som helhed, men hvert enkelt bestyrelsesmedlem blev ikendt

pengebøder, på generalforsamlingen den 12. juli 1900 til 2 medlemmer: en formand og en kasserer. Det egentlige centrale arbejde: førelsen af medlemslisterne, den ikke ubetydelige korrespondance, organisationen, ordningen og udsendelsen af bøgerne samt revisionen af foreningens bogsamlinger m. m. besørges af en sekretær, der af ovennævnte hensyn nu ikke er medlem af bestyrelsen, men ansvarlig over for denne.

Af hensyn til sin virksomhed har foreningen indtelt hele Nordslesvig i krese, der oprindeligt svarede til de enkelte sogne i landet, men senere til dels er blevne delte og således forøgede. I hver kres er der en kresformand, der indkasserer medlemsbidragene og tager imod frivillige bidrag. I det første år var medlemsbidraget 5 mark, men på generalforsamlingen den 16. juni 1881 nedsattes det til 2 mark om året. I større krese har kresformændene som oftest én eller flere tillidsmænd ved deres side. For tiden har Sprogforeningen således i 111 sogne 153 kresformænd og 21 andre tillidsmænd. Disse hverv er, ligesom bestyrelsens og tilsynsrådets, ulønnede tillidsposter.

I de fleste krese har foreningen en bogsamling, der uden vederlag kan benyttes af alle foreningens medlemmer. Disse bogsamlinger forvaltes i regelen af kresformændene eller tillidsmændene, og kun i tilfælde af, at disse enten ikke har plads eller bor for afsides, forestås de af særlig lønnede bibliotekarer. I den senere tid går en naturlig bestræbelse ud på at lade bogsamlingerne få plads i forsamlingshusene.

Som formænd for Sprogforeningen har hidindtil fungeret:

1. tobaksfabrikant, senere rigsdagsmand J. P. Junggreen i Åbenrå fra foreningens stiftelse den 10. oktober 1880 indtil sin død den 19. juli 1886;
2. advokat og notar C. H. Bekker i Åbenrå til sin død den 7. maj 1887;
3. gårdejer, løjtnant J. Michelsen i Kolstrup ved Åbenrå til sin død den 16. februar 1899 og
4. tobaksfabrikant M. Andresen i Åbenrå til dato.

II. Hindringer.

Sprogforeningen har i sin levetid haft ikke så få betydelige vanskeligheder at kæmpe med.

I første række er der jævnlig trådt hindringer i vejen for dens materielle udvikling.

Således er på den ene side indtægterne blevne indskrænkede ved, at foreningen ikke kan tage betaling for udlån af bøger til udenforstående, men må nøjes med medlemsbidragene og eventuelle frivillige gaver for ikke at komme i konflikt med den preussiske næringslov. Endnu mere hæmmende har i denne henseende dog de preussiske myndigheders fjendtlige holdning over for foreningen været, og da navnlig siden Köllerpolitikens begyndelse: mange danske mænd har af frygt for at komme på myndighedernes sorte liste undladt at melde sig ind i Sprogforeningen, og talrige medlemmer af foreningen er blevne tvungne til atter at træde ud af denne enten ved at blive erklærede for danske undersætter eller som følge af frygt for at få pårørende eller tjenestefolk udvist, egne eller pårørendes ansøgninger afslået og valg til kommunale bestillinger un-

derkendt eller for ikke at få sønner fritaget for militærtjeneste, ikke at få skolebørn dispenseret o. s. v.

På den anden side har de pröjsiske myndigheder gjort alt tænkeligt for at forøge foreningens udgifter og derved hæmme dens udvikling, ja om muligt at tilintetgøre dens tilværelse. Allerede to måneder efter dens stiftelse, den 9. december 1880, blev dens bestyrelse og flere foreningsmedlemmer idömtede bøder for ved mødet den 10. oktober at have overtrådt forsamlingsloven. Men navnlig under Köllerregimentet kom processerne i massevis: som særlig fremtrædende eksempel kan anføres, at der alene i året 1900 anlagdes sag imod foreningens bestyrelse for formentlig overtrædelse af den pröjsiske foreningslov af 11. marts 1850 i henved 150 tilfælde, og hvis den var bleven dömt i alle disse tilfælde, vilde bøder og omkostninger have beløbet sig til henimod 20,000 mark; det endelige resultat blev imidlertid, at dommen i samtlige tilfælde, dels ved de lavere domstole og dels ved højeste instans, kom til at lyde på frifindelse.

Ikke mindre har myndighedernes fjendtlige holdning virket hæmmende på „Sprogforeningens“ virksomhed, og da både med hensyn til bogsamlingernes forvaltning og bøgernes benyttelse.

Hvad bogsamlingernes forvaltning angår, kan særlig den hindrende omstændighed nævnes, at de mænd trindt omkring i landet, der andre steder under normale forhold er selvskrevne til at være bærere af folkelig oplysnings udbredelse, nemlig præsterne og navnlig lærerne, allerede på grund af deres stilling som pröjsiske embedsmænd er fuldstændig udelukkede fra ethvert

medarbejde ved det danske sprogs bevarelse; overalt må derfor bogsamlingerne overlades til lægmænd, og da desuden ikke så få af de mere intelligente landmænd af frygt for at komme i ulejlighed jævnlig lader sig afskrække fra deltagelsen i foreningens virksomhed, medens andre bor for afsides, ikke har den nødvendige plads eller deslige, kan det selvfølgelig ikke undgås, at det med ordningen og udlånet af bøgerne forbundne arbejde på flere steder udføres mindre hensigtsmæssigt, end det burde være tilfældet.

Selve benyttelsen af danske bøger modarbejdes navnlig over for børnene, og da gennem skolen: der er således trindt omkring ikke blot oprettet tyske skolebiblioteker, hvis bøger ligefrem påtvinges børnene til læsning i hjemmet, men mange skolelærere virker desuden både ved formaninger og trusler hen til, at deres elever ikke låner bøger af „Sprogforeningen“s bogsamlinger, ja det er endogså forekommet, at sådanne lærere har opfordret børnene til at medbringe de dem af „Sprogforeningen“ skænkede bøger og derefter forgrebet sig på ejendomsretten ved at fratage dem disse eller på enkelte steder endogså at tilintetgøre bøgerne ved at kaste dem i kakkelovnen.

III. Udvikling.

Til trods for de omtalte talrige vanskeligheder har „Sprogforeningen“s udvikling dog stadig haft en jævn og sikker fremgang, både med hensyn til medlemsantal og indtægter.

Hvorledes medlemsantallet efterhånden er steget, fremgår af følgende oversigt: „Sprogforeningen“ havde

<i>år</i>	<i>medlemmer</i>
1883	676
1888	820
1893	1024
1898	1614
1903	2530

og på 25-årsdagen, den 10. oktober 1905: 2698 medlemmer.

Udførligere kan følgende tal opgives: 1883: 676; 1886: 788; 1887: 804; 1888: 820; 1890: 732; 1891: 793; 1892: 888; 1893: 1024; 1894: 1135; 1895: 1215; 1896: 1393; 1897: 1522; 1898: 1614; 1899: 1890; 1900: 2258; 1901: 2497; 1902: 2474; 1903: 2530; 1904: 2543; 1905: 2698.

Specielt under v. Köllers regimente (fra 7. 8. 1897 til 16. 8. 1901) steg altså medlemsantallet således:

<i>år</i>	<i>medlemmer</i>
1897	1522
1898	1614
1899	1890
1900	2258
1901	2497

Hånd i hånd med medlemsantallet er også indtægterne, og da ikke blot medlemsbidragene, men også

de frivillige bidrag, efterhånden stegne betydelig. Ialt havde foreningen :

<i>i tidsrummet</i>	<i>en indtægt af mark</i>
1881—1883	14,088 mark 08 pg.
1884—1888	15,005 „ 36 „
1889—1893	18,938 „ 43 „
1894—1898	27,148 „ 91 „
1899—1903	56,572 „ 53 „

og i året 1904 var indtægterne 19,535 mark 52 penning. At indtægterne i treåret 1881—83 næsten når op til samme højde som i femåret 1884—88, har hovedsagelig sin grund i, at medlemsbidragene i begyndelsen var 5 mark, men senere kun 2 mark årlig.

Udførligere kan der for de enkelte års vedkommende opgives følgende indtægter:

1880: 1212.55; 1881: 6046.72; 1882: 3420.71; 1883: 3408.10; 1884: 3628.34; 1885: 3318.95; 1886: 2519.44; 1887: 2596.32; 1888: 2942.31; 1889: 3264.56; 1890: 3126.76; 1891: 3807.14; 1892: 4933.40; 1893: 3806.57; 1894: 4395.06; 1895: 4130.57; 1896: 5432.76; 1897: 6655.36; 1898: 6535.16; 1899: 7925.33; 1900: 8525.88; 1901: 8697.74; 1902: 15,556.34; 1903: 15,867.24; 1904: 19,535.52 og 1905 indtil 10. oktober: 6635.86 mark. Ialt har altså „Sprogforeningen“ i de 25 år haft en indtægt af 157,934.69 mark.

Siden 9. oktober 1900 ejer „Sprogforeningen“ bygningen „Folkehjem“ i Åbenrå, hvor foreningens sekretær har sin bolig og dens ikke ubetydelige boglager findes.

IV. Virksomhed.

Svarende til „Sprogforeningen“s numeriske og pekuniære udvikling er også dens virksomhed til trods for de omtalte vanskeligheder efterhånden bleven både omfangsrigere og intensivere.

Denne virksomhed består hovedsagelig i både gennem udlånsbogsamlinger og ved boggaver at udbrede dansk læsning i Nordslesvig.

Oprettelsen af danske bogsamlinger påbegyndtes kort efter foreningens stiftelse. Deres antal var i 1882 allerede henimod 80 og i 1884 omkring ved 90; i det påfølgende tiår kom der jævnlige nogle til, deriblandt i 1893 og 1894 også i de truede egne ned imod sproggrænsen, og i det sidste tiår er den almindelige forøgelse ligeledes bleven fortsat, så at „Sprogforeningen“ nu har 132 større eller mindre selvstændige bogsamlinger foruden et antal filialer af disse trindt omkring i hele Nordslesvig.

Til dannelse og stadig forøgelse henholdsvis supplerings af disse bogsamlinger er der i de sidste 23 år fra „Sprogforeningen“s centralledelse blevet udsendt gennemsnitlig 3200—3300 bind om året, tilsammen altså ca. 75,000 bind, hvoraf dog i tidens løb en del er gået tabt ved slid o. s. v.

Hvad indholdet af bøgerne i „Sprogforeningen“s bogsamlinger angår, da er de fleste af underholdende art: romaner og noveller samt eventyr og småfortællinger for børn, og da navnlig af nordiske, særlig danske forfattere; men også talrige oversættelser af bedre udenlandske forfattere findes. I anden række

kommer den mere belærende litteratur: digterværker af danske og norske klassikere, historiske værker og afhandlinger, natur- og folkelivsskildringer, landbrugs-skrifter o. s. v.

Benyttelsen af bogsamlingerne er på de fleste steder god, i talrige sogne endogså udmærket; næsten overalt hører ikke blot selve foreningens medlemmer, d. e. bønder, købmænd og håndværkere, men også deres hustruer og børn samt tjenestefolk og svende til de stadige læsere.

Uddelingen af boggaver påbegyndtes i større omfang først i året 1890. I de 15 år siden da er der hvert år gennemsnitlig blevet uddelt over 7000 bind eller hæfter, tilsammen henved 110,000 bøger og småskrifter, som gaver både til foreningens medlemmer og navnlig til børn.

Gaverne til de voksne har både været af opbyggende, belærende og underholdende art, som religiøse skrifter, historiske og landøkonomiske afhandlinger samt rejsebeskrivelser, digtsamlinger o. s. v. Til børnene er der navnlig blevet uddelt skolebøger, både bibelhistorier, verdens- og fædrelandshistorier, geografier, naturhistorier, stiløvelser og sangbøger, men frem for alt stove- og læsebøger samt desuden til underholdning både billedbøger med tekst, illustrerede børneblade og ikke at glemme et betydeligt antal af de særlig kærkomne illustrerede danske julehæfter.

Desuden har „Sprogforeningen“ imidlertid også jævnlig været knyttet til udgivelsen af danske bøger til særlig brug i Nordslesvig; blandt disse

bør navnlig „Dansk sangbog“ og „Sprogforeningens almanak“ fremhæves.

„Dansk sangbog“ eller, som den på grund af sit blå bind almindelig kaldes, „Den blå sangbog“ er hidtil indtil udkommen i 5 oplag, første gang kort efter „Sprogforeningen“s oprettelse i 6000 og dernæst 1885, 1891, 1894 og 1899 hver gang i 5000 eksemplarer; da også det sidste oplag er fuldstændig udsolgt, er altså tilsammen 26,000 eksemplarer af denne sangbog blevne udbredte i Nordslesvig. For nu næsten et år siden stod sangbogens nuværende udgiver i begreb med at forberede et nyt oplag; men så var det, at de pröjsiske myndigheder begyndte deres beröimte felttog imod bogen, idet de forbigående beslaglagde de få hos boghandlerne og på „Folkehjem“ resterende eksemplarer af denne og i henhold til en politiforordning af 28. august 1866 rejste sag imod de vedkommende hoghandlere tiligemed udgiveren, „Sprogforeningen“s formand M. Andresen, samt ikendte de fleste af de anklagede bøder for „udbredelse af ophidsende sange“, hvorved de fornemmelig støttede sig til en beskikket „sagkyndig“s skön, som gik ud på, at ikke blot talrige folke- og fædrelandssange, men endogså et antal åndelige sange og salmer var „ophidsende“ for den danske befolkning i Nordslesvig, da det ikke udelukkende kom an på sangenes saglige indhold, men tillige og navnlig på den mening, der af de syngende kunde tænkes lagt ind i disse. — Imidlertid har denne navnkundige sag endnu ikke fundet sin endelige afgörelse.

Den anden bog, „Sprogforeningens almanak“, udgives heller ikke direkte af selve „Sprogforeningen“, men af

et udvalg, der bærer det pekuniære ansvar; i spidsen for dette udvalg har imidlertid fra første færd af „Sprogforeningen“'s nuværende formand og tidligere sekretær M. Andresen stået, og almanakken afhændes til abonnenterne gennem „Sprogforeningen“'s tillidsmænd, ligesom dens overskud tilfalder foreningens kasse. Foruden det sædvanlige kalenderstof indeholder almanakken hvert år en række illustrerede småfortællinger, skitser, biografier, digte o. s. v., der på ganske få undtagelser nær er skrevne af nordslesvigere. — „Sprogforeningens almanak“ udkom første gang for året 1894 og har i de 13 år, den således hidindtil har bestået, haft et oplag af årlig 10—12,000 eksemplarer. Som våben i sprogkampen har den sin særlige betydning ved, at den på grund af sit indhold og sin prisbillighed (60 pg.) har ævne til at trænge ind i alle nordslesvigske hjem, selv de fattigste og mindst årvågne, så at den på mange steder måske er den eneste bog, der ejes, eventuelt ved siden af bibelen eller salmebogen.

Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein.

Hrsg. mit 52 Abbildungen von Dr. Ernst Sauermann.

B. Nöhring. Lübeck. 1904. 72 s. + 1 kort. 8. 0

Sønderjyllands ældre kunsthistorie er i den senere tid bleven behandlet i en række enkeltskildringer af tyske videnskabsmænd. Professor Matthæi har i to, tidligere her i „Aarbøgerne“ anmeldte værker undersøgt de talrige altertavler og andre kirkelige træskærerarbejder fra middelalderens sidste århundreder, dr. Brandt, direktør for Thaulowmuseet i Kiel, har yderst grundig gjort rede for den betydeligste af det 17. århs. mange billedskærere, Gudewert, og endelig har nu dr. Sauermann, søn og efterfølger af Flensborgs kunstindustrimuseums afdøde grundlægger, behandlet de middelalderlige døbefonte i Slesvig og Holsten. Lignende arbejder er planlagte for de tre nordiske lande, og det er ret forståeligt, at fontene frister ærkæologer og kunsthistorikere. Først og fremmest fordi de, bortset fra kirkebygningerne, så omtrent er det eneste, der er levnet os af 12—13. århs. romanske kunst. Grunden hertil er selvfølgelig materialet, der bedre end træet har kunnet modstå tidens tand, og

ikke som malmen eller de ædle metaller har fristet nogen; de svære stenkummer var der såvist ingen, der løb med. I det højeste kunde de jo bruges som vandtrug eller til dekoration i haverne, og en del er da også vandret den vej, når ivrige præster eller kirkeældste ikke har fundet dem fine nok. En overordentlig stor mængde er dog endnu i behold. Forf. giver ingen statistik, men efter Haupt's „Bau u. Kunstdenkmäler“ har ikke mindre end ca. 150 af Sønderjyllands ca. 260 kirker deres gamle fonte i behold. Deres fordeling er ikke uden interesse. I de fem nordligste amter, det egentlige Nord- og Mellemslesvig, er der bevaret ca. 130 på et samlet kirketal af ca. 170, medens Sydslesvig o: Ekernforde, Slesvig, Ejdersted og Husum amter kun har ca. 20 i 88 kirker. Mod nord er altså godt trefjerdedele, mod syd næppe enfjerdedel oprindelige. Grunden hertil er sikkert den, at man i disse egne, der dels mod vest i Friserne havde en usædvanlig velstående befolkning dels talte mange herregårde, ikke i længden har villet lade sig nøje med den romanske kunsts ofte tunge og plumpe former, men delvis allerede i middelalderens sidste tid har ombyttet dem med mere moderne. Mod nord har man derimod i denne som i anden henseende været mere konservativ i dette ords egentlige betydning.

Bogen er selvfølgelig ikke topografisk ordnet, men fontene deles i forskellige grupper, der behandles hver for sig. Til grund for den første store klassificering har forf. lagt materialet, den forskellige stenart, der er anvendt. Thi med rette er de ikke ganske få malmfonte udeladte; de er nemlig for en stor del

klokkestøberarbejder og lader sig derfor bedst behandle i sammenhæng med kirkeklokkerne. Stenfontene falder ganske naturlig i to store hovedgrupper, en hjemlig og en fremmed, der behandles først. Af fremmede stenarter har man på Vestkysten i ikke ringe grad benyttet en blå marmor eller kalksten fra Namur i Belgien samt en gullig sandsten fra Weseregnen. Den sidste er også bleven brugt til en enkelt kongerigsk font i Ribeegnen samt i domkirken her, fra hvilken mindre stykker har forvildet sig til et par andre sydjydske kirker. Namurstenen findes derimod kun i Sønderjylland langs Vesterhavet og i en række kirker ved Ejder og Trenen. Enkelte af disse fonte stammer fra 12—13. årh., men størstedelen er yngre, hvad der er nok så interessant, da det viser, at den livlige handelsforbindelse tværs over Vesterhavet, der på Valdemarernes tid bl. a. bragte materiale (rhinsk tuf) til en hel række kirker i Sydvestjylland og Slesvig, har holdt sig meget længe, således at der synes at være direkte forbindelse mellem den ældre middelalder og det 17. århs. forsøg på hollandsk kolonisation.

I en ganske anden retning peger den tredje fremmede stenart, den gullandske kalksten. Og medens fontene fra Namur og Weser kun fandtes i enkelte bestemte egne, er Gullandsfontene spredt over hele landet. Som påvist af forf. forekommer de langs Østersøens sydkyst, og også i kongeriget er de almindelige. Fra Ribeegnen til „Heden“ ved Roskilde, fra Hjørring til Lolland-Falster, hvor de er særlig hyppige, træffer man deres sirlig-elegante former. Der må åbenbart have været en ren storindustri af

fonte på Gulland, hvis mange prægtige kirker endnu vidner om de gamle „stenmestres“ duellighed. Thi at de er bleven udførte fra øen i fuldfærdig stand, er ganske utvivlsomt, ikke blot „højest sandsynligt“ som forf. skriver; alene af de korte beskrivelser i Brunius, „Gotlands Kunsthistoria“ — en bog forf. citerer — kan man se, at fonte af ganske samme art endnu findes i adskillige af øens kirker. Og at udføre råmateriale for bagefter at indføre det i forarbejdet stand, vilde unægtelig være at gå over bækken for at hente vand. Om man så har haft et slags depot i Lybæk, der fra anden side er bleven hævdet som deres tilblivelsessted, eller om man har hentet dem på øen selv, ja det er et spørgsmaal for sig. Det skal her blot antydes, at det for Lolland - Falsters vedkommende ligger nærmest at tænke på de store Skånemarkeder i Skanør og Falsterbo.

Medens disse tre arter fonte bærer vidne om de lande, med hvilke vor hjemstavn i de fjærne tider stod i handelsforbindelse, er den fjerde gruppe af hjemlig herkomst. Ikke blot er materialet indenlandsk — det er den granit, istiden førte med sig fra den skandinaviske halvø i form af „kampesten“, — men de er også forfærdigede her i landet. Thi medens f. ex. gullandske kalkstensfonte af ganske ens udseende forekommer i Vendsyssels og Meklenborgs kirker, har hver enkelt egn sin mere eller mindre ensartede type af granit-fonte, ja mellem flere er ligheden så stor, at de utvivlsomt må være huggede af samme mester eller i samme værksted. Navnlig i Nord- og Mellemslesvig udgør de den langt overvældende mængde, der dog gennem-

gående lader sig indordne under enkelte hovedformer. Foruden i flere mindre grupper har forf., dels gående ud fra deres form dels fra deres billedlige udsmykning, inddelt dem i to store hovedgrupper, en østlig og en vestlig, som han søger at sætte i forbindelse med datidens nationale forhold. Det kan endda gå på østkysten, hvor der i 12. årh. endnu boede en „temmelig ren jydsk befolkning“ (s. 37), derimod er det ham af gode grunde umuligt andetsteds at fastslå „en jydsk, frisisk og nedersachsisk type“ (s. 48.). Tilbage bliver så enkelte fonte, der ikke lader sig indordne under nogen bestemt gruppe. Det er i kunstnerisk henseende absolut de mest værdifulde, fonte som Munkbrarups og Førs (fig. 45 og 46) hører trods deres noget ubehjælpssomme udførelse til den bedste romanske kunst i Sønderjylland; der er over dem en forbavsende kraft og djærvhed. Navnlig overfor dem må man beklage, at forf. har måttet lade sig nøje med de tarvelige tegninger, han giver, så meget mere som de fotografiske ætsninger, der ledsager teksten, gennemgående er særdeles gode, flere endog fortrinlige. Også mellem de andre fonte findes adskillige særdeles smukke stykker, f. ex. Grarup (fig. 21), Store Solt (fig. 35), Treja (fig. 36), Skodborg (fig. 48) og Vedsted (fig. 41), men i det hele og store kan de hverken kunstnerisk eller arkæologisk måle sig med deres naboer i Nørrejylland, hvor stenhuggerkunsten i Valdemarernes tid har stået overmåde højt. I anden henseende har de derimod megen interesse.

I lighed med de ovenfor nævnte værker har forf. behandlet begge hertugdømmerne, altså den prøjsiske provins Slesvigholsten, under ét. Men medens dette

var en naturlig sag f. ex. for de middelalderlige altertavler, fordi de enten er direkte importerede fra Tyskland (Lybæk) eller skrives sig fra middelalderens slutning, hvor de to landes overklasse ialt væsentlig havde samme kultur, bliver det her ret kunstlet. Døbefontene stammer nemlig fra en tid, da det skæbnessvangre politiske ægteskab endnu ikke var indgået, da Ejderen både politisk og kulturelt var grænseflod. For at overbevise sig herom behøver man blot at kaste et blik — helst ikke ved kunstigt lys! — på det meget fortjenstfulde kort, der giver en oversigt over fontenes forskellige materiale. Det er for det første påfaldende, hvor få gamle fonte, der er bevaret i Holsten, og dernæst vil man se, at den blå streg, der betegner granitfontene, kun træffes under fire holstenske bynavne, medens den i Sønderjylland strækker sig ned til en linje fra Kosel ved Ekernførde over Treja til Ollerup og Fjorde mod vest. Syd for denne linje er de grønne streger (Namurstenen) næsten eneherkende, nord for den er de blå i alt overvældende flertal, og tænkte man sig kortet forlænget mod nord op til Skagen, vilde den hele halvø være som et blå blomsterbed. Også stenene kan tale, og højt og tydeligt vidner de om, fra hvilken side vor landsdels gamle kultur er kommet.

Kun delvis har forf. set dette. Selvfølgelig er han klar over, at grænsen for de forskellige døbefontstyper ikke falder sammen med den politiske grænse, men når han dernæst siger, „hvad nu de slesvigske døbefontstypers videre forhold til de danske angår, kan der ikke være tale om en afhængighed i

formal henseende“, er dette kun rigtig taget rent efter bogstaven. Bag ved ligger en stor misforståelse, der bundet i manglende kendskab til ældre dansk kunst. Kunsten, hvis man kan bruge dette udtryk om godt gammelt stenhuggerarbejde, er i høj grad lokal, dens udtryk er forskellige ikke blot i landets forskellige provinser, men selv i disses enkelte egne. Man kan med fulstændig ligeså stor ret sige, at der ikke er nogen forbindelse mellem fontene på Sjælland og Fyn, ja for blot at tage den førstnævnte ø, der i størrelse jo nogenlunde svarer til hertugdømmet, træffer vi på den to store hovedformer, mellem hvilke der ikke er fjærreste lighed. Ikke blot i udsmykningen, men hvad der er vigtigere, i hele den ydre form, er der langt større forskel mellem dem end mellem de to sønderjydske hovedtyper. Og for at gå over til Jylland har vi dér tre, fire store hovedgrupper, af hvilke en enkelt atter spalter sig i henved en halv snes skarpt afgrænsede underarter. Selv på ganske små områder som Lolland og de sydfynske øer iagttages den samme hovedregel: Loven om de stedbundne typer, som man kunde kalde den. Har man først fået fat på dette centrale punkt, undrer det én ikke, „at med andre typer vexler i Jylland også ornamentiken og de motiver, der fremstilles“ (s. 65). Selvfølgelig er og må der være ulighed, man må blot ikke over den glemme den endnu større lighed, der ligger i, at man nord og syd for Kongeåen har holdt sig til den samme udførelsesmåde, de samme hovedformer og det samme materiale, der vel at mærke så godt som ikke anvendes til døbefonte i Nord- og

Mellemtyskland (med undt. af egne i det gamle Nedsachsen), og som ikke dér gøres til genstand for kunstnerisk behandling, medens det af gode grunde næsten er enerådende indenfor Danmarks gamle område, hvor navnlig i de jyske kvaderstenskirkker den hårde granit er bleven behandlet på en måde, der endnu vækker vor beundring. Man kan derfor udmærket godt med forf. i vore gamle fonte se „et vevlende billede af en hjemlig stenplastik“ (s. 65), blot må man tilføje, at denne plastik ligeså godt som den jyske, den fynske, den sjællandske og den skånske er dansk provinsiel kunst. Til overflod er der en del direkte berøringspunkter mellem de sønderjyske granitfonte og deres naboer mod nord og øst. Forf. gør selv opmærksom på, at grænsen for en udpræget type går fra Vejlelfjord skråt ned til Tønder (s. 63—64), og hertil kan føjes, at der i Vest- og Sydfyn forekommer fonte smykkede med ganske den samme bladranke, som den der findes vesten for Lillebelt. Og en parallel til Munkbrarupfontens fremstilling af løven, der er i færd med at sluge en mand, som gennemborer den med sit sværd, findes udhugget på en fynsk døbefontsfod (Hillerslev ved Fåborg).

Det har nærmest været anmelderens hensigt at gøre opmærksom på, hvad man i kulturel og national henseende kunde lære af vore gamle døbefonte. At give en indgående arkæologisk kritik af forf.s resultater vilde derimod falde udenfor dette tidsskrifts rammer. Bedst lykkedes er ubetinget bogens første afsnit om de indførte fonte, mindre tilfredsstillende er afsnittet om granitfontene og den almindelige del. Fejlen ligger

her ikke så meget i, hvad der siges, som i, hvad der er udeladt. Forf.s klassificering af de forskellige typer er i det hele rigtig, og i forklaringen af de ofte gådefulde fremstillinger, hvormed fontene er smykkede, holder han sig ganske borte fra de såre fantastiske fortolkninger, i hvilke navnlig den ældre ærkæologi var så stiv. Men man kunde dog nok have ønsket en noget større fylde, at der f. ex. var bleven taget fat på spørgsmålet om forholdet mellem kirkebygningerne og fontene og disses forhold til den øvrige stensulptur.

Dog anm. ved bedst selv, hvor ulige vanskeligere arkæologen er stillet end historikeren, der i sin stue eller i arkivets læsesal kan samle de kilder, hvorpå han bygger sin fremstilling, medens der her må udføres et besværligt og ofte kostbart arbejde i marken.

M. Mackeprang.

Det danske Aarsmøde 1905.

Af Thade Petersen.

Det fjerde danske Aarsmøde fandt Sted i Haderslev Forsamlingshus den 16. og 17. Juli 1905 og omfattede lige som i tidligere Aar de tre store nationale Foreningers Generalforsamlinger. Af særlig Indbudte: Medlemmer af de tre Foreningers Bestyrelser og Tilsynsraad, de danske Kredsdommænd og Afsendinger fra Byerne og Landsognene i Nordslesvig, var der mødt omtrent 160. Foruden dem deltog vel dobbelt saa mange til i Mødet, til en enkelt Del af det, Foredragene den første Dags Eftermiddag, var der endog 650—700 Mennesker til Stede — i og udenfor Salen.

Sprogforeningens Generalforsamling

var det første Punkt paa Dagsordenen. Til at begynde med gav Foreningens Formand, Tobaksfabrikant M. Andresen, Aabenraa, Beretning om dens Virksomhed i Aaret 1904. Der var bleven udsendt 3216 Bind Bøger til Indlemmelse i de 130 Udlaansbogsamlinger, der findes rundt om i Nordslesvig, mens 9292

Bind var bleven gratis uddelt til Bidragydere og andre. Ialt var der saaledes udsendt 12,508 Bind. Desuden 3391 Eksemplarer af Billedet: „De Sammen-
svorne rider fra Finnerup Lade“. Til de truede Egne ved Sproggrænsen var der bleven sendt 492 af Bøgerne og 102 af Billederne. Der var oprettet ny Bog-samlinger i Gestrup, Kragelund ved Bov, Toftum paa Romø, Tørsbøl og Ørsted. Af Medlemsantallet, der ved Generalforsamlingen i Fjor udgjorde 2625, var siden da 37 dode, mens 88 havde meldt sig ud. Imidlertid var der indmeldt 169, saa at der var en Fremgang af 44 og Medlemsantallet nu var 2669. Der gaves en Udsigt over, hvor mange Medlemmer Foreningen havde i hvert enkelt Sogn. Den havde i det henrundne Aar været forskaonet for Retssager. Vel var „Den blaa Sangbog“ bleven beslaglagt, og der var Retssager i den Anledning svævende, men det vedrorte ikke direkt Foreningen, da den ikke længere var Udgiver eller Forlægger af Bogen.

Regnskabet, der i 1903 sluttede med et Underskud af 2066 Mark 06 Pg., balancerede i 1904 med 19,535 Mark 52 Pg. og sluttede med et Overskud af 794 Mark 93 Pg. Indtægterne bestod af Medlemsbidrag: 5637 Mark 65 Pg., frivillige Bidrag: 3070 Mark 50 Pg. (deri indbefattet to testamentariske Gaver paa henholdsvis 1000 Mark og 1000 Kroner = 1036 Mark 30 Pg.), Lejeindtægter: 1196 Mark 95 Pg., andre Indtægter: 9630 Mark 42 Pg. Af de sidstnævnte var 9265 Mark 42 Pg. fremkommen ved Salg af et Hypotek i Hovslund Mølle. Det var det største Regnskab, Foreningen endnu havde haft. Der var derfor ogsaa an-

vendt et betydeligt Beløb til Afskrivning. Gælden paa „Folkehjem“, der købtes for 30,000 Mark, var i Løbet af Regnskabsaaret gaaet ned til det halve.

Paa Forespørgsel meddelte Formanden, at „Sprogforeningens Almanak“ ikke udgaves af Foreningen, men af ham selv og Skrumsager, Københoved. Men Renindtægten af Almanakken flod i Foreningens Kasse som frivilligt Bidrag. Det havde aarlig givet 300—750 Mark, siden 1893 ialt 4000—5000 Mark.

Skoleforeningens Generalforsamling

fandt Sted umiddelbart efter Sprogforeningens. Af den Beretning, Formanden, Gaardejer Thyssen Hansen, Randerup, gav om Foreningens Virksomhed, fremgik, at den i 1904 ingen Retssager havde haft, men kun betalt en Bøde paa 15 Mark, fordi et Medlems Død var bleven meldt en Dag for sent. Der var afgaaet 229 Medlemmer, deraf 45 ved Døden, men Tilgangen havde været 273, saa at Medlemsantallet var øget med 44 og ved Nytaar udgjorde 3794. Siden Nytaar var der desuden indmeldt rigelig 100 flere end der var udmeldt. Foreningen havde i 1904 ydet 217 unge Mennesker Hjælp til at komme paa kongerigske Skoler, 160 om Vinteren og 57 om Sommeren. Af dem var 99 paa Efterskole, 101 paa Højskole, 9 paa Landbrugs-, 4 paa Mælkeri- og 3 paa Handelsskole og en paa et elektrisk Kursus. Foruden dem, Foreningen har hjulpet, har der i 1904 været 67 unge Nordslesvigere paa Efterskole. Indtil Nytaar havde Foreningen ialt støttet 2425 Unge til Skolebesøg, deraf 1473

fra Haderslev, 400 fra Tønder, 332 fra Sønderborg, 195 fra Aabenraa og 25 fra Flensborg Amt.

Foreningens Regnskab balancerede med 16,473 Mark 50 Pg. Af Udgifterne var 14,546 Mark 88 Pg. gaaet til den nævnte Skolehjælp. Af Indtægterne var 9417 Mark 53 Pg. indkommen ved større frivillige Bidrag, 6673 Mark 65 Pg. ved Medlemsbidrag og mindre frivillige Bidrag. Af Medlemmerne boede 2066 i Haderslev, 355 i Aabenraa, 898 i Sønderborg, 477 i Tønder og 107 i Flensborg Amt.

Foredrag og Aftenmøde.

Efter disse to Generalforsamlinger holdt Landdagsmand H. P. Hanssen fra Aabenraa og Rigsdagsmand Jessen fra Flensborg hver et Foredrag. Det førstnævnte drejede sig om den nordslesvigske Befolkningens Offervillighed. Deraf skal der her nævnes nogle Enkeltheder, fordi de stod i væsentlig Forbindelse med, hvad der kom frem paa Generalforsamlingerne. Af de omtrent 150,000 Danske i Nordslesvig var der siden 1864 udvandret 60,000 med henved 115 Millioner Mark. Dertil kom de store Tab, den præjssiske Forvaltning havde paaført Befolkningen ved sit Tvangsregimente. Til Trods for det har Offervilligheden været stigende. Fra 1899—1903 har Sprogforeningen ifølge sine offentliggjorte Regnskaber haft en Indtægt af 58,740 Mark foruden Boggaverne, Vælgerforeningen 26,660 Mark og Skoleforeningen 91,366 Mark. Efter Fradrag af Kassebeholdninger og lignende er der over 125,000

Mark tilbage, som er ydet i rede Penge. Dertil kommer Jærnfondet, som i Fjor udgjorde 12,419 Mark, og 19 Forsamlingshuse til en Værdi af 245,000 Mark, hvoraf omtrent 135,000 Mark er indbetalt. Med den ovennævnte Sum giver det ca. 390,000 Mark. Samtidig har den samme Befolkning ofret meget paa upolitiske Formaal, f. Eks. 110,000 Mark paa Frimenighedskirker. Ialt er der ydet langt over $\frac{1}{2}$ Million Mark i de nævnte 5 Aar, og Offervilligheden er, som Foreningernes Regnskaber udviser, stigende. Alligevel er den langt fra stor nok. $\frac{1}{2}$ Million i 5 Aar giver kun en Mark aarlig pr. Hoved.

Rigsdagsmand Jessen gav en Udsigt over sin Virksomhed i den tyske Rigsdag og udtalte, at der ikke var nogen Velvilje at vente fra Regeringens Side, knap nok Forstaaelse hos de frisindede Partier. Det eneste, der var at gore, var ved idelige Klager over Tryk og Uret at søge at paavirke den offentlige Mening og derigennem ogsaa Magthaverne.

Ved den tvangfri Sammenkomst om Aftenen blev der holdt en Række dels alvorlige, dels skjæmtende Taler.

Vælgerforeningens Generalforsamling

fandt Sted Mandag Formiddag den 17. Af Beretningen om Foreningens Virksomhed fremgik, at den i 1904 havde mistet 150 Medlemmer, deraf 38 ved Dødsfald, men faaet 192 i Stedet. Den havde altsaa en Fremgang af 42, og i det hele et Medlemsantal af 3229.

Dens Regnskab balancerede med 5501 Mark 05 Pg.
Kassebeholdningen var 2414 Mark 33.

Jærnfondet var i 1904 steget fra 12,400 Mark til
26,624 Mark.

Det vedtoges næste Aar at afholde Aarsmødet i
Skjærbæk den 10. og 11. Juni.

Dagshistorie 1904.

Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen.

7. *Januar.* „Flensborg Avis“ meddeler, at den stedfortrædende Kommuneforstander i Øbening, P. Jepsen, er bleven afskediget, fordi han har stemt dansk ved Landdagsvalget.
Gehejme - Regeringsraad Baron Hugo Plessen (en Broder til den tidligere Overpræsident for Hertugdømmerne) dør i Slesvig 85 Aar gammel.
8. *Januar.* Fra Gaardejer P. Hansen i Slyngsten (Følsted Sogn) bortvises to Karle og to Piger, fordi Hansen er Medlem af Sprogforeningen, og fra Købmand H. Hansen i Sønderborg bortvises en Handelsbetjent.
9. *Januar.* „Flensborg Avis“ meddeler, at den stedfortrædende Kommuneforstander i Kastrup, Peter Damm, er bleven afskediget, fordi han har stemt dansk ved Landdagsvalget.
Overforvaltningsretten i Berlin forhandler om en af Gaardejer C. P. Wolff i Gammelgab mod Kredsagen i Sønderborg rejst Klage, fordi dennes Formand, Landraaden, den 6. Maj 1902 har erklæret ham for Optant og saaledes uskikket til at være Kredsagsmedlem. Domsforkyndelsen udsættes, men den senere afsagte Dom kommer til at lyde paa, at Overforvaltningsretten stadfæster det slesvigske Distriktsudvalgs Kendelse af 25. Februar 1902, hvorefter Wolff anses for Optant og hans Valg til Kredsagen for ugyldigt.

11. *Januar.* „Hejmdal“ meddeler, at den stedfortrædende Kommuneforstander i Nybøl i Sundeved, Fr. Christensen, er bleven afskediget, fordi han har stemt dansk ved Landdagsvalget.
14. *Januar.* „Hejmdal“ meddeler, at den stedfortrædende Kommuneforstander i Notmark, Urmager E. Bleshøj, er bleven afskediget, fordi han har stemt dansk ved Landdagsvalget.
- Rentier J. J. Friis i Kopsholt (Øster-Løgum Sogn), bekendt Kvægopdrætter, god dansk Mand med forskellige Tillidshverv, dør 79 Aar gammel.
- Kammerretten i Berlin stadfæster Landsrettens Dom af 19. Oktober 1903, hvorved Redaktør Jessen i Flensborg og Forpagter Philipssen i Nybøl idømtes Bøder paa 30 henholdsvis 10 M. for at have deltaget i Afsyngelsen af Sangen „Høje Nord, Friheds Hjem“.
28. *Januar.* I Jels og Omegn udvises 5 Tjenestefolk, fordi de har været med ved en Ringriderfest, ved hvilken der var blevet udbragt et Leve for Danmark.
5. *Februar.* Rigsdagsmand J. Jessen paataler i den tyske Rigsdag Forfølgelsen mod de danske Forninger og Møder i Nordslesvig.
8. *Februar.* Landsretten i Flensborg idømmer Sadelmager Rosenvold i Aabenraa en Bøde paa 3 M. for ved et Møde paa „Folkehjem“ at have deltaget i Afsyngelsen af Sangen „Jeg er en simpel Bondemand“.
12. *Februar.* Bisidderretten i Toftlund idømmer Degn Bossen i Spandet en Bøde paa 40 M. for Fornærmelse mod Pastor v. Brinckens Hustru sammesteds; han havde sagt om hende, at hun var „et Satans Fruentimmer i Politik“.
18. *Februar.* Overlandsretten i Kiel stadfæster Flensborg Landsrets Dom af 11. November 1903, i Følge hvilken Redaktør Strackerjan i Haderslev var idømt en Bøde paa 500 M. for Fornærmelser imod Redaktør Jessen, indeholdte i 31 Artikler i „Schleswigsche Grenzpost“, medens Jessen var idømt en Bøde paa 100 M. for paastaaede Fornærmelser mod Strackerjan, der havde rejst Modklage for 117 Punkter.

18. Februar. Overforvaltningsretten i Berlin frikender Kommuneformstanderne Ravn i Bramdrup og Thuesen i Anslet, som var blevne afskedigede, fordi de havde stømt dansk ved Rigsdagsvalget, men havde krævet retslig Afgørelse. Det stred i Følge Dommen ikke imod deres Stilling og Ed, naar de ved at udøve deres lovlige Valgret virkede for deres Nationalitets Bevarelse.
19. Februar. Landsretten i Flensborg forhandler en Sag imod Pastor Jacobsen og Hustru samt Købmand J. Th. J. Nissen i Skærbæk som Ophavsmænd til en Sigtelse for, at Amtsforstander Winter v. Adlersflügel havde afkrævet en dansk Undersaat, Gaardmand Otzen i Vesterbæk, 500 M. for en Bosættelsestilladelse og brugt de 300 M. til et „sort Fond“, og desuden imod „Dybbølposten“ (J. Moldt), „Flensborg Avis“ (E. Christiansen), og „Modersmaalet“ (N. Petersen), der havde aftrykt en Anmeldelse til Statsadvokaten om Sagen. Efter et 4 Timers Vidneforhør, der falder meget uheldigt ud for Amtsforstanderen, tager denne og Landraad Becherer fra Haderslev som hans foresatte deres Straffeandragender mod Fru Jacobsen og de danske Redaktører tilbage, medens Pastor Jacobsen og Købmand Nissen frikendes.
25. Februar. Bisidderretten i Haderslev idømmer de ansvarhavende ved „Modersmaalet“, „Hejmdal“ og „Flensborg Avis“, N. Petersen, A. Lebeck og E. Christiansen, Bøder paa henholdsvis 400, 400 og 75 M. for paastaaet Fornærmelse imod Redaktør Strackerjan i en efter „Flensburger Nachrichten“ aftrykt Artikel af Pastor Jacobsen om en af Skærbæk Banks Generalforsamlinger.
2. Marts. Rigsdagsmand J. Jessen paataler i den tyske Rigsdag den prøjsiske Retspleje i Nordsløv, og da navnlig Retssagerne vedrørende „Det gamle Dannevirke“ og Sangene „Høje Nord“ og „Jeg er en simpel Bondemand“.
3. Marts. Landdagsmand H. P. Hanssen anbefaler i den prøjsiske Landdag Anlægget af en Fiskerihavn ved Mommark paa Als.
3. Marts. Bisidderretten i Flensborg idømmer Journalist E. Christiansen som ansvarhavende ved

- „Flensborg Avis“ en Bøde paa 50 M. for Fornærmelse mod Udgifveren af „Apenrader Anzeiger“, Th. Janke, i en Artikel om det nævnte tyske Blads Forretningspraksis.
8. *Marts.* Provinslanddagen vedtager at bevilge 75,000 M. til en Forsamlingsbygning i Kiel for det Tilfælde, at Overpræsidiets flyttes dertil. Rigsdagsmand J. Jessen hævder i den tyske Rigsdag under Drøftelsen af et Forslag om at give „Huset Holsten“ (Avgustenburg og Lykshørg) Ligeberettigelse med tyske regerende Fyrstefamilier, at de danske Slesvigere ikke anser den avgustenburgske Familie for det arvefødte Fyrstehus i Hertugdømmerne.
10. *Marts.* Forfatteren, Skolemanden og Politikeren Johan Ottosen dør i København (født den 31. Januar 1859 i Hylke ved Skanderborg). Lensherre Kammerherre Stampe Charisius, der har skænket Hovslund Mølle og Jordlodden Askmose til Sprogforeningen, dør i København 81 Aar gammel. Rigsdagsmand J. Jessen fremhæver i den tyske Rigsdag ved tredje Behandling af Forslaget om „Huset Holsten“s Ligeberettigelse med tyske regerende Fyrstefamilier skarpt, at der aldrig har eksisteret noget „Slesvig-Holsten“, og at Danmark er alle Slesvigeres tusend-aarige Fædreland, som de er blevne skilte fra imod Flertallets Ønske.
11. *Marts.* Bisidderretten i Toftlund idømmer Fru Frederikke Midtgaard fra Skærbæk 1 Dags Arrest for, skønt udvist, at være vendt tilbage uden Tilladelse.
12. *Marts.* Provst Høyer Møller, kendt under Forfatternavnet „En gammel Feltpræst“ (1861—1864 Præst i Nordborg) dør i Hillerød (født 28. April 1818 i Skive).
14. *Marts.* Under Finanslovbehandlingen i den præsiske Landdag anker Landdagsmand Julius Nielsen over Begrænsningen af Selvforvaltningen i Nordslesvig (af 133 Kommuneforstandere er 33 konstituerede af Myndighederne), over den voksende Gæld, som ved de mange Smaabaneanlæg paabyrdes Kredsene, og over Haderslev Kredssparekasses Virksomhed. — Indenrigsminister v. Hammerstein svarer blandt andet, at det er nødvendigt at bruge

- særlige Forholdsregler i Nordslesvig, og om Skærbæk-Affæren siger han, at Pastor Jacobsen jo var gaaet over i den danske Lejr. — Landdagsmand H. P. Hanssen takker for den Foræring, man vilde give os i Pastor Jacobsen, men det var dog bedst, at Tykerne beholdt ham. Dernæst gør Hanssen udførligt Rede for Knaldet i Skærbæk og Anklagerne imod Amtsforstander v. Winter.
17. *Marts.* To Kriminalbetjente foretager en Husundersøgelse paa „Flensborg Avis“s Kontor for at finde Manuskriptet til en Artikel om Valgspøktaklerne i Graasten den 20. Nov. 1903.
18. *Marts.* Den tyske Rigsdag vedtager enstemmigt et paa Rigsdagsmand J. Jessens Foranledning af 21 Rigsdagsmænd indbragt skyndsomt Andragende, hvori Rigskausleren anmodes om at foranledige Sagen mod Redaktør Jessen (jf. 17. Marts) standset, saa længe Rigsdagen er samlet.
22. *Marts.* Urmager Valdemar Bruun i Graasten (god dansk Mand med flere Tillidshverv) dør 73 Aar gammel.
31. *Marts.* Pastor A. L. C. Grove-Rasmussen i Odense, der i 1870 blev suspenderet fra sit Embede som Sognepræst i Gram, fordi han ikke vilde bede for de tyske Vaabens Sejer, dør 67½ Aar gammel (født 8 Septbr. 1836 i Horsens).
1. *April.* Redaktør M. C. Mathiesen fratræder sin Redaktionsvirksomhed ved „Modersmaalet“; i hans Sted indtræder hidtilværende Medarbejder ved „Hejmdal“ N. Svendsen i Redaktionen.
4. *April*, (anden Paaskedag) Frimenighedskirken i Aabenraa indvies. Der er henved 280 Personer til Stede ved Indvielsen, og et kristeligt Møde paa „Folkehjem“ om Eftermiddagen overværes af henved 250 Personer.
- En af Ringriderforeningen for Agerskov og Omegn foranstaltet Gymnastikopvisning i Agerskov forbydes, og Forsamlingen opløses.
15. *April.* Paa et Kredsagsmøde i Haderslev søger Landdagsmand Julius Nielsen Oplysning om Kreds-spærekassens Forhold til „Lakolk“, og Landraad Becherer svarer, at Kassen endnu ikke har faaet de 122,000 Mark, som indestaar i Badet, men at den har Sikkerhed og vil faa dem.

17. April. En i Agerskov Forsamlingshus atter foranstaltet Gymnastikopvisning forbydes, og Forsamlingen opløses.
2. Maj. Landsretten i Flensborg frikender Journalist E. Christiansen ved „Flensborg Avis“ for Fornærmelse imod en Del tyske Valgmænd i Sønderborg-Aabenraa Valgkreds i en Artikel om Valgspektaklerne i Graasten den 20. November 1903.
18. Maj. Bisidderretten i Aabenraa idømmer 13 Personer (deriblandt flere ganske unge Piger) hver en Bøde paa 2 M. for ved et Møde paa „Folkeshjem“ den 8. November 1903 at have deltaget i Afsyngelsen af Sangen „Jeg er en simpel Bondemand“.
9. Juni. Bisidderretten i Haderslev idømmer Redaktør Strackerjan i Haderslev en Bøde paa 150 M. for Fornærmelse imod Pastor Jacobsen i Skærbæk, og Pastor Jacobsen en Bøde paa 50 M. for Fornærmelse mod Redaktør Strackerjan.
12. Juni. Konventualinde i Vemmetofte Kloster, Frøken Corinna Lassen, en Datter af afdøde Overpræsident G. Lassen i Flensborg, dør i Charlottenlund (født 22. September 1852 i Flensborg). Hun har skænket en meget kunstfuldt broderet Alterdug til Frimenighedskirken i Aabenraa; ved sin Død skænker hun 5000 Kroner til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig og 2000 Kroner til Frimenighederne.
24. Juni. Amtsforsander Winter v. Adlersflügel forlader Skærbæk i lidende Tilstand og dør Natten til den 26. Juni paa et Sygehus i Altona.
27. Juni. Landsretten i Flensborg idømmer Pastor Jacobsen i Skærbæk 2 Maaneders Fængsel og 900 Mark i Bøde for strafbart Forhold vedrørende Kunstvæveskolen i Skærbæk (Fornærmelse imod Konkursloven, falske Balanceopstillinger o. s. v.) samt Bogholderne M. E. Rabe og Kr. Petersen hver 1 Maanedes Fængsel og 600 Mark i Bøde i samme Sag. Under Forhandlingen oplyses, at der var gaaet mange Penge til Væversker „i Udlandet“, som havde vævet alle de fineste Tæpper, Skolen mødte med og lod udstille og sælge som sine egne Arbejder.

8. *Juli.* Gaardejer A. C. Beyschau i Toghale ved Møgeltønder (en af Vesteregns bedste danske Mænd og betroet med talrige Tillidshverv) dør 81 Aar gammel
17. og 18. *Juli.* Det tredje danske Aarsmøde afholdes i Forsamlingshuset i Sønderborg. (Jf. Sj. Aarb. 1904, Side 313)
28. *Juli.* Tidligere Landraad i Tønder, Regeringsraad Gustav Hansen, dør i Dresden (født 28. September 1831.)
31. *Juli.* Forsamlingshuset i Rødding indvies ved et Møde, der er besøgt af henved 250 Personer.
1. *August.* Politimyndighederne i Haderslev sender en Udvisningsordre til Magister H. V. Clausen fra København, der formenes at være i Besøg paa Damager; Hr. Clausen faar imidlertid ikke Ordren i Hænde, da han er afrejst forinden.
2. *August.* Konsistoriet i Kiel dømmer Pastor Jacobsen i Skærbæk til Afskedigelse uden Pension.
6. *August.* Landsretten i Flensborg forhandler den af Redaktør Strackerjan i Haderslev mod „Mordersmaalet“ (N. Petersen), „Højmdal“ (A. Lebeck) og „Flensborg Avis“ (E. Christiansen) rejste Fornærmelsessag (jf 25. Februar). For Petersens og Christiansens Vedkommende maa Klagen bortfalde som forældet, medens Sagen mod Lebeck udsættes til 19. Oktober.
10. *August.* Den udviste Gaardejer Jørgen Varming arresteres, da han vil aflægge sine Sønner paa sin Gaard i Raahede et Besøg, føres til Arrestlokalet i Toftlund og der fra videre over Grænsen. (Jf. 29. April 1903).
17. *August.* Landsretten i Flensborg frikender Journalist E. Christiansen ved „Flensborg Avis“ for Fornærmelse mod Redaktør Th. Janke i Aabenraa (jf. 3. Marts) og tilbageviser en Modklage, som Christiansen har rejst imod Janke.
24. *August.* Bisidderretten i Aabenraa frikender Redaktør A. Lebeck ved „Højmdal“ for Fornærmelse mod Redaktør K. Strackerjan i Haderslev.
1. *September.* Landraad Becherer i Haderslev ophæver et Paabud fra Amtsforstanderen i Skærbæk til en Boghandler om at tage Professor Matzens Bog „Die nordschleswigsche Optantenfrage“, bort af sit Vindue.

5. *September.* Paa det socialdemokratiske Partimøde i Neumünster droftes et Forslag af Redaktør Adler i Kiel om Udgivelse af et Ugeblad paa Dansk for Nordslesvig. Forslaget bliver foreløbig forkastet.
8. *September.* Bisidderretten i Haderslev idømmer tidligere Landmand og Mælkehandler i Aabenraa Knudsen Midtgaard 1 Dags Arrest, fordi han, skøndt udvist, er vendt tilbage. (Jf. 26. August 1903).
9. *September.* Journalist P. Simonsen ved „Flensborg Avis“ løslades af Fængslet i Glückstadt, hvor han har udstaaet en Fængselsstraf paa 1½ Aar for formentlige Fornærmelser.
11. *September.* En Opvisning af Folkedanse, der var herammet i Majkro paa Als, forbydes.
30. *September.* Ved Disciplinærretten i Kiel forhandles en Sag imod Pastor v. Brincken i Spandet, der bl a. er bleven denunceret for at være i Besiddelse af et Pibehovede med Billedet „De sidste paa Skansen“. Efter 6 Timers Forhandling stiller Pastor v. Brincken Andragende om at faa sin Afsked til 1. Januar med fuld Pension. Dette Andragende bliver senere bevilget.
1. *Oktober.* Bladet „Hejmdal“ i Aabenraa fejrer sit 25 Aars Jubilæum.
3. *Oktober.* Ved Landsretten i Flensborg forhandles imod tidligere Pastor Jacobsen og tidligere Bankbestyrer Lassen i Skærbæk for falske Balanceopstillinger og strafbare Transaktioner vedrørende Kreditbanken i Skærkæk. Statsadvokaten foreslaar 10 Maaneders Fængsel og 2000 M. i Bøde for hver af de anklagede, men Retten frikender Jacobsen og idømmer Lassen kun 600 M. i Bøde.
- Ved den nævnte Retsforhandling oplyser Pastor Jacobsen, at den præjssiske Regering i sin Tid paa den aabenraaske Landraad v. Uslars Foranledning har stillet 75,000 M. til Raadighed, for at Fru v. Wildenradt-Krabbe kunde købe Bladet „Dannevirke“, men at Summen den Gang ikke blev udbetalt, fordi der ingen Sikkerhed kunde stilles; Fru Wildenradt var selv mødt paa Brundlund Slot for at tage imod Pengene.

4. *Oktober.* Ved Landsretten i Flensborg forhandles imod tidligere Pastor Jacobsen, tidligere Bankbestyrer Lassen, Købmændene Petersen og Schmidt og Gæstgiver Olufsen i Skærbæk, samt Skatteinspektør Sonntag og Bogtrykker Thamsen i Tønder, der som Medlemmer af Bestyrelse og Tilsynsraad for Badestedet „Lakolk“ paa Romø sigtes for uordentlig Bogføring, for ikke at have opstillet Balancer m. m. Statsadvokaten andrager for Jacobsen og Lassen paa henholdsvis 3 Maaneders og 1 Maanedes Fængsel, for de andre paa Bøder af 50—300 M. Dommen lyder dog paa Frifindelse for dem alle.
9. *Oktober.* Den nye Forsamlingssal, der er tilbygget Landbohjemmet i Skærbæk, indvies ved et Møde, hvori der deltager over 500 Personer.
19. *Oktober.* Landsretten i Flensborg forhandler 2 Sager, der af Redaktør Strackerjan i Haderslev er anlagte mod Redaktør A. Lebeck ved „Hejmdal“. I den første Sag angaaende en af Pastor Jacobsen forfattet og af den anklagede offentliggjort Artikel, i hvilken Dommen ved Bisidderretten i Haderslev lød paa 400 M. Bøde (jf. 25. Februar og 6. August), lyder Landsrettens Dom paa Frifindelse. I den anden Sag angaaende et Svar paa et meget heftigt Angreb paa Landdagsmand H. P. Hanssen, i hvilken Bisidderretten i Aabenraa havde dømt paa Frifindelse, lyder Landsrettens Dom paa 50 M. Bøde.
20. *Oktober.* Et tysk Blad meddelel, at Overforvaltningsretten i Berlin i højeste Instans har afvist en Erstatningssag, som af Byggeselskabet „Frej“ i Tyrstrup var anlagt imod tidligere Regeringspræsident Zimmermann i Slesvig, Landsøkonomiraad Ohlsen som den haderslevske Landraads Stedfortræder og Amtsforsstander Valentiner i Tyrstrup, fordi Selskabets Forsamlingshus retsstridigt var blevet holdt lukket i to Aar, hvorved der var tilføjet Selskabet betydelige Tab.
28. *Oktober.* Bisidderretten i Toftlund idømmer Gaardmandssøn M. Warming i Raahede en Bøde paa 100 M. for Fangebefrielse, idet han en Dag skulde være kommen sin Fader, den udviste Gaardejer Jørgen Warming, der var

- i Besøg Syd for Grænsen, til Undsætning, da en Landbolsmand Schmidt fra Endrupskov vilde hjælpe Gendarmen ved at paagribe ham.
28. *Oktober.* Gaardejer Peter Ries i Stenderup ved Toftlund, en dygtig ung dansk Mand, der allerede sad inde med adskillige Tillidshverv, dør som Følge af et Ulykkestilfælde 32 $\frac{1}{2}$ Aar gammel.
1. *November.* Den tidligere Ejer af „Apenrader Zeitung“, Bogtrykker A. Carstensen, paabegynder i Toftlund Udgivelsen af en ny lille Fortyskningsavis, „Nordmark-Zeitung“, der udkommer 3 Gange om Ugen.
9. *November.* Landraad v. Tschirschnitz i Sønderborg fejrer sit 25 Aars Jubilæum. „Den tyske Forening“ overrækker ham en Adresse med en Tak for hans Iver i Fortyskningens Tjeneste. De danske Kredsdomsmænd deltager trods Anmodninger derom ikke i Festen.
15. *November.* En Søn af afdøde Justitsraad Grimm i Sønderborg, Apotheker V. Grimm, overtager „Flensburger Norddeutsche Zeitung“, som han har købt af Brødrene Funke, og betegner det i en Henvendelse til Læserne som sin første Pligt „trofast mod Kejser og Rige fremmende at understøtte nationale Bestræbelser.“
21. *November.* Distriktsudvalget i Slesvig afviser en af Kaptejn C. C. Fischer i Aabenraa indgiven Klage over, at de stedlige Myndigheder i Aabenraa ikke vil opføre ham paa Byens Borgerliste, skønt Overlandsretten i Kiel har erklæret ham for prøjsisk Undersaat.
17. *December.* Paa „Den tyske Forening for det nordlige Slesvig“s Aarsmøde i Toftlund oplyses, at Foreningen har 4685 Medlemmer, og det vedtages at søge oprettet Landbrugsskoler og Husholdningsskoler i Lighed med Kongerigets.

„Sønderjydske Aarbøger“

udgivne af

K. P. Hanssen-Norremølle, P. Skau og Nikolaj Andersen

begyndte at udkomme 1889 og har siden i en Række forskellige Bidrag skildret Slesvigs Historie, Land, Folk og Minder og har i politiske og statistiske Oversigter belyst Nordslesvigernes Kamp for Bevarelsen af dansk Sprog og Kultur.

„Sønderjydske Aarbøger“ vil som hidtil behandle alle nordslesvigske Spørgsmaal i videste Omfang, Historie og Politik, Sprog og Folkeminder, Naturforhold og Landøkonomi. De vil desuden bringe Skildringer af andre Nationalitetskampe i Fortid og Nutid og Drøftelse af saadanne Forhold, der direkte eller indirekte staar i Forbindelse dermed.

„Sønderjydske Aarbøger“ udkommer to Gange aarligt i Hæfter paa tilsammen omtr. 20 Ark. **Subskription** modtages i alle Boglader i Slesvig, Danmark, Norge og Sverige og i Gyldendalske Boghandel, Hovedkommissionen for de tre nordiske Lande. Prisen er 4 Kroner Aargangen; for Medlemmer af danske Foreninger i Nordslesvig 3 Mark.

Indhold af 2. Halvbind 1905.

Thade Petersen: Rømø. Et Bidrag til Oens Beskrivelse og Historie	Side 159--219
H. P. Hanssen-Norremølle: Kollerpolitikken 220--281
Nikolaj Andersen: Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig 282 293
Dr. M. Muckeprang: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. Hrg. mit 52 Abbildungen von Dr. Ernst Sauermann ⁷⁸ 294--302
Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1905 303--308
Dagshistorie 1904: Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnet efter Tidsfølgen af N. A. 309 318

Ansvarhavende for Forlaget: **N. Andersen i Aabenraa.**